

Тадқиқот **uz**

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2020

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

conferences.uz

No 19
31 август

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 19-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
8-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
19-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-8**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
19-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-8**

ТОШКЕНТ-2020

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 19-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 август 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020. - 64 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиши йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга баршиланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, очимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фарғона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

PhD Шакирова Шоҳида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази)

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажида Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Воҳидова Меҳри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобоҳонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чарисев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чарисев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманган мухандислик-курилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.Ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлантириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлантириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Сахифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

АДАБИЁТ

1. Jumaniyazova Intizor Atabekovna	
ADAB KICHIK YOSHLIG'LARNI ULUG'LAR DUOSIGA SAZOVOR ETAR.....	8
2. Mamatova Intizor Sultonbayevna	
ADABIYOT DARSLARIDA KO'RKAZMALILIK	10
3. Barno Panjiyeva	
QALBLARDA MANGU YASHAYDIGAN SHOIR	12
4. Ismailova Sarvinoz Ochilovna	
ADABIYOT DARSLARINING O'QITILISHI HAMDA ADABIYOT O'QITUVCHISINING VAZIFALARI.....	15
5. Qarshiyev Ismoil Sherzodovich	
BOYSUN TUMAN CHORVACHILIK DIALEKTAL-ETNOGRAFIZMLARI XUSUSIDA.....	17
6. Холматов Ислом, Туйчийева Дурдона	
ЗАПАХИ ОДНОЧЕСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ ЛЕРМОНТОВА.....	21
7. Юсупова Гузаль Рашитовна	
МОДЕЛИРОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО НARRATIVA (ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ).....	22
8. Bekberganova Muyassar Bahodir qizi	
BADIY ADABIYOTLARNI O'QISHNING FOYDALI TOMONLARI.....	25
9. Маманова Марҳабо	
ЗУЛФИЯ МҮМИНОВАНИНГ “АЁЛ” ШЕЪРИГА ЧИЗГИЛАР.....	27
10. Tohirova Zarnigor Zafarjon qizi	
“AMERIKA FOJASI” ROMANI XX ASR AMERIKA ORZUSINING XAVF- XATARLARINI OCHIB BERUVCHI SHOH ASAR	28
11. Мухлиса Ҳафизова	
ЭРКИН ВОХИДОВ ИЖОДИНИНГ ШАКЛЛАНИШ МАНБАЛАРИ.....	30
12. Abdinazarova Gulrux	
BAXTIM BOR: AJOYIB KISHILAR ARO	31
13. M.Asoyeva, S.Jo`rayeva	
BOBORAHIM MASHRAB MUXAMMASLARIDA TALMEH SAN`ATI.....	32
14. Xayitov Hamza Ahmadovich, To'xtayeva Gulandom Qobilovna	
MUHUM TASHABBUS TARIXIDAN	34
15. Mahmudova Gulasal Mansurovna, Munira Sultonovna	
ONA TILI VA ADABIYOT FANLARINI O'QITISHDA PEDAGOKLARGA TA'LIM JARAYONIGA ETIBOR BERILISHI MUHIM BO'LGAN MASALALAR XUSUSIDA TAVFSIYALAR	36
16. Mamajonova Zilolaxon Ahmadjonovna	
“G'AM” SO'ZINING BADIY IFODASI	38
17. Mo'minova Shoira Po'latjon qizi	
UVAYSIY NAZIRALARIDAGI O'ZIGA XOSLIK	40
18. Firuza Murodova	
TA'LIM BOSQICHLARIDA ABDULLA QODIRIY HAYOTI VA “O'TKAN KUNLAR” ROMANINNG O'RGANILISHI	42
19. Ne'matova Nafisa Mamarasulovna	
ASARLAR YUZASIDAN TUZILGAN SAVOL – TOPSHIRIQLAR USTIDA ISHLASH	45
20. Rahmonova Mashxura Sanoqulovna, Nuriddinova Sultonovna	
ONA TILI VA ADABIYOT FANLARINI O'QITISHDA DARS JARAYONLARI PEDAGOGIK MAHORATNING TA'LIM SAMARADORLIGIGA TA'SIRI MASALALARI	47

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

21. Saparboyeva Quvonchoy	
ULUG'BEK HAMDAM SHE'RLARIDA O'ZIGA XOSLIKlar	48
22. Tursunova Matluba Musulmankulovna	
ADABIYOT DARSLARIDA INSHO YOZISHNING AHAMIYATI	50
23. Usmanova Muqaddasxon Ergashevna	
"QUTADG'U BILIG" ASARINING INSON TARBIYASIGA TA'SIRI	52
24. Максутбекова Умида Артиковна	
"АХМАТОВОЙ РАСПАХНУТЫЕ ДВЕРИ"	54
25. Фархатова Базархан	
ФИТРАТНИНГ "АБУЛФАЙЗХОН" ТРАГЕДИЯСИДА ОБРАЗЛАР СИСТЕМАСИ.....	57
26. Акбар Абиров	
"ТИРИК ХАЗИНА..."	59
27. Abduvaliyeva O'g'iljon Shuxrat qizi, Mannonov Abdurahim Mutalovich	
PASHTU TILI ADABIYOTINING DASTLABKI UCH MARKAZI	61

АДАБИЁТ

ADAB KICHIK YOSHLIG'LARNI ULUG'LAR DUOSIGA SAZOVOR ETAR

*Jumaniyazova Intizor Atabekovna
Toshkent shahri Chilonzor tumani*

*"Tabiiy va aniq fanlar"ga ixtisoslashtirilgan
S.H.Sirojiddinov nomidagi akademik litseyi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
jumaniyazova-i@mail.ru
Telefon: + 99897-700-30-95*

Annotation: The article deals with the effective organization of literature lessons today, the inculcation in students of the words of wisdom and aphorisms used in the work of Navoiy, their educational value.

Keywords: delicate creatures, word gems, spiritual gems, pearls of the world sea

Annotatsiya: Maqolada bugungi kunda adabiyot darslarini samarali tashkil etish, darsda Navoiy ijodida qo'llangan hikmatli so'zlar va aforizmlarni o'quvchilar ongiga singdirish, ularning tarbiyaviy ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: nozik xilqat, so'z guhari, ma'naviy dur-u gavharlar, jahon dengizining durdonasi,

Buyuk fasohat mulkinining sultoni, mutasavvuf shoir A.Navoiy ijodi necha asrlar o'tsa-da, o'z qimmatini va ahamiyatini yo'qotmaydi, aksincha sayqal topib boraveradi. Yillar o'tgan sayin insonlarni komillikka, ezgulikka va yaxshilikka chorlayveradi.Insonlarga suv, havo qanchalik zarur bo'lsa, shoir asarlari shunchalik kerak deb hisoblayman,

Chunki bu asarlar o'quvchiga juda ko'p ma'naviy ozuqa beradi,tarbiyalaydi. Shoirning ko'pgina asarlarini pandnoma desak, mubolag'a bo'lmaydi, ularda inson kamoloti haqida so'z boradi.

Shuni ta'kidlash joizki, shoir o'z asarlarini islom dinimizning muqaddas

Kitobi bo'l mish "Qur'oni Karim", "Hadis" ilmiga tayangan holda yaratgan. A.Navoiyni islom dunyosining buyuk mutasavvuf shoirlaridan deb e'tirof etamiz, chunki kichik bir fardidan tortib katta-katta dostonlarigacha insonni komillikka yetaklovchi fikrlarni ko'ramiz.

A.Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida quydagilarni ta'kidlaydi: "Kimki ko'ngilni qattiq so'z bilan jarohatlar ekan, unga achchiq til zaharli nayzadek sanchiladi. Ko'ngilda til nayzasining jarohati bitmas, jahonda hech narsa malhamlik qilmas.Agar bir ko'ngilda til nayzasining jarohati bordir, faqat yaxshi va shirin til unga malham va rohatdir. Muloyim so'z- vahshiyarni ulfatga aylantiradi,sehrgar-ohang bilan afsun o'qib,ilonni inidan chiqaradi".

Inson qalbi, uning nozik siyrati haqida buyuk adibimiz ko'p asarlarida va she'rlarida ta'kidlab o'tdi. Jumladan,inson ko'ngli nozik xilqat ekanligi,qalbni nojo'ya so'zlar bilan ranjitish go'yoki Ka'bani vayron qilishdek og'ir gunoh ekanligini g'azalidagi go'zal baytlaridan birida eslatib o'tadi.

Kimki, bir ko'ngli buzuqning xotirin shod aylagay,

Oncha borkim, Ka'ba vayron bo'lsa,obod aylagay

Demak, biz insonlar barcha bilan shirin va xushmuomalada bo'laylikki, bu bilan ikki dunyo azizligiga erishishdek oliy baxtga tuyassar bo'lamiz.

A.Navoiy inson qadrini ulug'lash bilan birga so'z qimmatiga ham e'tibor qaratgan. Jumladan, "Hayrat ul -abror" dostonida bu fikrlar o'z ifodasini topadi. Dostonning so'z haqidagi maxsus bobida Navoiy so'zni olam yaralishining asosi deb hisoblaydi va uning martabasini ulug'lab,so'zdek qimmatbaho narsaga hatto gavhar ham sadaf bo'la olmaydi, deydi:

So‘z guhariga erur oncha sharaf,
Kim bo‘la olmas anga gavhar sadaf.
So‘zning oldida gavhar donasi nima degan gap, so‘zni jahon dengizining durdonasi deb bil,
deydi shoir:

Donau dur so‘zini afsona bil,
So‘zni jahon bahrinda durdona bil.

A.Navoyning birgina bayti ham katta ma’nolarni o‘zida jamlagan butun boshli asar darajasiga
ko‘tarilganligining guvohi bo‘lamiz.

Komil inson tarbiyasi A.Navoiy ijodining asosiy g’oyasini tashkil etadi.

O‘zimizdan keyingi avlodni ma’nana va jismonan mukammal, aql-zakovati yana-da, yetuk,
baxtli va saodatliroq ko‘rish har bir insonning orzusi bo‘lgan va shunday bo‘lib qoladi.

O‘zbekistonda yildan- yilga barkamol avlod g’oyasi, ta’lim-tarbiyasi, ta’minoti izchil
takomillashmoqda. Bu borada xalqimiz ulkan yutuqlarga erishmoqdalar. Ta’lim tizimimiz
yildan- yilga yuqori, jahon standartiga mos yangi marralarni qo‘lga kiritmoqda.

Barkamol avlod tarbiyasida Navoiyning quyidagi qit’asi ham ibratlidir:

Kamol et kasbkim, olam uyidin
Sanga farz o‘lmag’ay g’amnok chiqmoq
Jahondan notamom o‘tmak biaynih
Erur hammomdan noplak chiqmoq.

Qit’aning hayotiy sabog’i shundaki, olam uyiga tashrif buyurgan insonning kamolotga
erishishdek muqaddas maqsadi, orzusi bo‘lishi lozim. Dunyoga kelib, maqsadsiz yashagan,
insoniy barkamollikka erisha olmagan odam, oxir-oqibatda, olam uyidan g’amnok-- afsus-
nadomat bilan chiqadi. Shoir aytadiki, umr g’animatdir, komillikka intilmasdan o‘tish bamisol
hammomga kirib noplak chiqib ketmoq bilan barobardur.

A.Navoiy ijodida ilmga bo‘lgan muhabbat ,odamiylik, samimiyat kabi g’oyalarni ko‘plab
kuzatish mumkin. Masalan quyidagi misralarni bunga misol qilish mumkin:

Gar yo‘qtur adab, ne sud oltun onidin,

Elning adabi xushroq erur oltinidin.

Buyuk mutafakkir adabni yuqoridara jaga ko‘targan. Yana ayrim baytlarida shoir hamma
narsani inson o‘zidan boshlashi kerakligini, o‘zini anglashi lozimligini qayta-qayta ta’kidlaydi:

O‘z vujudingg’ a tafakkur aylagil,
Har ne istarsan- o‘zingdan istag’il.

A.Navoyning “Mahbub ul- qulub” asari komil inson tarbiyasiga doir muhim manbalardandir.
Ayniqsa, uning ikkinchi qismida ma’naviy barkamollikka oid qator fazilatlar sharhanadiki,
ulardan yoshlарimiz uchun eng zarurlaridan biri qanoatdir. Qanoatga shunday ajoyib ta’rif beriladi:
“Qanoat- bir chashmadirki, olgan bilan uning suvi qurimaydi; u bir xazinadirki, undagi boylik
sochilgan bilan kamaymaydi. U bir xazinadirki, undagi boylik sochilgan bilan kamaymaydi. U
bir ekinzorki, urug’I izzat va shavkat hosilini beradi; u bir daraxtdirki, unda qaram bo‘lmaslik
va hurmat mevasi bordir”. Darvoqe, qanoat bilan tabiatini toblagan inson mol-davlat ilinjida
olis yurtlarda sarson-sargardon kezmaydi, obro‘-e’tiborini yerga urmaydi, oilasi va xalqining
sha’niga dog’ tushirmaydi. Ana shunday A. Navoiy asarlaridagi ta’riflar bir-biridan qimmatbaho
ma’naviy dur-u gavharlardir. Ularni qanchalik o‘rgangan sari boy xazina singari insonlarni
ezgulikka, komillikka yetakayveradi. Buyuk shoir G.G’ulomning Navoiyga bag’ishlab yozgan
she’rini eslamasdan o‘ta olmaymiz:

Kitobing kirmagan o‘zbek elida xonadon yo‘qdir
Ruboiy kuylaring yod bilmagan bir jonajon yo‘qdir.
Yetuk avlodlaringdir ilm-u donishli, gumon yo‘qdir,
Bashar tarixini yoz, bor o‘qi, bunday zamon yo‘qdir.
Ko‘ngullarni yoritdik ma’rifatdan mohitob aylab

Foydalilgan adabiyotlar:

1.A.Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik T.Z.G‘aroyib us-sig’ar.

2. Haqqulov I. Tasavvuf va she’riyat.-T: Adabiyot va san’at 1991.

ADABIYOT DARSLARIDA KO'RKAZMALILIK

*Mamatova Intizor Sultonbayevna
Chirchiq shahar 5-maktabning
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
+998973451228
intizormamatova@umail.uz*

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot darslarida ko'r kazmalilik yordamida o'quvchilarni adabiyot fanini sevishga va badiiy adabiyotga bo'lgan mehrini oshirish masalalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Ko'r kazmalilik, idrok etish, sintetik shakldosh

Inson hayoti baland cho'qqilarga qiyoslanadi. Bu cho'qqilarni zabit etish uchun esa ham jismonan ham ma'nан barkamol bo'lish lozim. Tezkor harakat qilish uchun jismonan toblangan bo'lish lozim bo'lsa, ma'naviy barkamollik insonning cho'qqi tepasida ko'proq turishini ta'minlaydigan omillardan asosiysi hisoblanadi.

Demak, jamiyatda o'rniyizni egallashimiz va mustahkam obro'-e'tiborga ega bo'lishimiz uchun ma'naviy dunyomiz muhimdir.

Xo'sh, buning uchun nima qilishimiz zarur?!

Albatta, badiiy adabiyot bilan oshno bo'lish, kitob mutolaasiga e'tibor qaratish lozim. Badiiy asarlarni o'qishga o'rganish va badiiy adabiyotni sevish mifik chog'idayoq boshlanishi shubhasiz. Bunda maktabdagi adabiyot darslari va adabiyot muallimining roli judayam kattadir.

Adabiyot darslarida ko'r kazmalilikdan foydalanish va uning vazifalari nimalarda o'z aksini topadi, bugun ushbu savol atrofida fikrlarimizni bayon qilamiz.

Darsda esa ko'rgazmalilik o'quvchilarning aksari o'zlashtirishiga yordam bera oladigan darajadagina qo'llanishi mumkin. Aks holda u birinchi rejaga chiqib, asosiy mavzu orqa rejada qolishi mumkin. Adabiyot darslaridagi ko'rgazmalilikning bosh vazifasi o'quvchilarga adabiy asarni idrok etishda ko'maklashish, yozuvchi ijodini to'laroq tasavvur etishga yordamlashish adabiy-nazariy tushunchalarni egallashga qo'shimcha imkon yaratish, o'quvchilar nutqini o'stirishni ta'minlashdan, bir so'z bilan aytganda adabiyot o'qituvchisi oldida turgan barcha vazifalarni hal qilishga yordam berishdan iborat. Bu xususiyat har bir aniq holatda turli xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin. Ko'rgazmalilikdan foydalangandagina darslarda shartli ravishda o'quvchining passiv yoki faol ishtiroti haqida gapirish mumkin. Agar ko'rgazmali qurol o'quvchi faolligini ijobiy ta'sir ko'rsatmasa undan foydalanmagan ma'qul.

Ammo shunisi muhimki, ko'rgazmalilik vositasida o'quvchi faol muloqotga, suhbatga, faol fikrlash darajasiga yetsin. Ko'rgazmalilik adabiy jarayon, hodisa yoki obraxning muayyan qirralarini ochishga yordam bersagina shunday bo'ladi. Bir asarga turli rassomlar chizgan suratlar vositasida o'quvchi faolligini ta'minlash mumkin. Bunday ishlar qahramonlar xarakterini chuqurroq anglashda, asarda tilga olingan davr hodisalarini yorqinroq tasavvur qilishda yordam beradi. Masalan, Alisher Navoiy "Xamsa" sini o'tishda dostonlarga ishlangan qadimiylar miniatyurlar hamda hozirgi zamon rassomlari asarlaridan foydalanish mumkin. Ular asosida, masalan "Layli va Majnun" yoki "Farhod va Shirin" dostonini syujet yo'nalishi, qahramonlar xarakteridagi murakkabligini o'quvchilar yorqinroq tasavvur etishi mumkin. O'quvchilar bilim faoliyatini oshirish va faollashtirishda ularni o'zlarini ko'rgazmali qurollar yasashga jalb etish ham samarali bo'ladi. Xususan she'riy vaznlarni belgilashda, adabiy tur va janrlarni ajratishda o'quvchilarning o'zini ham bunga jalb etish mumkin. Bu o'quvchilardagi muayyan bilimlarni mustahkamlashda ham qo'l keladi. Demak, ko'rgazmalilikning vazifalari nihoyatda xilma-xil bo'lishi mumkin. Hozirgi paytda ko'rgazmalilikning turlari nihoyatda xilma-xildir: illyustrativ-badiiy hamda grafik (chizma) materiallar, gramofon yozuvi va radioeshittirishlar, kinofilm va o'quv filmlar, televizion darslar, slaydlar v.h. Ularning har biri ko'rish, eshitish, sintetik shakldosh ko'rgazmalilikka tegishli bo'lishi mumkin.

Ayniqsa ko'rish bilan bog'liq bo'lgan ko'rgazmalilikning ahamiyati kattadir. Bunga yozuvchi va shoirlarning portretlari, asarlarga illyustrastiyalar, yozuvchi hayoti va ijodiga aloqador bo'lgan joylar fotografiyasi, yoki yozuvchiinng hayoti bilan bog'liq fotosuratlar, v.b. kirishi mumkin. Har holda eng kamida darslik va darslik majmualardagii rasm namunalari shu vazifani bajarishi

mumkin. Ishda albatta hajmi qo'shimcha texnik vositalardan foydalalish ham qulaylik tug'diradi.

Tinglash bilan aloqador ko'rgazmalilik ham alohida mavqega ega. Asarni, xususan she'riy asarlarni to'liq tushunish va hazm qilish uchun adib yaratgan tovushni obrazlarni eshitish, his qilish va baholash ham nihoyatda beqiyos ahamiyatga molik.

Xulosa qiladigan bo'lsak, adabiy ta'liming yetakchi maqsadlaridan birini o'quvchi ma'naviyatini yuksaltirish, ijodkor shaxsiga xos namunaviy sifatlar ta'sirida o'quvchilarning ilmga, san'at va adabiyotga mehrini o'stirish; muayyan ijodkor asarlarini o'rghanish orqali uning qalb haroratini, tuyg'ulari va ruhiyatini his qilishga o'rgatish vositasida o'quvchilar ma'naviyatini yuksaltirishga erishiladi. O'quvchilarni kitob o'qishga qiziqtirishda ko'rgazmali qurollar muhim didaktik vosita sanaladi. Yozuvchi hayoti va ijodiy faoliyati haqida o'qituvchi-o'quvchilarda keng tasavvur hosil kilish, shu orqali ularni milliy ma'naviyat, milliy istiqlol g'oyalari ruhida tarbiyalash ishlarida oldindan puxta tuzib olingan ssenariy asosidagi darsdan, maktabdan tashqari tashkil etiladigan tadbirlar, xususan, adabiy kecha, sayohatlar, ko'rgazmalar muhim o'rinni tutadi.

Foydalanimanligan adabiyotlar:

1. Alijonova M. Navoiy ijodi bo'yicha sinov darsi. Til va adabiyot ta'limi jurnali. 2002. № 1. –B. 18- 19.
2. Axborot tizimlari va texnologiyalari. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. T.: «Sharq» nashriyot-matbaa akstiyadorlik kompaniyasi. 2000. –591 b.

QALBLARDA MANGU YASHAYDIGAN SHOIR

*Barno Panjiyeva
Qashqadaryo viloyati Nishon tumanidagi
20- muktabning ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
+998 90 4260128*

Annotatsiya: Abdulla Oripovning butun boyligi uning sof qalbi, uning o'tkir qalami hamda keng dunyoqarashi edi. Shoirning she'rlarini shunchaki o'qib bo'lmaydi, har bir satri o'quvchini mushohada qilishga, xulosa chiqarishga undaydi. Maqolada shoir she'riyati tahlili mushohadalari berilgan

Kalit so'zlar: Abdulla Oripov , madhiya, kitobxon, «Mitti yulduz», Vatanni sevish

Davlatimiz madhiyasi. Tantanali marosimlarda yangraydigan qalblarga xush yoquvchi tarona. Hammamiz yoddan bilamiz. Xalqaro musobaqalarda sportchimiz g'olib kelib, bayrog'imiz ko'tarilganida, madhiyamiz yangraganini g'urur va iftixor bilan kuzatganmiz. Faqat tantanalarda emas, u bizga doim hamroh. Radio va televide niye har bir kunini mana shu madhiyamiz bilan boshlaydi va u bilan tugatadi. Chunki u — bizning davlatimiz ramzi, mustaqilligimiz ramzidir. U — dunyodagi qanchadan qancha mamlakatlar orasida tengma-teng yashab kelayotganimiz ramzidir. Mana shu madhiyaning so'zlarini muallifini bilasizmi? Ha, albatta, to'g'ri aytdingiz, buni hammamiz bilamiz. Uni yozgan Abdulla Oripov bo'ladi. Bu madhiya yurak-yuragimizga singib ketgan. Sevimli taronamizga aylangan. Har bir so'zi qalbimizga g'urur, shijoat baxsh etadi. Yuqori cho'qqilarni zabit etishga undaydi. Endi muallif haqida biroz to'xtalsak.

Abdulla Oripov — o'zbek adabiyotining zabardast vakillaridan. Mashhur shoir, tarjimon, jamoat arbobi, O'zbekiston xalq shoiri, O'zbekiston Qahramoni. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi raisi, Oliy Majlis deputati. Alisher Navoiy nomidagi Respublika Davlat Mukofoti laureati. Afsuski, hassos shoir, butun O'zbekiston xalqining sevimli shoiri 2016- yilning 5-noyabrida vafot etdi. Bu xabar barcha adabiyotsevar xalqimiz singari mening qalbimni ham larzaga soldi. Adabiyotimiz xazinasidan nodir olmos bir umrga yo'qoldi. Adabiyot osmoni o'sha kuni faryod chekib, ko'z yoshlarini to'kdi. Faqat bir narsa kuygan, alamli yuraklarga taskin beradi. Shoirning she'riy kitobi yetib bormagan o'zbek xonadoni yo'q. Abdulla Oripovning hech bo'lmasa bitta she'rini yoddan bilmaydigan o'zbekning o'zi yo'q. Ishonch bilan aytalaymaniki, shoir o'z she'rlari bilan o'ziga mangu haykal o'rnatib ketdi. She'riyat ixlosmandlarining qalblarida shoirning nomi butun umrga muhrlanib qoladi.

Shoирning hayoti va ijodiga nazar tashlaydigan bo'lsak, hayot yo'li ham ibratli. U 1941-yilning 21-martida Qashqadaryo viloyati Koson tumanining Neko'z qishlog'ida tug'ilgan. Otasi Orif bobo ko'pni ko'rgan, donishmand kishilardan edi. Elda e'tiborli, ko'p yillar rahbar bo'lib kelgan, so'zni topib so'zlaydiganlardan edi. Mustaqillik kunlariga yetishib, o'g'lining shon-shuhuratini ko'rib vafot etdi. Onasi Turdi Karvon qizi shoirtabiat, xalq adabiyotini nozik his qiluvchi fozila ayollardan edi. Erta vafot etdi. Lekin suyukli o'g'lining birinchi kitobini ko'rib ketdi. Ehtimolki, Abdullaning kelajagini bashorat qilib ketdi. Bu tuyg'ular uning «Onajon» she'rida juda samimiy ifodalangan. So'ngroq u shu nomda butun bir kitob ham yozadi.

Abdulla Oripov 1958-yilda o'rta maktabni oltin medal bilan bitirib, Toshkentga keladi va SAGU (hozirgi O'zMU)ning filologiya fakultetiga o'qishga kiradi. 1963-yilda ushbu fakultetning jurnalistika bo'limini tamomlaydi va nashriyotlarda ishlaydi. Birinchi kitobi 1965-yilda «Mitti yulduz» nomi bilan bosilib chiqadi.

Unga o'z davrining eng mashhur adiblari, masalan, Abdulla Qahhor e'tibor bilan qaragan va salohiyatiga yuksak baho bergan edi. Chindan ham u qaysi mavzuga qo'l urmasin, albatta, kitobxonning ko'nglidan joy oldi.

Bosh ustingdan o'tdi ko'p zamon,
O'tdi budda, o'tdi zardushti.
Har uchragan nokas-u nodon,
Ona xalqim, yoqangandan tutdi.
Seni Chingiz g'azabga to'lib,
Yo'qotmoqchi bo'ldi dunyodan

Jaloliddin samani bo'lib
Sakrab o'tding Amudaryodan.
Sensan o'shal samanim manim,
O'zbekiston, Vatanim manim.
Toleyingda bor ekan yashash,
Goh qon ichding, gohida sharob.
Bo'lmay turib, yurtim,xomtalash,
Bosh ustingga keldi inqilob.
Chora istab jang maydonidan
Samolarga uchdi unlaring.
Shahidlarning qirmiz qonidan
Alvon bo'ldi qora tunlaring.
Qonga to'ldi kafanim manim,
O'zbekiston, Vatanim manim.

Shuni aytish kerakki, bu fikrlar 1968-yilda aytigelan edi. U paytlari «SSSR — bizning Vatanimiz!» degan soxta shior million-million insonlar ongiga singdirilgan edi. Abdulla Oripov shunday bir sharoitda «O'zbekiston — Vatanim manim!» deb chiqdi. Bu jasorat edi. Bu tuyg'u uni hech qachon tark etmadi. Keyinroq yozilgan she'rlarida ham bu narsani yaqqol ko'ramiz.

Diyorum O'zbekistondur, ki andin iftixorim bor,
Demakkim, hur adolatlig' davlati barqarorim bor,
Onamdek mehribon, munis Vatan bor, g'amguzorim bor,
Vatandin ayri ko'ngilni bilingki, yayratib bo'lmas,
Baayni bandi bulbulni chamansiz sayratib bo'lmas.

Shoirlar haqida so'z ketganda, kimnidir «tabiat kuychisi , kimnidir «muhabbat kuychisi» deb ta'rif beriladi, ammo nazdimda, A. Oripovni barcha mavzuda ham o'tkir qalam egasi ekanligini e'tirof etmaslik mumkin emas. Agar baribir qaysidir mavzuni aytish joiz bo'lsa, hech ikkilanmay «Vatan kuychisi» deyish o'rnlidir.

1991-yil, 1-sentabr. Xalqimizning asriy orzusi, ajodolarimizning armoni bo'lgan MUS-TAQILLIK ning yurtimizda qo'lga kiritilishi barcha shoir va yozuvchilarning asosiy ijod mavzusiga aylangani hammamizga ma'lum. Shunda ham biz sevgan ijodkor, yurtdoshimiz A. Oripov eng go'zal satrlarni yarata oldi.

Adolatning hayotbaxsh shamollari yeldimi,
Haq nihoyat xalqimning arzin qabul qildimi,
Necha yillar orziqib kutgan kunlar keldimi,
Yelkamizga oftobning tekkanligi rost bo'lsin,
O'zbekning o'z niholin ekkanligi rost bo'lsin.
O'z qo'lingga olganing – Yalov senga muborak,
Yuragingda so'nmagan – olov senga muborak,
Yondirolding qorlarni – qalov senga muborak,
Yelkamizga oftobning tekkanligi rost bo'lsin,
O'zbekning o'z niholin ekkanligi rost bo'lsin.

«Haj daftari» turkumidagi she'rlarni olaylik, kitobxon bu she'rlarni o'qir ekan, bevosita ota-onaga hurmat, Vatanga muhabbat, Ollohga ishonch, nafsnı tiyish kabi insoniy xislatlarni ongiga singib borayotganligini sezmay qoladi. A. Oripovning «Shoirning o'g'li» she'ridagi ibratdan ham shoir haqida yana bir ijobjiy xulosaga kelish mumkin:

Deysan, molu mulk yo'q sizda ziyoda,
Holbuki, shoirsiz, Vatanda nomdor.
Oh, o'g'lim, bu ko'hna, birkam dunyoda,
Kimdir kamtarroq ham yashashi darkor.
Nomimiz eshitsa kimdir uchungay,
Arziydi badavlat, tug'liman desang.
Balki, do'stlaring ham to'g'ri tushungay,
Abdulla Orifning o'g'liman desang.

Qisqa qilib aytganda, Vatanni sevishni A. Oripovdan o'rganish kerak. Chunki u kishi agar Vatani mangu muzliklarni makon qilsa ham o'sha muzlarga jonini berishga tayyor inson edi.

Ham she'riyat olamida, ham insoniylik olamida oliv o'rinda turadigan sevimli shoirimizni biz hech qachon unutmaymiz. Pok nomlari qalblarimizda mangu qolajak.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. –T.: O'qituvchi, 1996. – 151 b
2. Oripov A. Tanlangan asarlar. 1-jild. –T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2000.
3. Sobirov Q. Xalqining yuragidagi shoir. //Yozuvchi, 2000, 25 -oktabr.

ADABIYOT DARSLARINING O'QITILISHI HAMDA ADABIYOT O'QITUVCHISINING VAZIFALARI

*Ismailova Sarvinoz Ochilovna
TTYESI akademik litseyi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
+998 90 317-20-04*

Annotatsiya: Adabiyot darsi ma'naviyatni shakllantirish, dunyoqarashni kengaytirishga qaratilgan bo'lishi lozim. Ushbu maqolada adabiyot darslarini o'qitish va adabiyot muallimlari oldiga qo'yilgan talablar haqida taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lrim jarayoni, o'quvchi shaxsini rivojlantirish, o'qituvchi nutqi, noan'anaviy dars

Adabiyot o'qituvchisi o'quvchilardagi mustaqillikni, ijodkorlikni tarbiyalashda katta rol o'ynaydi. Bu undan har bir o'quvchidagi alohida xususiyatlarni juda mukammal darajada sezishni, uning adabiyotga bo'lgan havasini oshirishda foydalanishini taqozo etadi. Zero, "O'quvchilarning o'z o'qituvchilarini tinglashlari uchun, o'qituvchining o'zi o'quvchilarini, olamning ko'povozlilagini tinglay olishi shart". Abdulla Avloniy inson shaxsining kamol topishida, uning tarbiyasida muhim bo'lgan bir qator omillarni sanaydi: "Tarbiyani kimlar qilur? Qayda qilinur? – degan savol keladur. Bu savolga, bиринчи uy tarbiysi. Bu ona vazifasidur. Ikkinchi – maktab va madrasa tarbiysi. Bu ota, muallim, mudarris va hukumat vazifasidur", - deb javob beradi. Ammo o'sha davrdagi o'qituvchi va mudarrislarga e'tirozlarini ham aytib o'tadi: "Maqsadi pul, maslagi shuhurat, yuqori maktablarda o'qumagan usuli ta'lism, ko'rmagan muallimlarni aytursizmi? Avval o'zlarini dorulmuallimin"larda o'qumaklari so'ngra dars bermaklari lozimdu". "Matlablari osh, maqsadlari chopon, darslari beimtihon, isloh yaqinidan yurmagan mudarrislarni aytursizmi? Bular o'z vazifalarini bilub, nafslaridin kechub, zamong'a muvofiq ravishda darslarini isdiloh qilib, imtihon birla o'qutmaklari lozimdu". Boshqa bir o'rinda esa u shunday yozadi: "Ilm o'rganmak, olim bo'lmak uchun mакtabga kirmak, muallimdan ta'lim olmak lozim, aqlsiz kishilar na mакtabga kirar va na muallimni bilur". Abdulla Avloniyning tarbiya turlari borasidagi qarashlari ham e'tiborlidir. U jismoniy tarbiya (badan tarbiysi), aqliy tarbiya (fikr tarbiysi), Axloqiy tarbiya (axloq tarbiysi) borasida alohida-alohida to'xtab o'tadi.

O'qituvchining o'zi o'qitayotgan fan asoslarini mukammal bilishi, bilganlarini o'quvchilariga yetkaza olish darajasigina emas, hatto uning o'zini tutishi, nutqi ham o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. M.V.Klarin bu haqda shunday deydi: "o'qituvchi tomonidan qo'llanadigan pauzaning davomiyligi singari "mayda narsa" o'quv dialogining, sinfdagi o'zaro hamkorlikning xarakteriga sezilarli ta'sir o'tkazadi". Xuddi shu fikrlarni davom ettirib boshqa bir psixolog – metodist Y.V.Korotaeva shunday yozadi: "Agar "javobni kutuvchi pauza" o'qituvchi tomonidan uch sekunddan besh sekundgacha cho'zilsa, mulohazalar soni ortadi, javoblarning davomiyligi ko'payadi, o'quvchilarning o'zlariga bo'lgan ishonchlari ko'tariladi, ularning mulohazalarida dalillar kuchayadi, muhokamaga o'qish darajalari unchalik yuqori bo'lmagan o'quvchilar ham qo'shila boshlaydi, bolalar orasidagi o'zaro hamkorlik kuchayadi va boshqalar". Yirik metodist olim A.Zunnunov ta'kidlaganiday: "Adabiyot o'qituvchisi o'zini o'quvchilarga baxshida etishi, o'zi bajarayotgan ishning xalq ma'naviy hayotidagi ahamiyatini, har bir inson badiiy adabiyotsiz kamolotga erisha olmasligini o'z o'quvchilarini ongiga, qalbiga singdirishi lozim. O'qituvchilik kasbi har bir adabiyot o'quvchisidan o'zini doimiy suratda kamol toptirib, o'zida badiiylikka moyillikni va ijodkorlikni o'stirib borishni talab etadi. U egallagan kasb jamiyatdagi ijtimoiy tuzum, ideologiya va madaniy hayotga bog'liq holda yangi ma'noga ega bo'lib boradi". Adabiyot o'qituvchisining asosiy kasbiy-pedagogik faoliyati qirralarini alohida o'rgangan R.Keldiyorov bu soha egalarida badiiy ijrochilik mahoratining mavjudligiga alohida e'tibor qaratadi. "Badiiy ijrochilik o'quvchiga hayot lavhalarida, adabiy asarning sirli manzaralarida go'zallikni ko'rsatishdan iborat. Bu borada har bir dars qayta takrorlanmaydigan o'ziga xos ijodiy jarayon bo'lib, o'qituvchi uning muallifi, ijrochisi, rejissyori sifatida o'z mahoratini namoyon etadi". Bu esa "o'quvchilarning estetik zavqini oshiradi, ularning tafakkurini, his-tuyg'ularini rivojlantiradi, ma'naviyatini shakllantiradi". Bugungi tez o'zgaruvchan iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy hayot ta'lim oluvchi yoshlar dunyoqarashini shakllantirish yangi pedagogik interfaol metodlardan keng

foydalanishni taqozo qiladi. An'anaviy mashg'ulotlar olib borish asta sekin o'z o'rnnini intensiv va interfaol metodlarga, noan'anaviy darsga bo'shatib bermoqdai.

Bilim qanchalik mustahkam bo'lsa, ta'lism oluvchi dunyoqarashi, intellektual salohiyati shunchalik rivojlanadi va kamol topadi. Ushbu vazifalarni muvaffaqiyatli hal etish ta'lism-tarbiya jarayonida zamonaviy ta'lism texnologiyalaridan foydalanishni taqazo etadi. Ta'lism-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarini qo'llash, avvalo, pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirishni talab etadi. Chunki uni amalga oshirmay turib qo'llangan har qanday texnologiya kutilgan samarani bermaydi. Bugungi o'qituvchi tayyor elektron resurslar yordamida dars o'tish bilan chegaralanmasdan balki, ta'limiy resurslarni yaratish hamda uni amalda qo'llovchi o'qitishning zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan samarali foydalanish fan va uning tarkibiga kiruvchi bilimlar mazmunini ta'lism oluvchilarga yetkazish malakasiga ega shaxs sifatida faoliyat olib borishi lozim.

Ta'lism-tarbiya jarayonining doimiy ravishda optimallashib borishi dars berish jarayonida qo'llanilayotgan yangi va takomillashib borayotgan pedagogik texnologiyalarini turli yo'nalish va maqsadlarda qo'llanilayotganligiga bog'liq. Bugun ta'lism tizimida hayotga tadbiq etilayotgan islohatlarning barchasi tub mazmun-mohiyati bilan yoshlarimizning yurt ravnaqi uchun fidoiy, izlanuvchan bo'lib yetishmog'iga qaratilgan. Chunki yosh avlodni har jihatdan yetuk va barkamol inson qilib tarbiyalay olish va ularda eng oliv insoniy fazilatlarni tarbiyalay olish buyuk kelajagimizni yaratishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. 2 jildli. 2-jild, To'plovchi va nashrga tayyorlovchi B. Qosimov. – Toshkent, Ma'aviyat, 1998.
2. Belinskiy V.G. Adabiy orzular. Adabiy-tanqidiy maqolalar. Toshkent, Adabiyot va san'at nashriyoti, 1977
3. A.Zunnunov va boshqalar. Adabiyot o'qitish nazariyasi va metodikasi .

BOYSUN TUMAN CHORVACHILIK DIALEKTAL-ETNOGRAFIZMLARI
XUSUSIDA

*Qarshiyev Ismoil Sherzodovich
Surxondaryo viloyati, Boysun tumanidagi
48- umumiy o'rta ta'lim
maktabining ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Tel: +998 99 543 31 97 +99 890 376 31 03
Elektron pochta: uzmtdpboysun2020@umail.uz*

Annotasiya: Ushbu maqolada Boysun chorvadorlari nutqida uchraydigan qo'y va echkilik bilan bog'liq atama, so'zlar yig'ilgan va ularning lug'ati tuzib chiqilib, izohi keltirilgan.

Kalit so'z: Dialektlarga boy bo'lgan o'zbek tili, dialektal- etnografizmlar, lahjalar, yaylov, qishlov, o'tov, keraga.

Turkiy tillarning hech qaysisi o'zbek tilichalik dialektlarga boy, rang-barang emasligini, har qaysisi bir adabiy tilga asos bo`ladigan darajada lahjalarimiz borligini professor E.D.Polivanov hayratlanib yozgan-ki, bu- til boyliklarimizga dialekt, lahja, sheva tamg'asini bosib, muomaladan surib tashlamasligimiz, aksincha, ular orqali adabiy tilimizni to`ldirishimiz, boyitishimiz, yuz ming va undan ko`p so`zlik lug`atlar yaratishimiz kerakligiga ishora qilib turadi.

“Afsus-ki, hozirgi o'zbek adabiy tilimiz, - deb yozadi Bosim To`ychiyev, - **yaylov, qishlov, o'tov, keraga** kabi chorvachilikka doir bo`lgan ko`plab so`zlarni chetlab o'tdi. Hozirgi adabiy tilimiz bilan mumtoz tilimiz oralig'iga katta to`sinq qo'yilganidek, bunday to`sinqlar adabiy til bilan umumxalq tili hamda xalq og'zaki ijodi namunalilar tili orasiga ham juda sezilmaydigan qilib qo'yildi. Natijada, adabiy tilimiz ularning ko`pchiligidan mahrum bo`lib qoldi”. Endi, shu o'rinda, chorvadorlar o'z nutqlarida *qo'y qochirish, to'l, to'la, chorona, uvuz, bo'chalamoq, gelagay, ko'nargi, uyutqi, oqliq, iydirma, yenchi, chagana, qo'ton, qo'ra, yenlamoq, bichmoq, axtalamoq, sangach, tuvcha, to'xli, shishak, dagar, chibich, chuv, o'yonmoq, qochmoq, to'xtamoq* kabi yuzlab so'z, ibora, ifodalarni qo'llaydilar-ki, bu nutq ko`pchilik uchun tushunarsiz tushunchalar hisoblanadi. Shu tomonlarini o'ylab, Boysun chorvadorlari nutqida uchraydigan qo'y va echkilik bilan bog'liq atama, so'zlarni yig'ishga va ularning lug'atini tuzib chiqib, izohini yetarlicha keltirishga harakat qildik.

Ma'lumki, **chorva** so'zining ma'nosi forscha: chor + po- to'rt oyoq, to'rt oyoqli; **chorvador** so'zi esa to'rt oyoqlisi bor (-**dor** – forscha doshman fe'lidan – bor, ega ma'nosida), to'rt oyoqliga ya'ni chorvaga ega shaxs. Chorva ma'nosi keyinchalik kengayib, mohiyatlashib, hayvon (arabcha- تیریک, tiriklik), **mol** “arabcha –davlat, boylik”, chorva boquvchi esa **cho'pon** (forscha: shab+bon- kechadan asrovchi) deb atalgan. Endi e'tiborimizni faqat qo'y- echki bilan bog'liq lug`atlarga qaratamiz:

Uloq – tug'ilganidan olti oyligigacha bo`lgan davrda echkining nomi.

Sangach – yoshiga yetgunga qadar, bir yoshli echki.

Chibich – bir yoshligida, uloqligida tuqqan echki.

Tuvcha – bir tuqqan echki. *Qurbanlikka tuvcha ham bo'ladimi?*

Echki – bir necha marta tuqqan va qarigandan keyin ham shunday nomlanadi.

Taka – echkining erkagi.

Sarka – bichilgan taka.

Sarkach –2 yoshli axtalangan taka.

qo'ylarning yoshi bilan bog'liq atamalar:

Qo'zi – tug'ilgandan olti oyligigacha bo`lgan qo'y.

Barra- 1-3 oylik qo'zi.

Shishak- ikki yoshli,ikki tishyorgan qo'chqor.

Dagar- ayni yetilgan, 3 yoshli qo'chqor.

Chori- to'rt tishyorgan, uch yoshli qo'chqor. *Bozorda boqilgan chori qo'chqor necha pul ek an?*

Tishchorg'an- qo'ylarning 2 yoshda qo'zi tishi tushib, doimiy tishi chiqishining nomlanishi.

Panji- 4 yoshli qo'chqor .

Honggi- 5 yoshli qo'chqor.

Monggi- 6 yosh va undan keying yoshlarning nomi.

Shirboz qo`zi- qilarning 2 oyligidan 6 oyligigacha enasidan ayrilgunga qadar har tomonlama yetilgan, semiz qo`zi. So` yilganda shirboz qo`zining go`shti juda shirin bo`ladi. *Ax-ax, shirbozning go`shtini maza qilib bir yerkanmiz-da, a, oshna?!* **Sangach** – yoshiga yetgan qo`y.

To`xli- bir yoshdan qo`zilagunga qadar bo`lgan davrdagi qo`yning nomi.

Tusoq- qo`zilagan qo`y.

Sovliq- bir necha marta, 3-4 marta qo`zilagan qo`y;

Go`mbik//go`mmik// kapikk// gammik// gammik- yangi tug`ilgan qo`zining enasi(qo`y) o`lib qolishidan keyin inson qo`li yordamida sigir suti berib katta qilinadigan yetim qo`zi, natijada, qorni katta, dum- dumaloq bo`lib qoladi.

Shu sababdan qorni katta, kichkina odamlarni shunday atash urf bo`lgan (ko`chim).

Chibalang- Buxoro qorako'l qo`ylarining chorvadorlar tilida atalishi,dumli qo`y.

Digilqo`zi- chibalang qo`yning qo`zisi .

Ko`rg`o`za- chibalang qo`y hamda gisari (qora qo`y, hisori qo`y) qo`yning chatishishidan tug`ilgan qo`zilar.

Chundir- qulog`i tabiiy kichkinagina bo`lgan qo`y.

Quvushquloloq- qulog`ining teng o`rtasidan buklangan, qatlangan qo`y-echkilar.

Qurimchil // vo`r- rangini aniqlab bo`lmaydigan, aralash rangdagi mol. Bu holat ko`proq echkilarda uchraydi, qo`ylarda esa kamroq.

Munchoqli - qo`y- echkilarning bo`yni tagida bitta yoki ikkita munchoqqa o`xshash ortig`i bor bo`lishi, ortiqcha et.

Oqshoq- shoxining joyi oq tuk, jun bilan qoplangan qo`ylar

Sirg`ali- mollarning qulog`ida ortiqcha et, “sirg`a” bo`lishi.

Qushtumshuq, qushkalla- tumshug`i yoki kallasi qushnikiga o`xshaydigan mol.

Gadi qo`y- suruv ichida juni uzunligi bilan ajralib turadigan qo`y turi. Bu xususiyat qo`yni ham katta, ham semiz qilib ko`rsatadi, *Aka, qo`yingiz gadi ekan-da, men bo`lsam buncha semiz, katta ekan, deb o`ylabman!* (Sattor aka kulib)

Qiriq qo`y-qi– qo`ylarning juni tabiiy o`smanydigan, juni kalta qo`y turi bo`lib, doim bir xil holatda turadi. *Aka, qiriq qo`yni ham qirqamizmi?* (“qirqim”dan)

Kuyunki– ertachi qo`zilarning saratonda juni sarg`ayib kuygan qo`zi.

Cho`pon, molingizga begona kuyunki qo`shilmadimi?!

Ertachi// sariyoq – oktabr-dekabr oylari, qishda tug`ilgan qo`zilar. *Cho`ponlar ertachi qo`zilarni ajratib bozorga olib tushishdi.*

Kechki–aprel-may oylarida, saratonda tug`ilgan qo`zilar.

Axta qo`y-bahorda tug`ilgan qo`zilarning(erkgagini) 20 kunligidan tortib to ikki oyligigacha bo`lgan davr mobaynida bichilish jarayonidan keyingi bichilgan dagarlarning nomi. Bichilishdan maqsad qo`chqorlardan yaxshi go`sht, teri mahsulotlarini olish uchun qilinadi. Bichilgan qo`chqor qo`zi katta bo`lgunga qadar, erkaklik hissiyotini butunlay unutadi,aloqa uchun sarflaydigan energiyani semirish uchun sarflaydi. *Axta qo`y ham bir; qo`y ham bir, faqat...*

Pichmoq // oxtolamoq (bichish)- qo`zilarning toshog`ining (toshq-jinsiy a`zosi) uch qismi, terisi kesilib, tilinib, uning ichki qismidagi moyak pardasi ham ozgina qismi kesiladi, ustki pardasi qoldiriladi, ichidagi moyak qismi qo`l yordamida sug`urib olinadi. Bu jarayonni o`tkazgan qo`zilar uchun bu juda og`riqlidir. Shu sabab ular bir necha kun hech narsa yemasdan yotadi. Bichish qo`zilarning ikki oyligidan keyin ham qilish mumkin. Lekin bu davrda xavflilik darajasi, o`lish juda yuqori bo`ladi. Bu holat echkilarda ham amalga oshiriladi, takani bichgandan keyin *sarkaga* aylanadi.

Jolpin–bir marta bolalagan echki.

Jolpilloq– ayni yetilgan, semiz, enasidan ayrilgan uloq.

Qorachalloq– o`zi qora, qulog`i oq uloq. *Bobojon, manavi qorachallog`ingizni menga berasiz-a?*

Shovulloq–kelin to`yda to`y kuni kuyov tomonning vakillari kelinning uyiga borishayotganda, kuyov tomonidan kim birinchi bo`lib, ularning yo`lini to`sganga beriladigan sariq rangli uloq. *Shavkat oshna, Ahmadning shovullog`ini kim olibdi ekan-a?* (so`zlashuvdan)

Mayda, kichik, ushoq mol– qo`y-qo`zi, echki-uloq, taka, sarka, qo`chqorlarning umumiyl nomi. *Ozroq pulim bor, ushoq mol olsammikin?*

Molaq//suruv//otar–qo`y, echki, qo`zi, uloq, taka, sarka, qo`chqorlarning birikkan yoki alohida

bo`lganda ham haddan ziyod ko`p bo`lishi. *Sattor cho`ponning suruvi tog`dan, o`rlamdan qaytibdi.*

O`rlam//jog`olam- tabiat in`om etgan, tabiiy, mollarni o`latish uchun maxsus qiyalik joy. *Mol kechasi o`rib ketsa, o`rlamga yoqalaydi.*

Moltoyaq- zarang, irg`ay, tol daraxtlaridan kesib olinib, ma`lum o`lchamdagи cho`ponlarning doimiy hamrohi, tayoqning bir turi. *Askar miltig`i bilan askar, cho`pon tayog`i bilan cho`pon.*

To`bal- peshonasida oq qashqasi bor qo`y yoki echki. *Shu to`bal qo`yingiz hali ham bormi, tog`a?*

Qarabet- sariq, qizil rangdagi qo`ylar nomi. *Aka, qarabetingiz necha pul bo`ldi?!* **Qisir-** bir yil tug`may qolgan, tug`magan mayda mol. *Bu yil ham ucham qisir qoldimi, cho`pon aka?*

Qirqim-ko`klamning oxiridan saratonning boshlarigacha bo`lgan davr mobaynida qo`y va echkilarni cho`miltirib, keyinchalik junini kesish jarayoni. *Arkar qirqimga aytdi, tez boraranakmiz.*

Arkar//istarchi- qo`y suruvi, otarining bosh cho`poni. *Rashid, arkarlaring qayerda?*

Qirliq- qirqimda qo`ylarning junini qirqishga mo`ljallangan asbob, qaychining bir turi. *Og`a, hamsiyaning qirlig`ini olib kel, tez.*

Kulimoq- mollarni qirqishdan, so`yishdan, biror texnikaga ortishdan oldin ularning oyoqlarini juftlab, krestik shaklda bog`lash usuli.

Kuluk- kulingan molni tinchlantirish uchun ishlatiladigan undov so`z.

Yenchi- cho`ponlarga molini qo`sghanligi uchun to`lanadigan to`lov, soliq. *Bir ushoq molning yenchisi qancha ekan?*

Chagana- cho`ponlarning moliga yenchilab qo`shiladigan boshqalarning moli.

Bahor keldi - chagana keldi.

Sholpin-quyrug`i katta qo`y. *Odamning ko`ziga sholpin qo`y yaxshi ko`rinarkan-a, aka!*

Jir-qo`ylarning dumbasi, quyrug`i. *E, ota, jiri katta qo`ydi olayiq.*

Ko`taram// murruk// kappik// o`limsa//gavara- juda ham oriq, o`ladigan darajaga yetgan mol. *Qo`shni, ko`taram qo`yingiz yaxshi bo`lib ketdimi?*

Qora uy// bahor jurt// kapa//o`tov- cho`ponlarning bahor kelgandan so`ng mollarini o`latish qulay joyga borib, ko`ch-ko`roni bilan joylashgandan so`ng tiklanadigan cho`ponlar uyi. *Boshimga boshpana o`tov, necha ming yoshsan-a, o`tov... (Hosila Rahimova "O`tov") Bir tepada to`rtta chipor ilon o`ynayapti. (o`tovning ola bog` ipi. (topishmoq)). Yuk ustida yarim non, Uy o`rtasi yarim non. (quyosh, oy).*

Po`stak- so`yilgan ho`l echki, qo`ylarning terisiga maxsus ishlov berilib, tayyorlanadigan, odamlar yotishi uchun mo`ljallangan uy-ro`zg`or buyumi. Qishda junli tomoni, yozda esa ichki qismidan foydalilaniladi. *Biz ham ola po`stak, asal po`staklarni ko`rib qoldik.*

Oyin- chorvaga har xil kasallik tegishi (o`lat, vabo, oqsoq, qorason, qo`tir, qora o`pka), kasalliklarning umumiy nomi. *Chorvaga oyin oralabdi.*

Qobis// qovuz// chuku qaytib qolibti- mollarning siyolmay qolishi. *Bobo, qo`zimiz qovuz bo`lib qopti, bir ko`rib bering.*

To`l// to`l tushdi//to`l oldi// to`l boshlandi- chorvaning ko`payish davri. *Bu yil sizda o`tgan yilga nisbatan ham ko`p to`l tushdimi, deyman-a?*

To`la- bahor jurtda tug`ilgan qo`zi, uloqlarni sovuq, jala, yomg`irdan saqlash uchun yerdan chuqur qilib kovlanadigan maxsus o`ra, qo`zi-uloqlarning “bostirmasi”. *To`ladan to`bal uchamning qo`zisini olib chiq, emizamiz.*

Ucham- birdaniga uchta qo`zi- uloqning tug`ilishi. Bu esa enasiga shartli ko`chirilgan.

Chuv, chorona- mol tuqqandan keyin hosil bo`ladigan modda. *To`balding chuvi tushipti, itga chig`arip tayla. Qo`sси minan ottopqa chig`ar.*

Qumoloq, qiy, shotmoq, shptir, shotira, cholma - qo`y-echkilarning axlati.

Cha-cha- echkilarni qaytarish uchun foydalilanadigan undov so`z. *Mol qaytardim cha-chalab, Joyuvga chiqdim kechalab.* (xalq og`zaki ijodidan)

Joyuv- mollarni kechasi, yarim tunda yaxshi semirishi uchun yaylovdha boqish.

- Olim cho`ponning mollari nimaga semiz? – Kechasi joyg`andan so`g`un jirli bo`latta shunday, o`rgan.

Qo`sh-qo`sh, hayt- hayt- qo`ylarni haydash, qaytarish, to`xtatish uchun ishlatiladigan undov so`z. Shuningdek, bu holat tovushlar, signallar, hushtaklar yordamida ham bajariladi. *Bola qur-hayt deb mollarini haydab yo`lga tushdi.*

Dangana- ma`lum vaqt yem berib boqqan bo`rdaqisini so`yib, ma`lum narxda xalqqa tarqatish.

Jur, Sobir, Usmon aka danggana qilayatqanaqan, o`n kila- o`n kila go`sh apkilayik.

Hov-hov- otarni sug`orayotganda yaxshi ishtaha bilan ichishi uchun ishlataladigan undov so`z("yoqimli ishtaha, osh bo`lsin" ga o`xhash ma`noda). *Hoooov- hoooov, jonivorlarim, hoooov.*

Qonjolaq- qo`y- echkilarni so`yish jarayonida qonini oqizishga mo`ljallangan yerdan qaziladigan o`racha. *Bobur qonjolaqtı tozolo, Ismoil qo`ydi apkiladi.*

Qo`ton, kachar, bostirma- qo`y-echkilarni qishda har xil ofatlardan saqlash maqsadida atrofi devor bilan o`ralgan, ustki, tom qismi ham loy suvoq qilib yopilgan, o`rta qismida esa yantoq uyumi bo`lgan mollarning "uy"i. *Nevara, qo`tondan xabar olqani qo`ylar tinch yotibdimikin, nimagadir ko`nglim g`ash.*

Qo`shxono- bahor yurtga ko`chgandan keyin olib boriladigan jamiki "ashqol-dashqollar", shuningdek, buning toraygan ko`rinishi- cho`ponning kechasi ochiq dashtda yotishi uchun mo`ljallangan, kerak bo`ladigan nimarsalar jamlanmasi. *Qo`shxonaga borsang suv bor, shuni menga olib kelib ber. Birato `la och qolgan bo`lsang, biror narsa yeb kelasan.*

Bahori qo`ra// tramayi qo`ton- atrofi bodomcha, xalimsuyar , jing`il, ba`zan setka bilan uyurilgan, o`ralgan mollar dam olishi uchun qilinadigan maxsus joy. *-Men qayerga boray? - Qayerga ham borarding, bahori qo`tonga borsang, go`sht pishayotgan bo`lsa kerak.*

Mosliq- harom qotib qolgan mollarning uzoq-uzoq o`ralarga tashlangandan keyingi bir necha kun ichida qurtlab , quzg`unlar yemishiga aylanadigan o`ta sassiq narsa.

Cho`pon it- ham mol boqadigan, ham qo`shxonani, qo`tonni qo`riqlaydigan, go`shtni ko`p yegani uchun juda baquvvat bo`ladigan, jondorlarga ham bemalol bas kela oladigan yirtqich, yuvosh, bayaybat it. *Boltavoy Bo`ribosar cho`pon itini uyiga olib kelibdi, yomon katta ekan!*

Cho`pon pichoq (pichoq xin)- cho`ponlarning o`zi bilan doim olib yuradigan, doimgi hamrohi, maxsus pichoq. Cho`pon hech qachon pichoqsiz, tayoqsiz yurishi mumkin emas.

Jondor// it-u qush// bo`ri- bo`rilarning cho`ponlar tilida atalishi. *Eshitdingmi, kecha Sattor cho`ponning suruviga it-u qush oralabdi. Elliktalar qo`yini bo`g`izlab ketibdi. Qolganini cho`ponlari itlarni qo`shib olib qolibdi.*

Xulosa. Surxondaryo viloyatining Boysun tumani nihoyatda dialektal-etnografizmlarga boy. Ayniqsa, chorvachilik bilan bog`liq dialektal- etnografizmlar juda ko`p va ular hali to`la o`rganilmagan. Ushbu maqola yuqorida ta`kidlab o`tganimizdek, faqat qo`y va echkichilikka oid bo`lib, kelajakdagagi keng qamrovli ilmiy ishlarimizning debochasi bo`lib xizmat qiladi, degan fikrdamiz. Shu bois, kelajakdagagi ilmiy izlanishlarimizda bu sohani yangi aspektida tadqiq etishni o`z oldimga maqsad qilib qo`ydim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anvar Omonturdiyev "Chorvachilikka oid so`z va atamalarning qisqacha tematik evfemik lug`ati", Toshkent: 2015, 7-9-betlar.

2. Bosim To`ychiyev "Yaylov,qishlov, keraga va oltin so`zlarining shakllanishi", O`zbek tili va adabiyoti, 2000, №3, 68-bet.

3. Polivanov E. D. Узбекская диалектология и узбекский литературный язык.– Т.: 1933.

Shuningdek, ushbu maqolada informatorlar Boysunda chorvachilik bilan shug`ullanayotgan chorvadorlar otam Alimov Sherzod shuningdek Kenjayev Alisaid hoji bobo, Choriyeva Mengnixol momo, Kenjayev Bekmurod, Karimov Jasur, Karimov Jahongir, Muhammadiyev Elmurod kabi chorvadorlar bilan suhbatlashish jarayonida qo`llangan ma`lumotlardan foydalandik.

ЗАПАХИ ОДИНОЧЕСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ ЛЕРМОНТОВА

Холматов Ислом

Студент Гулистанского государственного университета

+998933247773

Туйчийева Дурдона

Студентка Гулистанского государственного университета

Аннотация: В данной статье рассматривается тема одиночества в творчестве Лермонтова.

Ключевые слова: одиночество, творчество, Лермонтов, скука

Художественное наследие М.Ю. Лермонтова уникально. В неполные тридцать лет творческой деятельности (1828-1841) им было сделано так много, что не укладывается в один век. В то же время его творчество – явление типологическое, ставшее образцом национального самосознания российской духовной культуры.

Тема одиночества в творчестве Лермонтова является основной. Она прослеживается в его произведениях самого разного масштаба, начиная от совсем не больших стихотворений и заканчивая внушительными поэмами.

Но, наверное, лучше всего скажут о душе поэта его стихи. Все нюансы, все оттенки одиночества находим мы в его поэзии. Пожалуй, наиболее конкретное понимание одиночества как заключения в тюрьме отразилось в стихотворении «Узник», которое было написано во время ареста Лермонтова за стихотворение «Смерть Поэта». Отсюда и такая точность реальных деталей тюремного быта.

Одинок я — нет отрады;
Стены голые кругом;
Тускло светит луч лампады
Умирающим огнем...

Михаил был единственным ребенком в семье, мать умерла рано. Бабушка, винившая в смерти дочери отца Михаила, забрала маленького Мишеля в свое имение и позаботилась о том, чтобы Юрий Петрович не виделся с сыном. Елизавета Алексеевна заботилась о внуке, даже выписала врача, который жил в ее имении и занимался только здоровьем Миши, Дворовые дети были обязаны развлекать его. Но рядом не было братьев и сестер, не было родных ему людей. Бабушка, на плечах которой было огромное имение, всегда была занята, и ребенок с детства чувствовал себя одиноким в толпе. Потому что рядом не было человека, с которым он мог поделиться своими детскими заботами, кто бы высушал и понял бы его. Отсюда ершистость его характера. Теме одиночества посвящены его стихотворения.

Ещё один момент, который добавил в лирику Михаила Юрьевича мотив одиночества – любовь, причём любовь печальная и трагичная. Открыв любой сборник стихотворений Лермонтова о любви, будет сложно найти там счастливые нотки настоящей взаимной влюблённости, а вот невзаимной и жестокой любовью кровоточит каждый его шедевр. «Так чувства лучшие мои обмануты навек тобою!» - фраза, которая лучше всего описывает лирику Лермонтова о любви. К сожалению, поэт очень часто сталкивался с невозможностью любовью и почти не испытал счастья в этом смысле, что не могло не отразиться в его творчестве.

Одиночество в лирике Михаила Юрьевича – главная тема, которую можно проследить почти в каждом его произведении. Романтические традиции, характер поэта, его нелюбовь к несовершенному миру, а также неудачи в любви – всё это повлияло на Лермонтова и на его стихотворения, читая которые ни один человек не сможет не почувствовать или не найти в них себя.

Список использованной литературы:

1. Абрамович Г.Л. Трагедийная тема в творчестве Лермонтова / Г. Абрамович // Творчество М.Ю. Лермонтова. 150 лет со дня рождения (1814- 1964): сборник статей / под ред. У.Р. Фохта. – Москва, 2018. – С. 42 – 75
2. Лермонтов ,М.Ю. Сочинения в двух томах. Т.1 [Текст] / Сост. и комм. И.С. Чисовой.- М.: Правда, 1988.-720 с.
3. Лермонтов, М.Ю. Стихотворения, поэзия. - М., 1957. - 145 с.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО НARRATIVA (ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ)

*Юсупова Гузаль Рашитовна
Самаркандский государственный
институт иностранных языков
тел. моб.: +998(91)5435031
maryamatirovna142013@mail.ru*

Аннотация. В статье рассмотрен вклад структуралистской школы в становлении и развитии закономерностей моделирования художественного нарратива. А так же представлена трёхуровневая модель нарратива, как структуры повествовательного текста и повествовательного акта, где выделяются три составляющие: «история»- «повествование»- «нarrация». В свою очередь центральной категорией нарративности является событие. Особое внимание уделено временному порядку нарратива, или темпоральности. В результате исследования было выявлено, что элементы нарратива должны быть связаны не только временными, но и трансформационными отношениями, событийная канва повествования должна отражать нарушение первоначального состояния равновесия. Сделан вывод, что распределения элементов коммуникации по различным уровням повествования невозможны без учёта специфики точки зрения (фокализации). А так же дихотомия фабулы и сюжета (истории и дискурса) – необходимое условие порождения нарратива, особенно художественного, в основе которого лежит «глубинная структура».

Ключевые слова: нарратив, фокализация, нарратор, повествовательные инстанции, темпоральность.

В лингвистике и литературоведении начала XX века в связи с изменением научной парадигмы целеориентированный аспект изучения повествования вытеснился формальным, в результате чего повествование стало рассматриваться с точки зрения его структурных признаков.

Труды французских структуралистов Р. Барта, К. Бремона, А.-Ж. Греймаса, Ж. Женетта в русле литературоведения продемонстрировали повышающийся интерес к художественному нарративу, который привёл к возникновению новой самостоятельной дисциплины – нарратологии. В их работах впервые было введено понятие нарратива [Холбеков 2014:84-105]. Целью ряда исследований стало создание универсальной модели нарратива, в связи с этим были установлены единицы и закономерности нарратива, обеспечивающие его конструирование.

Что касается моделей нарратива, как структуры повествовательного текста и повествовательного акта наиболее полно представлены в работах Р. Барта и Ж. Женетта. Ж. Женетт предлагает трёхуровневую модель создания нарратива: «1) «история» – для повествовательного означаемого или содержания; 2) «повествование» – для означающего, высказывания, дискурса или собственно повествовательного текста; 3) «нarrация» – для порождающего повествовательного акта и, расширительно, для всей в целом реальной или вымышленной ситуации, в которой соответствующий акт имеет место» [Женетт, 1998: 310]. Именно в этой модели указывается необходимость разграничения повествования как готового текста и как процесса/акта, обозначаемого термином «нarrация».

Обязательными критериями нарратива являются наличие говорящего субъекта – нарратора (**повествование ведётся через призму личных взглядов** на происходящие события), употребление прошедшего времени (или маркеры последовательности и длительности), использование эпизодической информации [Бергельсон, 2005], а также наличие в центре повествования события с обязательными структурными составляющими: завязкой, тематической, последовательной, логической связью событий, развязкой и личным отношением повествователя.

Основными категориями понятийного аппарата нарратологии являются нарратив, нарративность, событие, повествовательные инстанции (конкретный и абстрактный автор и читатель, нарратор и наррататор, актор), точка зрения, фабула, сюжет, дискурс.

В свою очередь К.А. Андреева называет событие центральной категорией нарративно-

сти. Событие определяется (Н.Д. Арутюнова, Ю.М. Лотман, Б. Томашевский, В.А. Андреева) как минимальная единица повествования, мотив, элемент нарратива, фиксирующий изменение. Событие имеет двуединую природу, для которой характерны «неслияность и неразделенность двух событий»: «рассказываемого события» и «события рассказывания» [Бахтин, 1975:403]. Предполагается, что в ходе нарратива обязательно должны произойти событийные изменения: «временная организация событий – необходимое, но недостаточное условие для формирования истории/фабулы. Событийная канва повествования должна отражать нарушение первоначального состояния равновесия, изменение ситуации качественно или просто во времени, т.е. элементы нарратива должны быть связаны не только временными, но и трансформационными отношениями» [Троцук, 2004 : 68]. Как отмечает И.П. Ильин, под событием принято понимать такое действие, которое, нарушая некоторую норму и соответствующие этой норме ожидания читателей и/или персонажей, изменяет исходную ситуацию.

Следует также отметить, что одним из ключевых критериев нарратива многие исследователи называют особый временной порядок нарратива, или темпоральность. События в нарративе располагаются в линейном, хронологическом порядке. По словам В.Шмидта, который является автором книги «Нарратология»: «Тексты, называемые нарративными в структуралистском смысле слова, излагают, обладая на уровне изображаемого мира темпоральной структурой, некую историю» [Шмид, 2003:10]. Последователи структуралистского подхода к нарративу (Лабов, Окс, Капс) считали темпоральность базовой категорией нарратива: личный нарратив – это способ использования языка или другой символической системы для выстраивания жизненных событий в хронологическом и логическом порядке [Ochs, Capps, 2001:2].

Отбор определённых событий и их организация путём распределения элементов коммуникации по различным уровням повествования невозможны без учёта специфики точки зрения. Точка зрения, или фокализация (термин Ж. Женетта), трактуется как: 1) базовый элемент повествовательной ситуации (Ф.К. Штанцель); 2) точка пересечения повествовательных перспектив («модуса» и «голоса» – Ц. Тодоров, Ж. Женетт, М. Бал); 3) соотношение различных планов повествования – внешнего и внутреннего по отношению к повествуемому (Б.А. Успенский). Таким образом, под точкой зрения в современной нарратологии подразумевается проявляющийся на всех уровнях текста последовательный отбор/неотбор событий, ситуаций, эпизодов, повествовательных инстанций, влияющий на структурную и смысловую организацию нарратива. По мнению В. Шмидта, точка зрения существует в нескольких планах: 1) пространственном – положение наблюдателя в пространстве; 2) идеологическом – субъективное отношение к явлению; 3) временном – расстояние между первоначальным и последующим восприятием происшествий; 4) языковом – изменение формы выражения в связи с пересмотром плана содержания; 5) перцептивном – степень интроспекции в сознание наблюдателя.

Как отмечается, для анализа специфики точки зрения необходимо ответить на три вопроса: 1) кто отвечает за отбор нарративных единиц; 2) кто является оценивающей инстанцией; 3) чья языковая личность определяет стиль отрывка.

Итак, на организацию нарратива влияет и соотношение фабулы и сюжета. Фабула определяется как хронологическая последовательность событий, являющихся протосхемой построения нарратива. Сюжет представляет собой художественно переработанную последовательность событий, их отбор (неотбор) в зависимости от специфики точки зрения и системы повествовательных инстанций. Дихотомия фабулы и сюжета (истории и дискурса) – необходимое условие порождения нарратива.

Понятие художественного текста в нарратологии рассматривается двояко: с одной стороны, художественный текст – это автономный объект, независимый ни от своего автора, ни от читателя; с другой стороны, художественный текст – это то, что зафиксировалось в сознании воспринимающего читателя. Эти позиции сближаются в одном мнении: в основе художественного текста лежит «глубинная структура». Следовательно, текст получает статус закодированного автором послания требующего его интерпретации читателем на основе собственного опыта и знания литературной традиции.

Список использованной литературы:

1. Ochs E., Capps L. Living Narrative. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001-368 p.
2. Бахтин, М. М. Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин. – М., 1975. – 504 с.
3. Бергельсон М.Б. Прагматическая и социокультурная мотивированность языковой формы: дис. ... д-ра филол. наук – М., 2005. – 404 с.
4. Женетт, Ж. Фигуры Том 1-2. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – 944 с.
5. Троцук, И.В. Нarrатива как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках. Вестник РУДН, Серия Социология. 2004. – №6–7. – С. 56–74.
6. Холбеков М.Н. Структур адабиётшунослик.- Т.:Навruz, 2014- 139 б.
7. Шмид В. Нарратология. - М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

BADIY ADABIYOTLARNI O'QISHNING FOYDALI TOMONLARI

*Bekberganova Muyassar Bahodir qizi
Amudaryo tumani 11-umumi o'rta ta'lif
maktabi ona tili va adabiyoti o'qituvchisi
Telefon: +99894 408 88 02*

Annotatsiya: Badiy adabiyot o'qishning foydali tomonlari haqida yozilgan. Badiy adabiyot hayotni rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi ekanligi xususida fikr-mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: psixologiya, texnologiya, falsafa, paradigma, evolyutsiya, asar

O'qish muvaffaqiyatli hayotni rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi ekanligiga hamma yaxshi tushunsa kerak. Kitoblarni o'qish sizning intellektingizni keskinlashtiradi va bilimlar to'plaminingizni shakllantiradi. Siz qanchalik muvaffaqiyatli bo'lsangiz, shuncha ko'p o'qiyotganingiz deyarli universal ko'rindi. Ammo o'qishga bo'lgan e'tibor bir o'lchovli. Odamlar ko'proq hayotiy kitoblarni o'qishni yaxshi ko'rishiadi, o'z-o'ziga yordam kitoblari, biznes kitoblari, savdo va sog'liq va psixologiya va munosabatlar to'g'risidagi kitoblar. Bular vaqtinigizni o'qish uchun sarflaydigan kitoblardir - ular sizning karerangizda va hayotingizda sizga yordam beradigan ma'lumotlar bilan to'ldirilgan - ammo badiy adabiyotni chang ichida qoldirish xato. Badiy adabiyot unutilgan marvarid, o'rganilmagan bilim va ma'lumotdir. Rivojlanayotgan va muvaffaqiyatga erishmoqchi bo'lgan odam badiy adabiyotga kirib, uni o'qib chiqishi kerak. Badiy adabiyot boshqa odamlarning nuqtayi nazarini tushunishga yordam beradi. Badiy adabiyot boshqa hech qanday aloqa shakliga ega bo'lmagan kuchga ega. Sizni boshqa birovning ongiga to'liq va to'liq kiritish qobiliyati mavjud. Bu yozuvchining fikri va o'quvchining fe'l-atvori va fikri o'rtasida o'zaro bog'liqdir. Badiy adabiyotni o'qiyotganda, siz dunyoni qahramonning ko'zlar bilan ko'rasiz. Belgilarni ularning atrofidagi dunyo bilan o'zaro ta'sirini ko'rish juda kuchli. Tarixni o'rganayotganda, tarix kitobi sizga bir qator quruq dalillar va latifalar beradi, ammo tarixiy fantastika sizni vaqt oralig'ida tushirib qo'yadi, atrofingizdag'i dunyo bilan tanishish va lazzatlanish, zamondoshlar bilan muloqot qilish, muammolarni hal qilish imkonini beradi. Siz davrni kontekst bo'yicha tushunasiz, chunki tarix kitobining olib tashlangan nuqtayi nazari hech qachon bilolmaysiz. Yaxshi fantastika psixologiya va falsafa olamiga chuqur kiradi. Paradigmani o'rganadi va kashf etadi. Bu sizga ilgari ko'rmagan istiqbollarni, ham ruhiy, ham jismoniy tomonidan tushunishga imkon beradi. Badiy adabiyotni o'qiyotganda, siz hech qachon boshqa odam bo'la olmagan odam bo'lishingiz mumkin - boshqa jins, boshqa yosh, boshqa millat yoki boshqa holatlar. Siz tadqiqotchi, olim, rassom, yosh va yolg'iz ona yoki yetim bola yoki askar bo'lishingiz mumkin. Siz ilgari tushunmagan narsalarni tushunasiz, ilgari his qilmagan narsalarni his qilasiz va bu sizning dunyoqarashingizni shakllantiradi.

Badiy adabiyot evolyutsiya haqidagi tushunchangizni chuqurlashtiradi. Hammasi rivojlanmoqda odamlar rivojlanmoqda. Paradigmalar rivojlanmoqda. Madaniyatlar rivojlanmoqda. Texnologiya rivojlanmoqda. Tarixni o'rganish bu sivilizatsiya evolyutsiyasini o'rganish. Ushbu evolyutsiya hodisasi ko'p darajalarda muhimdir. Kontseptual miqyosda badiy adabiyotda evolyutsiyaning sodir bo'lishini kuzatish juda muhimdir, chunki badiy adabiyot tezlashtirilgan vaqt jadvalida ishlaydi. Kattalashtirilgan nuqtayi nazardan narsalarni ko'rishingiz va odatdag'i kundalik hayotda ko'rmagan narsalaringizni ko'rishingiz mumkin. Evolyutsiya jarayonini kuzatish jarayonni tushunishga yordam beradi.

Badiy adabiyot sizga katta rasmni ko'rishga imkon beradi. Bizning dunyomizda hamma narsa bir-biriga mos keladi va badiy adabiyot bizga qanday qilib ko'rishga imkon beradi. Badiy adabiyot bizga dunyoga qanday nazar bilan qarashning noyob imkoniyatini beradi. Badiy adabiyot, bir necha yillar davom etishi mumkin bo'lgan evolyutsiyani - munosabatlarning rivojlanishi, urushning boshlanishi, kuchli yigitning kuchsiz keksa odamga aylanishi - soatlab kuzatilishi mumkin. Badiy adabiyotni o'qiyotganda, siz dunyoga birovning ko'zlar bilan qarayabsiz. Bu barcha yozuvlarga va hatto barcha aloqa shakllariga to'g'ri kelishini ta'kidlash mumkin va bu dalil haqiqatdir, ammo fantastika boshqa barcha shakllar qila olmaydigan noyob narsani yaratadi. Siz ularning shartlari bo'yicha aniqlangan dunyoni ko'rmoqdasiz, ularning atrofini, voqealar kontekstini, voqealar va munosabatlarga bo'lgan nuqtayi nazarini tasvirlash uchun ishlatiladigan metafora. Olamga turli xil nurlarda qarash bu o'sishga intilishning eng muhim

narsalardan biridir. Bizning istiqbollarimiz cheklangan, ammo ular doimiy ravishda rivojlanib bormoqda. Biz dunyoga boshqa birovning nuqtayi nazari bilan qaraganimizda, biz ularning paradigmasining elementlarini sinab ko‘ramiz va biz o‘zimizga yoqadigan narsani topsak, uni qabul qilamiz va uni o‘zimiznikiga aylantiramiz. Shunday qilib, o‘zimizning paradigma o‘sadi. Badiiy adabiyot bizni tubdan inson qiladigan narsalar bilan shug’ullanadi. Qarama-qarshilik, ehtiros, sevgi, shahvat, qo‘rquv, nafrat, rashk-shavq, yuksalish. Biz orzu qilgan narsalar, bizni eng ko‘p harakatlantiradigan narsalar. Badiiy adabiyot bizni his qiladi va bu tuyg’u bizni yanada boyitadi. Juda oddiy darajada, bu bizning hayotimizni badiiy adabiyot bilan to‘ldirishni yaxshilaydi. “Hamma yaxshi kitoblarning umumiyligi tomoni bitta - ular haqiqatdan ham sodir bo‘lganidan ko‘ra ishonchli. Va ulardan birini o‘qib chiqqandan keyin siz sodir bo‘lgan barcha voqealar siz bilan sodir bo‘lganligini his qilasiz va u abadiy sizga tegishli bo‘ladi: baxt va baxtsizlik, yaxshilik va yomonlik, quvonch va qayg’u, ovqat, sharob, ko‘rpa-to‘shaklar, odamlar va ob-havo» - Ernest Xeminguey

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Adabiy turlar va janrlar. Uch jiddlik – T.: “Fan”, 1991-1992 yillar.
2. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. –T., O‘qituvchi. 2005 yil.
3. Yo‘ldoshev Q., Yo‘ldosheva M. Badiiy tahlil asoslari. (O‘quv qo‘llanma) –T. Kamalak. 2016.
4. Nazarov B., Rasulov A. Va boshqalar. O‘zbek adabiy tanqidi tarixi. –T., Tafakkur qanoti. 2012.
5. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. –T., Navoiy universiteti. 2018.

ЗУЛФИЯ МҮМИНОВАНИНГ "АЁЛ" ШЕЪРИГА ЧИЗГИЛАР...

*Маманова Марҳабо
Қашқадарё вилояти Косон тумани
25-мактаб она тили ва адабиёт
фани ўқитувчиси
Телефон: +998 91 641-63-62
marhabo.mamatanova@mail.ru*

Анататция: Ушбу мақолада севимли шоирамиз Зулфия Мўминованинг "Аёл" номли шеъри ҳақида фикр юритамиз.

Калит сўзлар: гулоб тавсифи, меҳрга ташна.

Ижод кенг ва катта олам. Шеърият эса ижоднинг улкан қисмидир. Шеърни кучли ҳаяжон билан таҳлил қилингандагина фикрлардаги "қалтироқ" оламга ғавғо сола олади.

Хассос шоира Зулфия Мўминованинг ижодига назар солар эканмиз, аёл дарди, аёл кечинмалари, аёл кўнглининг тасвири бош мавзу этишигагина гуҳов бўламиз.

*Аёл ширин бир май бўлар
гулоб бўлар,
Мард кўпайса, ҳалол лафзли
лаб кўпайса.
Аёл оёқ ости бўлар, ҳароб бўлар,
Мардалар эмас, майдада-майдада
ган кўпайса.*

Шоиранинг ушбу аёл мадҳи руҳияти шундай тасвирланганки, гуё ўқирман кўз ўнгимда аёл сурати шундоққина жилоланиб туради.

Мисралар оша аёлнинг гул каби нағислиги ва бу нағислик мард эркак қўлидагина яшайди деган фикр шеър ихлосмандининг шуурига яшиндек таъсир этмай қолмайди. Шеърда аёл гулобга қиёсланади. Гулоб атиргул гулбарглари қайнатилгандан ҳосил бўладиган тансик, даволовчи, ширин ичимлик. Аёлнинг ширинлиги ўша гулобга қиёсланади.

Аёлнинг ҳамиша меҳрга ташна эканлиги, эъзоз топган масканидагина гулдай яшнаши ҳам чиройли тасвирланади.

*Аёл йўқни бор айлагич
камрон булур
Эркак деган жаранглаган
ханжар бўлса.
Аёл оёқ ости бўлур,
адо бўлур,
Тоҳир дея дил очгани
аждар бўлса...*

Шеърнинг учинчи банди худди исёндек жаранглайди. Бу исён йўқни бор, ғамни баҳтга айлантирган яратгувчи зотнинг кўнглида ишқ, меҳр ўтини ёқиб турувчи эркакнинг меҳрли сўзи ҳамиша сув ва ҳаводек зарур дейди.

Аёл тафсифи мисралар оша гўзал тарзда байтларга тўклилади. Аёлни баҳтли қиласиган ҳам, баҳтсиз этадиган ҳам белида белбоги бор эркаклардиир дея барадла айта олади шоира ширинсуханликнинг ҳам сабабкори деб мард, танти эркакларни ҳамиша аёлини эъзозлашга чорлайди шоира қалби.

Фойдаланилган адабиётлар:
1. "Ёнаётган аёл" Тошкент-2003.

“AMERIKA FOJIASI” ROMANI XX ASR AMERIKA ORZUSINING XAVF-XATARLARINI OCHIB BERUVCHI SHOH ASAR

Tohirova Zarnigor Zafarjon qizi
Andijon davlat universiteti talabasi
+998901448711

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Amerika fojiasi” romani o’sha davr Amerika hayotining yaqqol tasviri ekanligi, Amerika hayotini har tomonlama qamrab olishga intilish yozuvchining 1927-yil 20 –aprelda Jek Uilsiga yozgan maktubida o’z aksini topganligi haqida ma’lumotlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: “Amerika fojiasi”, Jek Uils, Elen Drayzer, Greys Braun, realizm, monumental ikki tomli roman, tanqidiy yondashuv.

“Amerika fojiasi” nafaqat Amerika adabiyoti balki jahon adabiyotining eng sara asarlaridan biri. Ushbu romanda boylik va kambag‘allik orasidagi kuchli tafovutni aks ettiruvchi Amerikagacha yo‘l ko‘rsatib berilgan.

Ushbu roman asosini tashkil etuvchi syujet muallifni uning adabiy faoliyatining boshlaridanoq qiziqtirgan edi. “Amerika fojiasi” 5 yillar chamasi vaqtda ya’ni 1920-1925-yillar oralig‘ida yozib tugatilgan.

Muallifning rafiqasi Elen Drayzerning eslashicha, yozuvchining “Amerika fojiasi” deb sarlavha qo‘ylgan qo‘l yozmasida asarda tasvirlangan hodisalarga o‘xshash 15 xil voqealar tavsifi yozilgan edi. Ularning barchasi ham amerikalik yigitlarning boyib ketish ilinjida o‘ziga to‘q oilaning qiziga uylanishni maqsad qilib olganligi ifodalangan. Ushbu maqsadlari yo‘lida ular har narsaga, hattoki jinoyatga ham tayyor edilar. Shunday voqealar tasvirlangan maqolalarning barchasi bilan tanishib chiqqan. T. Drayzer o‘z romanining asosiga 1906-yil sodir bo‘lgan, Chestr Jillet ismli kimsaning o‘z sevgilisi Greys Braunning joniga qasd qilganligi haqidagi voqeani kiritdi. Ushbu jinoyat shunchalik ovoza bo‘ldiki, hatto “Amerika fojiasi” romanida o’sha ish yuzasidan gazetalarda chop etilgan fakt va hujjatlardan foydalanildi. T. Drayzer o’sha davrda urf bo‘lgan, Amerikada keng tarqalgan romanlar, ya’ni kambag‘al yigitning boy qizga uylanib boyib ketishi va shu bilan amerikalik yoshlarga taqdirni osongina o‘zgartirish haqidagi uydirmalarga ishonishga olib keluvchi asarlarga qarshi edi.

“Amerika fojiasi” romanida ham yozuvchi shunday yigit obrazini, ya’ni boylik ketidan quvib, yo‘lida uchragan narsani urib keta oladigan amerikalikni yaratdi, ammo shu bilan birga ushbu yo‘lning naqadar chigalligini ko‘rsata oldi.

“Amerika fojiasi” romani o’sha davr Amerika hayotining yaqqol tasviri edi. Amerika hayotini har tomonlama qamrab olishga intilish yozuvchining 1927-yil 20 –aprelda Jek Uilsiga yozgan maktubida o’z aksini topgan: “Men ushbu voqeа haqida uzoq o‘yladim, menga u nafaqat milliy hayotimizning har bir nuqtasi siyosat, jamiyat, din, biznesni ko‘rsatibgina qolmay u Amerikada tug‘ilib o‘sган oddiy amerikaliklarning hayot tarixiga o‘xshaydi. Bu ayniqla hayot shaxsni o‘zgartira olishi, shaxs esa hayot qiyinchiliklariga bas kela olmaganligi haqidagi ayni haqiqatdir...”

Muallif ushbu romanda jamiyatning oddiy amerikaliklarning hayotiga mas’uliyatsizligini ko‘rsatib bera olgan. Pulga, boylikka hirs amerikalik yoshlar Roberta Uolden va Klayd Griffitsning fojiaviy halokatiga sabab bo‘ldi. Klayd millionlab amerikaliklarning tipik vakili. U Amerika burjua jamiyatni qabohatlari qurbanib bo‘lgan son-sanoqsiz yoshlarning vakilidir. Amerika hamma uchun barobar imkoniyatlar mavjud mamlakat degan safsatani fosh etdi. Haqiqatda kun kechirish qiyinlishib ketmoqda, qayg‘uli hayot Amerika yoshlarini baxtsizlikka fojiali o‘limga duchor qilmoqda edi. Klayd voqeasi burjua siyosatdonlariga bir o‘yin hisoblanadi. Gunohi aniqlanmasdan turib, Klaydning taqdiri hal etiladi. Klaydning boy qarindoshlari uni o‘limdan olib qolishlari mumkin edi. Lekin ular bu janjalli ishga aralashishdan, obro‘lariga putur yetib, shaxsiy ishlari zarar kelishidan qo‘rqadilar va o‘zlarini chetga oladilar. Oqibatda sud uni o‘lim jazosiga hukm qiladi. Klayd burjua tartiblari, din va o’sha jamiyat illatlari, urf-odatlari qurbanib bo‘ladi.

Drayzer ushbu asar orqali Amerikadagi fojiaviylikni ko‘rsatib bera oladi. “Amerika fojiasi” voqelikni keng qamrab olishi, ko‘rsatilgan g‘oya va tanqidiy fikrning chuqurligi, badiiy mahoratning yuksakligi bilan jahon progressiv adabiyotining eng sara asarlari qatoridan joy oldi.

Drayzerning "Amerika fojiasi" (1925) asari birinchi jahon urushidan so'ng yozilgan monumental ikki tomli romandir.

Ijodkor hayotdan saralab olgan muhim voqeа va hodisalarни o'zining estetik qarashlarida aks ettira olgan odobli, o'ta diniy muhitdagi oilada tarbiya topgan Klayd qay tariqa odam o'ldirishga jur'at etigani, qanchalik tuban tushganini tahlil etadi. Klayd o'zi kambag'allikdan boylik va shuhrat cho'qqilarida meteordek ko'tarilganida o'z tajribasida sinab ko'rmoqchi bo'lган Amerika orzusini astarini tasvirlaydi. Kambag'al ammo betinim mehnat qiluvchi, ishchi bo'lган Klayd taqdirida halok bo'lish bitilgan edi. Darhaqiqat, u kiborlar oilasiga kirib, uni zodagon qiz Sondra Finchli mashhur qiladi, biroq Klayd o'zi sevgan ayol faqat uning puli va shon-shuhratiga uchishini idrok etadi. Mahbubasining sevishga qodir emasligi dil xastaligi, umuman inson tabiatiga ishonch yo'qotishiga olib keladi. Shuningdek sinfiy sovuqlikdan ham azob chekadi: ishchilar sinfidan yuqoriga ko'tarilgan Klayd, o'zi erishish uchun o'ta ko'p mehnat qilgan boylar sinfining moddiy qadriyatlarini rad etadi. U elektr kursiga o'tirib o'zini kamchiligi tufayli halok bo'ladi.

Foydalilanigan adabiyotlar ro'yhati:

1. K. Vanspenkerin Amerika adabiyotining asoslari. Toshkent, 1994.
2. Султон И. "Адабиёт назарияси". Тошкент, "Уқитувчи", 1980.
3. Султон И. "Хаёт, адабиёт, махорат". Тошкент, "Уқитувчи", 1962.
4. Сухаренко Р. "Теодор Драйзер и его соотечественники". Москва, "Просвещение", 1999.
5. Файзуллаев Н. "Жаҳон адабиёти". Тошкент, 1997.

ЭРКИН ВОХИДОВ ИЖОДИНИНГ ШАКЛЛАНИШ МАНБАЛАРИ

Мухлиса Ҳафизова
Алишер Навоий номидаги ТошДЎТАУ магистри
abbos.a_1990@mail.ru; +998977389394

Аннотация: Ушбу мақолада XX аср ўзбек адабиётининг етук адиби Э.Воҳидов ижодининг шаклланиш манбалари масаласи ўрганилган.

Калит сўзлар: Шеър, бадиий ижод, манба, адабий муҳит, адабий жараён, таржима, адабий жанр.

Устоз билан бўлган айрим сұхбатлардан маълумки, “Мен тарбия топган муҳит: тоғамнинг оиласида катта бўлганман, у киши юрист бўлсалар ҳам адабиётга қизиқкан, кенг билимли одам эдилар. Бизнинг хонадонимизда қўп шоирлар, мусиқачилар, хонандалар тўпланишиб, шу... яхши улфатлар, яхши сұхбатлар қилишарди. Мен ёшлигимда ана шу сұхбатлардан баҳраманд бўлар эдим... Дастребки машқларим ҳам, шу хонадонимизда пайдо бўлган муҳитдан бошланган”. [1.] Ҳар қандай ижодкор ўз-ўзидан етишиб чиқмайди, муҳит инсон ривожидаги энг катта омилдир. Ноёб истеъдод эгаси бўлган, ижодкорнинг ҳам ҳаётида адабий муҳитнинг ўрни бекиёсdir.

Маълумки ўзбек адабиёти тараққиёти босқичи ўзига хос даврларни бошдан ўтказди. Шундан XX аср ўзбек адабиёти жуда катта тараққиёт босқичини босиб ўтди. Асрлар давомида шаклланиб, тараққий этиб келган шеърият ўтган асрнинг 60-йилларига келиб, яна бир бор юксалиш жараёнини ўз бошидан кечирди. Бу даврга келиб адабиётда, хусусан, шеъриятда янгича талқинлар, туйғулар ифодаси яна-да, теранроқ ифодалана бошлади. Бу жараёнда истеъдодли шоир, Ўзбекистон халқ шоири Э.Воҳидов ижоди адабиётшуносликда эътибор билан тадқик этиб келинмоқда. Бугунги кунгача шоир ижоди ва ҳаёт йўли ҳақида адабиётшунос олимларимиз асарларидан, шоир билан олиб борилган ёзма сұхбатлардан, ҳамнафас бўлган ижодкорларнинг оғзаки сұхбатларидан кўпгина маълумотларга эгамиз.

“Есенин менинг жуда ёшликтаги бир дўстим десам ҳам бўлади. Сирдошим десам бўлади. Мен студентлигимда, пахтага чиқкан пайтимда, ўша вактда унинг янги китобини қўлтиқлаб юрардим. Пахтазорда, терилган пахталарнинг устига ўтириб ўқирдим. Илк таржималаримни ўша кезларда қилганман. Есенинни таржима қилдим эмас, балки Есенинга қараб гўё ўзимнинг шеърлармни ёзганман. Чунки унинг руҳи ниҳоятда менинг рўҳимга яқин. Шу сабабли унинг шеърларини жуда иштиёқ билан таржима қилганман. Биринчи китоби чиққанидан кейин ҳам бу ишни тўхтатганим йўқ. Яна давом эттиридим”. [1.] Шоир ижоди ўзининг мукаммаллиги, кенглиги, самимилиги билан ажralиб туради.

“Дунёга шеър дарди билан келган, умр бўйи шеър дарди билан яшайдиган шоирлар бўлади. Эркин Воҳидов шундай шоирлардан. Шеър дарди уни оламга, оламнинг порлоқ, товланувчи манзараларига, Ҳазрати Одамга, одамнинг тўлғин ва поёнсиз туйғуларига, гўзалликка, гўзалликнинг жамъи рангларига, тафаккурнинг сайқалларига ошна қилди. У шулар билан дўст тутинди, шеъриятини шулар билан безади”- [2.], деб ёзган эди адабиётшунос олим И.Фафуров.

Э.Воҳидов ижодининг ўрганилишига назар ташлайдиган бўлсак, Ўзбекистон Қаҳрамони бўлган шоир ижоди ҳақида йирик тадқиқотлар, илмий-биографик асарлар, мақолалар яратиш йўлида илмий изланишлар олиб борилмоқда. Адабиётимизда ўрганилиши керак бўлган масалалардан яна бири шоир ижодининг шаклланишидаги манбалардир, чунки юқорида таъкидлаганимиздек шоир ижодининг етишиб келишида жуда катта адабий мактаб мавжуд. Унинг услуби, драматик асарлари, достонлари, аruz вазnidаги асарлари, таржималари умуман олганда ижоди ўзига хос овозга эга. Эндиғина қалам тебратиб келаётган ёш шоир илҳомини “руҳлантирган”, ютуқ ва камчиликларини баҳолаб берган, ўрни келганда танбех бериб, етук адиб бўлишида ўз ҳиссасини қўшган нафақат ўзбек адабиёти балки жаҳон адабиёти вакилларининг асарларининг ҳам алоҳида ўрни бор.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Шарқ юлдузи” журнали. – Т., 1993. 161-163 бетлар
2. Фафуров И. Жозиба. – Т., 1970. 159-бет.

BAXTIM BOR: AJOYIB KISHILAR ARO ..
(ZULFIYA ISROILOVA IJODIGA BIR NAZAR).

*Abdinazarova Gulrux
Koson tuman 82-maktabning
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.
O'IBDO' vazifasida faoliyat olib bormoqda.
Telefon: +998 90 667-04-31
abdunazarova2021@mail.ru*

Anatatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalqining xassos shoirasi, sadoqat timsoli Zulfiya Isroilovning go'zal tuyg'ulari she'rlari haqidagi fikrlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Baxt kuychisi Zulfiyaxonim she'rlariga chizgilar

Baxtim bor: ajoyib kishilar aro.
Tug'ilib gurkirab ... keksayar umrim,
O'shalar she'rimga baxsh etgan sado
Hayotiy yo'lini eritgan nurin.

Vafo, sadoqat, ezhulik va vatan ishqila bilan yo'g'rilgan she'rlari bilan o'zbek she'riyatini baland minbarlarga olib chiqqan sevimli shoiramiz Zulfiyaxonim Isroilova xalqparvar, bag'ri keng va albatta samimiy qalb sohibasi edilar.

Shoiraning qay mavzuda yozilgan she'rlariga murojaat qilmang, unda shoirani mehri daryo ekanligini ko'ramiz.

Vatanga, xalqiga bo'lган mehri tufayli bitilgan o'nlab, yuzlab she'rlarda Zulfiyaxonimning qalb xayqirig'i, ko'ngil sadosi aks etgan. Uni har qadamda qo'llagan, har misrasini joni dili bilan yuragiga joylagan, ona xalqini olqishlab bitgan misralarida shoira yurtdoshlarini mehri tufayli muhabbatga tashna qalbi soy emas, irmoq emas daryo bo'lganini g'urur bilan aytadi.

Seni seva-seva men boyib ketdim
Dunyo ichra topgan dunyomsan,

Xalqim!

Ushbu misralarda esa xalq sevgisi, xalq mehridan ortiqroq boylik yo'qligi betakror tuyg'ular bilan ifoda etildi.

Hayotning har damini hikmatga menzagan, ajdodlarimning borligini iftixor bilib, ajdodlarga teran, o'limas misralar ishqimni g'urur bilan shoira qalbi har soniyada xalqning borligi uchun shukronalar aytmoqni joiz topadi. Har qadamda qullab turgan mehri, issiq tafti, bug'doy yuzli o'zbek xalqining borligi, shu tuproqqa kindik qoni to'kilganini faxri bilan baxtim deya oladi.

E'zozlar, ardog'lar uchun tashakkur,
Asli siz-oftobim, men-ziyosiman.
Tonglaringiz kulsin dorilamon, hur,
Baxtim shul-o'zbekning Zulfiyasiman.

„Xalqimizga aytar so'zlarim” nomli she'ridda sevimli shoiramiz qancha olislamay, qancha dunyo zebu-zarralarini ko'rmay ko'zim qamashsada, unga ixlos etmadim, menga baxt bergan shu xalqimni ona tabiatimni chang, tuproq tepalarga shaharlar bunyod etgan bunyodkor vatondoshlarimni bir soniya hayolimdan ketgazmadim deydi baralla.

„Emish ...“ nomli she'ridda esa shoiraning yuragi ayollik baxtidan, sharafidan tog' qadar yuksaladi, baxtliman, baxtim shu xalqimning mehriga loyiq bo'lGANIMdir deydi.

Yuzini baxtning nasimlariga tutgan ardoqli, xassos shoira xalq ishonchi, xalq ardog'i, xalq mehri, xalq muhabbatni meni olg'a chorlaydi, oq orzularimga qanot beradi deyishi bilan birga, hayotga., nurga yog'duga baxtga oshno eta oldi deydi tulg'onib.

Hali qalbim juvon yuragiday yosh.
Asablar ko'tarar tog'ni ortsang ham.
Ko'zingga qoningga olaver quyosh,
Hali ko'p tebranar qo'limda qalam....

Xa, O'zbekiston xalq shoirasi, xalqaro „Nilufar” mukofati sazovori Zulfiya Isroilova qalami asrlar osha ham minglab shogirdlari, izdoshlari qo'lida tebranadi eng o'limas, o'chmas, bardavom baytlar bitiladi,

Inshoalloh!!!

Foydalanaligan adabiyotlar:

1. „Bahor keldi seni so'roqlab” - „Yangi asr avlod” nashryoti 2014-yil

BOBORAHIM MASHRAB MUXAMMASLARIDA TALMEH SAN`ATI

M.Asoyeva, S.Jo`rayeva

Buxoro shahar

35- umumta`lim maktabi ona tili,

adabiyot fani o`qituvchilari

Telefon:+998912447377

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq mumtoz adabiyotida , xususan, Boborahim Mashrab ijodida keng uchraydigan talmeh san`ati va uning adabiyotimizdagi o`rni haqida fikr yuritilgan

Kalit so`zlar: Badiiy san`at , badiiy obraz, muxammas, talmeh

Badiiy san`atlar Sharq mumtoz adabiyotining , shu jumladan,o`zbek adabiyotining o`ziga xosligi ,milliyligi latofati, nazokati,rango-rangligi jozibadorligi , ta`sirchanligi va dilkashligini ifodalovchi tasvir vositasidir. Mumtoz adabiyotimiz badiiy san`atlarga boy : ular nihoyatda xilma –xil va behad nafis.

Ulug` o`zbek shoiri Boborahim Mashrab ijodi ,ayniqsa, bobokalonimiz qalamiga mansub muxammaslar alohida ahamiyat kasb etadi.Shoir muxammaslarida mumtoz lirikaning bor jozibasi yaqqol ko`zga tashlanib turadi.Uning talmeh, tazod, iqtibos ,mubolag`a , nido, husni ta`lil singari tasvir vositalardan foydalanishdagi ulkan mahorati kitobxonlar tomonidan ixlosu ehtirom ila e`tirof etilishi bejiz emas, albatta.Ayniqsa , shoир muxammaslarida talmeh san`atidan foydalanishdagi betakror mahorati o`quvchini hayratga solishi shubhasiz. Shu o`rinda talmeh haqida ikki og`iz so`z...

Talmeh arabcha so`z bo`lib, ma`nosi “chaqmoq chaqilishi”, “bir nazar tashlash” demakdir. Badiiy san`at sifatida u tarixiy va afsonaviy voqeа , masal ,shaxs mashhur asar va qahromonlar nomiga ishora qilish vositasida fikrni qisqa, ixcham tasvirlashdir.

Mumtoz adabiyotimizda Boborahim Mashrab muxammaslari mavzu ko`laming kengligi va obrazliligi bilan ajralib turadi.

Muxammas o`zi nima? Muxammas har bir bandi besh misradan tashkil topgan she`r shakli. Mumtoz adabiyotimizda muxammaslarni barcha ijodkor ijodida uchratishimiz mumkin.

Talmeh Mashrab muxammaslarida qo`llangan eng faol she`riy san`at bo`lib , shoир muxammaslarida Majnun, Layli ,Farhod, Shirin , Yusuf, Zulayho, Vomiq ,Uzro, Tohir,Zuhra, Sulaymon, Bilqis ,Qaqnus, Semurg` singari qirqqa yaqin eng sara afsonaviy - badiiy obrazlar qo`llangan.Ularning har biri ,takror qo`llanganda ham , Mashrab dunyoqarashining eng muhim qirralarini ochishga xizmat qildi.Jumladan, quyidagi misralarda shoirning azal qismati – Ishq haqidagi teran mushohadasi o`z ifodasini topgan:

Sansiz manga,nigoro, ikki olam kerakmas,
Taxtu baxti Sulaymon ,manga xotam kerakmas,
Xizr umri zindaligi – manga ul ham kerakmas,
Sansiz o`lay, duo qil, manga bul dam kerakmas,
Jonus tanim qolmadi begona bo`lmaq`uncha.

Ha, shoirning lirik qahramoni ishq yo`lida hamma narsadan voz kechishga tayyor.Hatto, unga Sulaymon payg`ambarga nasib etgan davlatu omad ham, Xizr alayhissalomga munosib ko`rilgan mangu tiriklik saodati ham kerak emas.Banddagi uchinchi misra – talmeh usulining eng sara namunasi.Rivoyatda keltirilishicha ,Sulaymon uchun Saxr ismli pari oltin,kumush va javohirdan bir kursi – taxt yasagan ekan.Kursining to`rt oyog`i bo`lib , bir burchida begonalar o`tirsa –o`t ,Sulaymon o`tirganda mushk-anbar sochadigan to`rt arslon ,ikkinci burchida yana bir ulug` arslon ,uchinchchi burchida ikki karkas qush bo`lib , gulob sochib turar ekan .Misrada ana shu rivoyatga ishora bor. Lirik qahramon esa o`z maqsadi yo`lida ana shu yuksak baxtu taxtdan-da voz kechishga shay! Zero, u ma`shuqa diyordidan umidvor .Busiz unga hatto, jon ham ortiqcha.

Yana bir muxammasida otani rozi qilish inson hayotidagi eng katta amallardan biri ekanligi haqida fikr yuritiladi.Hatto, xalqimizda ham shunday maqol bor: “Ota rozi – Xudo rozi”. Bu muxammas g`oyaviy jihatdan juda chiroqli yozilgan va unda talmehlardan unumli foydalanilgan.

Kecha-yu kunduz agar Qur`on tilovat aylasang,
Shabni ro`z aylab mudom taqvoyi toat aylasang,

Misli Hotamdek bo'lib xayr-u saxovat aylasang,
Ka'bayı maqsudni ming bor ziyyorat aylasang,
To otang rozi emas,tavbang qabul bo'lmas sening.

Bu misralarda talmeh sifatida Qur'on, Hotam, Ka'ba so'zlarini olishimiz mumkin.Qur'on – islom dinining muqaddas kitobi, Ka'ba – muqaddas va mo'tabar dargoh, Allohning uyi. Odamning dil olamiga kirishi Ka'bani ziyyorat qilishdek savob.Odamning dilini og'ritish Ka'bani vayron etishdek gunohi azim. Hotam – adabiyotda saxiylikning eng oliy timsoli sifatida talqin qilinadi.

Rivoyatlarga ko'ra,u umrini odamlarga yaxshilik qilishga bag'ishlaydi. Butun boyligini xayr ehson yo'lida xarjlasa-da,uning davlati borgan sari ortib boraverган. Aytishlaricha, uning qasrida yetmish ikki darvoza bo'lib, hojattalab kishi ularning barchasiga birma-bir kirib o'tsa-da, hech biridan quruq chiqmas ekan. Hotamtoylig, xayr-saxovat va oliyanoblik insonga zeb bera oluvchi fazilatlardir. Mashrab talqinicha, inson Qur'oni ming bora tilovat qilib, Ka'bani necha bor ziyyorat qilsa ham, odamlarga saxiylik eshiklarini ochsa ham otasini rozi qilolmas ekan , barcha qilgan ezgu amallari befoydaligicha qolaveradi.

Mashrab "Devon" idan o'rın olgan deyarli har bir muxammasda talmeh san'ati ko'zga tashlanadi. Eng muhimi , shoir talmeh imkoniyatlaridan shunchaki misralarga badiiy bezak berish uchun emas , balki ma'lum ijodiy niyat - fikrni quvvatlantirish ,mantiqli mulohazalarni o'rtaga qo'yish ,kitobxonni o'tmish ajdodlarning ibratli hayotidan boxabar qilish maqsadida foydalangan. Shu tariqa go'zal badiiy lavha va manzaralar yaratishga erishgan.

Foydalaniman adabiyotlar ro'yxati

1. Jaloliddin Yusupov . "Mehribonim qaydasan" . " Toshkent", 1990-yil
- 2."Qissasi Mashrab". "Yozuvchi" nashriyoti, Toshkent, 1992-yil.
- 3.So'z san'ati so'zligi. Yoqubjon Ishoqov, "Zarqalam", 2006-yil.

MUHUM TASHABBUS TARIXIDAN
(NAQQOSH VA RASSOM MONIY IBN FATAK MISOLIDA)

Xayitov Hamza Ahmadovich
Buxoro tuman 30-maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
To'xtayeva Gulandom Qobilovna
Buxoro tuman 49-maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada 5 ta muhim tashabbusdan biri bo'lgan tasviri san'at tarixiga oid Hazrat Alisher Navoiy asarlarida yuksak ehtirom bilan badiiy talqin qilingan tarixiy shaxs Moniy ibn Fatak haqidagi fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Moniylik ta'lomit, naqqoshlik, globus, sirkul, Eron, Markazi Osiyo, Shoburakon, Bulgohik, Shopur zul, Aktof, Xitoy, riyozat va mushohada, pargor.

Hazrat Alisher Navoiy ijodi uzoq yillardan beri adabiyot ahlini hayratga solib kelmoqda. Navoiy asarlarini o'qir ekanmiz, ulug' va noyob bir tafakkur xazinasi ustidan chiqqanday bo'lamiz. Saratonda sahroda toliqib, tashna qolgan odam sharqiragan buлоqni ko'rganda qanday xursand bo'lsa, musaffo chashma suvidan ichib qanchalik rohatlansa, ma'naviyat-ga tashna odam ham ulug' adib asarlaridan shunday tunganmas huzur topadi. Hazrat asarla-rida juda ko'p masalalar ustida babs boradi: olam va odam, tajrid va tavhid, surat va ma'no, tavakkul va ijтиҳод, g'ayb asrori va la'duniy ilmlar mohiyati, komil inson g'oyasi islomiy hikmatlar, tasavvuf va falsafa haqiqatlari va hokazo.

Biz fikr yuritmoqchi bo'lgan mavzu hozirgi kundalik hayotimizda davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan dasturul amal bo'lib kelayotgan besh muhim omillardan biri yoshlарimiz tarbiyasida tasviri san'atni o'rni va tarixi haqidadir. Hazrat Alisher Navoiyning juda ko'p asarlarida naqqosh va rassom, komil tarbiya egasi Moniy haqida o'qiymiz. Fikrimizning dalili sifatida "Lisonut tayr" asaridan aynan o'qiymiz: "Simurg" silkinib uchib borayotga-nida undan bir par tushib qoldi va bu par butun Chin mamlakatini bezak-hashamga burkab yubordi. Bu parda turli ranggi naqshlar haddan tashqari ko'p ediki, ularni so'z bilan ta'riflash dargumon. Ertasi kuni el yana o'zining avvalgi holiga qaytdi va parning shakli va ran-giga boqa boshladи. Har bir odam g'ayrat bilan qalam ushlagancha bu pardagi naqshlarni o'z xayolida jonlantirar, qog'ozga tushirardi. Hamma undagi suratlarni chizishga kirishdi va bu elning barchasi shu ish bilan mashg'ul bo'ldi. Bu odamlar orasida o'z suratlari bilan bir musavvir yuqori kamolot darajasiga erishdi. Uning oti Moniy bo'lib, qalami mo'jizakor, san'ati hayratga solardi. Shuning uchun ham hikmat ahli Moniyning suratxonasi chin-da deydi." (1.36-37). Demak, asarda tasvirlangan musavvir Moniy Chin davlatini barcha rassomlardan chiroyli va mukammal tasvirlagan. Yana boshqa asarlardan o'qiymiz:

"Xitoy mamlakatida egizak ikki usta bo'lib, birining laqabi Boniy, ikkinchisini esa Moniy edi. Boniy me'morlik bilan, Moniy esa naqqoshlik bilan shug'ullanar edi. Boniy qurgan binolar juda mustahkam bo'lar, Moniy chizgan rasmlar esa huddi jonli siymolardek ko'rindarid." (2.109) Yuqorida kabi Moniy haqidagi badiiy talqinlarni yana o'nlab keltirish mumkin bo'lsada, shu bilan kifoyalanamiz. Ho'sh, Moniy kim?

Moniy ibn Fatak (Ktesofan) (216-277-yy) moniylik ta'lomitining asoschisi, naqqosh va rassom. Markazi Osiyo, Eron, Hindiston bo'y lab safar qilib, zardushtiylik, buddaviylik, braxmanlik kabi turli diniy ta'lomitlar bilan tanishadi. 240-yildan boshlab Moniy o'zining mustaqil ta'lomitini Eronga targ'ib qila boshlaydi. Biroq zardushtiy mo'batlar bu ta'lomitga keskin qarshi chiqadilar. Shundan so'ng money asosan Markazi Osiyo, jumladan, Movvarounnahr hududida faoliyat ko'rsatadi. Moniy 273-yilda Eronga qaytadi, Shoh Bahrom I ning topshirig'i bilan 275-yilda jibsga olinib, zindonband qilinadi, 277-yilda qatl qilingan. „Shobraqon”, „Kanzuehyo” (tirilganlar xazinasi), „Jabborlar haqida”, „Sirlar kitobi”, „Avangelyon”, „Kefalak”, „Bungohang” kitoblari uning qalamiga mansub. Moniy ta'lomit o'limidan so'ng keng tarqaladi. U VIII asrda Uyg'ur xonligida hukmron dinga aylanadi. Ammo keyinchalik Islom dini vujudga kelganligi sababli moniylik astaseki Yevropa va Osiyo mamlakatlarida barham topdi. XIV asrda kelib bu diniy ta'lomit Xitoyda ham ta'qil qilinadi. "Tarixi-mulki ajam" da Moniylik tug'ulishi va talimotining yoyilishi ikki Shopur-Shopur bin Ardasher hamda Shopur zul Aktof zamonlariga nisbat beriladi. Shuningdek, uning qatl etilishi ham ikki kishi Xurmuz bin Shopur xamza Bahrom bin Xurmuz davriga nisbat berilgan. Moniyning mo'jiza sifatida taqdim qilingan hunari-pargoh (sirkul) siz doira chizish va

chizg'ichsiz to‘g’ri xat chizish bo‘lgan Shuningdek globus yaratilishi ham Moniyga mansub deb hisoblangan. Moniy ta’limoti bo‘yicha, rux-badan zindoniga asirdir. Riyozat va mujodala orqali ruh o‘zining asl manbalga qaytishi mumkin. Moniyini Navoiy „zindiq” sifati bilan esланган. Lirik asarlarida esa Moniyning Benazir naqqosh va musavvir ekanliginiobrazli tilde bayon etgan.

O‘ylakim Moniy ishidin zoyi o‘ldi naqshi Chin, Ul buti Chin suratidin bo‘ldi naqshi monaviy. (G‘aroyib us-sig’ar”, 650-g’azal). (3.347-348.) Demak, Hazrat asarlarida ta’riflangan Moniy obrazi tarixiy real shaxs ekanligi bilan hayratimizni oshiradi. “Xamsa” tarkibiga kirgan “Sabai sayyor” dostonida Navoiy Moniyini aql-zakovatli inson sifatida o‘zgacha talqin qiladi: “Moniy dedi Ishbilarmon, aqli raso kishilardan yuborib, qiyamatini to‘lasang, o‘zingga Xitoy hokimi yuboradigan xirojdan voz kechsang murod-u maqsadingga erishasan”, (4.280.) Moniy ushbu fikrlar orqali shoh Bahromga dono maslahat beradi. Hazrat Navoiy musavvirlik, tasviri san’at insondan yuksak axloq-nafosat-ni talab qilmog’ini targ’ib qiladi. Shu o‘rinda o‘quvchilarimizga “Ezopning tiriklargavasi-yati”ni eslatmoqchimiz: Ustozingni ota-onang qatorida hurmatla. Ota-onani senga tabiat ato etgan bo‘lsa, ustozing seni o‘z ixtiyori ila sevadi. Shuning uchun undan ikki karra minnatdor bo‘lmog’ing joiz”. (5.12) Albatta ustozlar va ota-onalar millat yoshla-rini tarbiyasi, ma’naviy kamoloti uchun masul hisoblanadi. Millatimiz yoshlaridan Moniy kani nafosatda tengsiz musavvir va donishmandlar tarbiyalashda ustazlarga o‘zi madad bermog’ini tilaymiz.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxati.

1. Alisher Navoiy “Lisonut-tayr” Yangi asr avlodi nashriyoti. Toshkent., 2019-yil 36-37-betlar.
2. A.Navoiy „Xamsa” Yangi asr avlodi nashriyoti, Toshkent., 2018-yil 10-bet.
3. A.Navoiy „Qomusiy lug’at”. Sharq nashriyoti, Toshkent., 2016-yil 347-348-betlar.
4. A.Navoiy „Xamsa” Yangi asr avlodi nashriyoti Toshkent., 2018-yil 280-bet.
5. Yuz mumtoz faylasuf” „Yangi asr avlodi” nashriyoti Toshkent., 2015-yil 12-bet.

ONA TILI VA ADABIYOT FANLARINI O'QITISHDA PEDAGOKLARGA TA'LIM JARAYONIGA ETIBOR BERILISHI MUHIM BO'LGAN MASALALAR XUSUSIDA TAVFSIYALAR

*Vobkent tumani 6-umumiy o'rta ta'lismaktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi:
Mahmudova Gulasal Mansurovna
Buxoro shahar 9-umumiy o'rta ta'lismaktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi:
Munira Sultonovna.
+998941215225*

Annotatsiya : O'quvchilarni dars jarayoniga jalg qilish va qiziqtirish yo'llari, muammolari. O'quvchilarning qoloq bo'lib qolishidagi ayrim sabablari. Pedagoglarning mamlakatimizdagi mavqeい

Kalit so'zlar: Pedagog, metodika, e'tibor, rivojlantirish, muomala, qattiqqo'llik, bosim, qiziqish, muvaffaqiyat, yosh kadrlar, qog'ozbozlik.

Bizga ma'lumki, har bir pedagogning o'zining o'qitish metodikasi bo'ladi. Hammaning o'qitish metodikasi turlicha. Kimdir xushmuomalalik bilan, yana kimdir qatiqko'llik bilan ta'lism beradi. Har bir pedagogning ta'lism jarayoni samarali o'tishi uchun avvalo o'quvchilarni qiziqtira olishi lozim. Xo'sh, o'quvchilarni fangaqiziqtirish uchun nimalarga e'tibor berish kerak? Avvalo, o'quvchilarning hammasiga bir xil muomalada bo'lish kerak. E'tibor bergen bo'lsangiz, yaxshi muomalada bo'lgan pedagogning darsi doimo maroqli, qiziqarli bo'ladi, aksincha, muomalasi yomon pedagoglarning darsi zerikarli o'tadi. Ikkinchidan, har bir o'quvchiga bir xil tarzda e'tibor qaratish lozim. Agar bilimi yaxshiroq o'quvchiga ko'proq e'tibor berib, bilimi pastroq o'quvchiga kamroq e'tibor berilsa, auditoriyada bo'linish yuz berishi mumkin. Buning oqibatida bilimi pastroq o'quvchilarga e'tibor kam bo'lganligi sababli ham o'quvchining fanga bo'lgan qiziqishi kamayib qolol bo'lib qoladi. Shuningdek, bolalarni rag'batlantirish ham dars o'tishning samaradorligini oshirishda muhim omillardan biri sanaladi. Chunki rag'batlantirish ham o'quvchining fanga qiziqishini oshiradi. Shuning uchun hammasidan so'rab, barchasini rag'batlantirish kerak. Mayli so'ragan savollarga yaxshi javob bera olmadimi, uni koyimasdan, yaxshi gapirib, ko'nglini ko'tarib (chunki yaxshi javob bera olmagan o'quvchida, albatta, tushkinlik paydo bo'ladi), qaysi mavzuga tushunmayotgan bo'lsa, erinmasdan tushuntirish lozim. Bolalarni bosim ostida ushlab turish, ya'ni qattiqqo'llik ham fanga bo'lgan qiziqishni so'ndiradi. Qanchalik ko'p bosim

qilinsa, shunchalik bu fanga o'quvchining nafrati orta boradi. Lekin vaqt-i vaqt bilan qattiqqo'l bo'lib turish kerak. Ammo ko'p emas. Bunday muomalalari orqali pedagoglar o'z obro'lariga putur yetkazishi tabiiy. Shuningdek o'quvchilarning nafratlanishiga, yomon ko'rishiaga sabab bo'lishi mumkin. "Muvaffaqiyatli tarbiyaning siri - o'quvchiga hurmat" - degan edi R.EMERSON. Bu so'zlar hozirgacha o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q. Bolalarni qiziqtirish yo'llari juda ko'p. Faqat pedagoglar ularni qo'llay bilishi lozim. Avvalo, har bir pedagog dars o'tishdan oldin darsni qismlarga ajratib olishi kerak. Chunki bir xil tarzda dars o'tish zerikarli bo'lib qoladi. Darsni quyidagi qismlarga ajratib olsa maqsadga muvofiq bo'ladi: 1) Tashkily qism - o'quvchilarni darsga tayyorlash, navbatchi axboroti; 2) O'tilgan mavzuni takrorlash - o'tilgan mavzuni savol va topshiriqlar berib xulosalash; 3) Yangi mavzu ustida ishlash; 4) Yangi mavzuni mustahkamlash - yozuv daftari bilan ishlash; 5) Darsni yakunlash va o'quvchilarni rag'batlantirish, uyg'a vazifani tushuntirish. Yana dars o'tishda turli xil o'quv qurollaridan, rasmi ko'rgazmalardan, har xil o'yinlardan foydalansa o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishi yanada ortadi va darslarni o'zlashtirishi osonlashadi. Chunki yosh bolalar bilimning katta qismini ko'rish, turli harakatlar orqali o'zlashtiradi. Ya'ni, bulardan foydalanishdan maqsad bolalarning miyyasi tez charchab qolganda ularni dam

oldirib turish. Yana pedagogning gapirish texnikasi ham o‘quvchi qiziqishiga ta’sir qiladi. Agar pedagog bir zaylda gapirsa, o‘quvchilarda zerikish alomatlari paydo bo‘lib, diqqati bo‘linishi mumkin.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxati:

1.“Yuksak ma’naviyat –yengilmas kuch” asarini o‘rganish bo‘yicha qo‘llanma. R.Q o‘chqorov.M.Qarshiboyev.O.Toshboyev. T: 2015.

2.www.google.uz.

3.ziyonet.uz.

4.N.Erkaboyeva o‘quv uslubiy qo‘llanmasi.

“G‘AM” SO‘ZINING BADIY IFODASI

*Mamajonova Zilolaxon Ahmadjonovna
Andijon viloyati Qo‘rg‘ontepa tumani
XTB tasarrufidagi 36-umumiy o‘rta ta’lim
maktabi Ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi
+998972363666*

Annotatsiya: “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnalida e‘lon qilingan “Badiiy portret” nomli maqolasida tadqiqotchi M.Xoliyorov Abdulla Oripovning “Munojot”ni tinglab” she‘rining oxirgi bandini ajratib olib, mustaqil she‘r sifatida tahlil etgani haqidagi fikrlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Abdulla Oripov, M.Xoliyorov, “Badiiy portret”, “Munojot”, ilmiy mukammallik, semantika.

Abdulla Oripovning “O‘zbekiston”, “Sen bahorni sog‘inmadingmi?”, “Nay”, “Birinchi muhabbatim”, “Inson”, “Munojotni tinglab” kabi o‘nlab she‘rlari borki, ular ham so‘z san‘atining yuksak namunalari sanaladi. Bu asarlar juda mukammal yaratilganki, ularning alohida bandlari haqida ham, hatto, ayrim misralari ustida ham bemalol ilmiy mulohaza yuritaverish mumkin. Shu ma‘noda —O‘zbek tili va adabiyoti” jurnalida e‘lon qilingan “Badiiy portret” nomli maqolasida tadqiqotchi M.Xoliyorov Abdulla Oripovning “Munojot”ni tinglab” she‘rining oxirgi bandini ajratib olib, mustaqil she‘r sifatida tahlil etgannini ta‘kidlash lozim. Hatto bu to‘rtlikka shartli ravishda “G‘am” deb sarlavha ham qo‘yan. Abdulla Oripov ijodida keng qo‘llaniladigan g‘am so‘zi ustida borayotgani bois mazkur maqolaga nisbatan munosabat bildirish lozim ko‘rinadi. U, avvalo, “g‘am” so‘zining semantik qiymatidan kelib chiqadi. Uning til hayotidagi o‘rnini belgilab olishni ma‘qul ko‘radi: “Hayot” so‘zi ongimizga sig‘adigan eng katta qamrovli so‘zlardan sanaladi. U “g‘am” va “shodlik” kabi ikki qutbga bo‘linadigan tushunchalarini o‘z ichiga oladi. “G‘am” va “shodlik” tushunchalarini she‘riyatning deyarli barcha mavzularini qamrab oladi. Shoир qaysi mavzuda asar yaratmasin, yo “g‘am”, yoki “shodlik” tushunchalarini bilan aloqador bo‘lib chiqadi. YO shodlik tuyg‘ularini uyg‘otadi, yoki g‘amgin kayfiyat yaratadi.

“G‘am” she‘rining qamrov ko‘lamni ana shu darajada ulkan. Agar ijtimoiy hayotda shodlikka nisbatan g‘am tug‘diruvchi omillarning ko‘proq uchrashini ham nazarga oladigan bo‘lsak, “g‘am” she‘rining qamrov ko‘lamini anglab yetishga tasavvurimiz ojizlik qilib qoladi. Shundan keyin tadqiqotchi “g‘am” tushunchasining evolyutsiyasini chizib beradi.

Insoniyat azob-uqubatlarga to‘la og‘ir hayot kechirib kelgan. Bu mashaqqatlardan tug‘ilgan g‘am-alamning obrazi dastavval musiqiy shaklda o‘z ifodasini topa boshlagan. g‘amgin kuylar yaratilgan, g‘amgin qo‘shiqlar to‘qilgan. Xalq orasidan mohir ijrochilar ham yetishib chiqsa boshlagan. San‘atkorlar g‘amgin kuy va qo‘shiqlarni avloddan-avlodga yetkazib turish bilan birga, uning turlarini ko‘paytirish va sifatini yaxshilab borishga ham o‘z hissalarini qo‘sib kelishgan. Kimdir yangi qo‘shiq to‘qigan. Kimdir yangi kuy yaratgan. Kimdir eski kuylarga yangicha sayqal bergen. Kimdir uni qiyomiga yetkazib ijro etgan. Shunday qilib, asta-sekin g‘amning musiqiy qiyofasi shakllana boshlagan. g‘amgin kuy va qo‘shiqlar asrlar sinovidan o‘tib, musiqiy haqiqat darajasiga ko‘tarila boshlagan. Ana shundan keyingina olim “G‘am” she‘rining yuzaga kelishi haqida fikr yuritadi. Bu fikrlarda she‘r mazmuni teran ochilgan.

Musiqiy haqiqatga aylangan ana shunday kuylardan birini tinglab o‘tirgan paytda yosh shoир Abdulla Oripovni chuqur ijodiy xayol o‘z og‘ushiga oladi. Ajdodlarning mashaqqatlarga to‘la o‘tmishi uning ko‘z oldidan bir-bir o‘ta boshlaydi. Bu tarixiy silsilani unga g‘amgin kuy o‘z tilida so‘zlab bera boshlaydi. Shoирning ongida g‘amning badiiy qiyofasi shakllana boshlaydi. Tuyg‘ulari asta-sekin ichki bir nidoga aylanib, shoир qalbidan sirqirab oqib chiqsa boshlaydi:

Eshilib, to‘lg‘anib ingranadi kuy,

Asrlar g‘amini so‘ylar munojot.

Kuyi shunday bo‘lsa, g‘amning o‘ziga

Qanday chiday olgan ekan odamzod! (1-jild,47-bet).

Adabiyot tarixi hali bunday mo‘jizani uchratmagan edi. Shoир ham o‘z asarining badiiy qiyomatini hali to‘la anglab yetmagan edi.

Shoир o‘zining “G‘am” she‘rida ham badiiy haqiqat yaratgan, ham geniallik darajasigacha ko‘tarila olgan. Yana, buning ustiga, birdaniga, bir-biriga o‘xshamagan uchta mustaqil sohaga

xos bo‘lgan mukammallikka ham erishgan:

- 1) badiiy mukammallik;**
- 2) ilmiy mukammallik;**
- 3) mantiqiy mukammallik.**

Mustahkamlit qurilishda ishlatiladigan masalliqning sifatiga ham bog‘liq. “G‘am” she‘ri kuyning harakatdagi tasviri bilan bosqlanadi: eshilib, to‘lg‘anib so‘zlar chidab bo‘lmas darajada azob chekayotgan inson holatining tipik belgisi, yorqin ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Azobning kuchini bundan oshirib ifodalay oladigan ma‘nodor so‘zlar o‘zbek tilida yo‘q. Ana shunday eng yuqori o‘lchamli belgilarga ega harakatni ifodalayotgan ingranadi so‘zi ham eng og‘ir azob chekayotgan odam ovozining ifodasi. Azob chekayotgan kishining ovozini bundan ortiq aniqlikda ifodalay oladigan so‘z ham o‘zbek tilida yo‘q. Ana shunday eng kuchli so‘zlar tizmasidan tarkib topgan insoniy azobning belgilari g‘am so‘zining badiiy qiyofasiga ham aynan mos bo‘lib tushgan. Yana badiiy ta‘sir samarasini oshiradigan eng ma‘qul tasviriy usul ham tanlangan: “Kuyi shunday bo‘lsa, g‘amning o‘ziga qanday chiday olgan ekan odamzod. Shunday qilib, yuzlab-minglab kuy va qo‘shiqlarda o‘z ifodasini topgan musiqiy haqiqat bittagina to‘rt satrlik she‘r bilan badiiy haqiqatga aylantirilgan.

Ma‘lumki, hayot haqiqatini badiiy haqiqatga aylantirish istagi va intilishi badiiy asarlarni yuzaga keltiradi. “G‘am” she‘ri esa musiqiy haqiqatni badiiy haqiqatga aylantirish yo‘li bilan yaratilgan. Musiqiy san‘atdan so‘z san‘atiga aylantirilgan. Badiiy asarlarda g‘amni tug‘diruvchi voqe-hodisalar yoki g‘amgin holatlar tasvirlanadi, g‘amning o‘zi emas. G‘am azob-uqubatlar yig‘indisi emas, azob-uqubatlar mohiyatining yig‘indisi. G‘amning o‘zini tasvirlash mumkin bo‘limgani uchun ham, uning badiiy portreti yaratilgan. Bu - yagona to‘g‘ri yo‘l edi.

Foydalaniman adabiyotlar.

1. Afoqova N. Abdulla Oripov lirkasida badiiy san‘atlar: Filol.fan.nomzodi...dis. –Toshkent : 1997. –B. 142 .
2. Ashurova G. Abdulla Oripov she‘riyatida an‘ana va badiiy mahorat (obraz, g‘oya va tasvir). Filol.fanlari nomzodi.diss. avtoref.- Toshkent : 2008, -B. 26.
3. Begimqulov D. SHeriyatimiz yulduzi. // Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar. 4 jildlik, 1 jild. –Toshkent : 2000.-B.432.

UVAYSIY NAZIRALARIDAGI O'ZIGA XOSLIK

*Mo'minova Shoira Po'latjon qizi
Andijon davlat universiteti talabasi
abdurazzoqovashoira@gmail.uz*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Uvaysiy asarida ayollarga xos teran mushohada yaqqol ko'zga tashlanishi, shoira uslubiga xos chuqur ruhiy tahlil, hayot mohiyati, inson ruhiyatini anglashga intilish, so'zlar zamiridagi hayotni, dardlarni uyg'otib qo'llay olish san'ati yaqqol namoyon bo'lishi haqidagi fikrlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Uvaysiy ijodi, "Badoe' ul-vasat", nazira, Rojiy, Nodim, Zokirjon Furkat, Qo'qon adabiy muhiti.

Alisher Navoiyning "Badoe' ul-vasat" devonida "**Bog' aro go'yo sabo solmish edi jonon isi Kim, yetishgach gul isi, men toptim andin jon isi**" matla'si bilan boshlanuvchi bir g'azal bor. Uning mazmun, mohiyati ilohiy tajalli falsafasi bilan chambarchas bog'liq. Zero, shoira tabiatning har bir ashyosidan chuqur mohiyat kashf etadi. Ularda ilohiy mo'jiza inkishofini ko'radi. O'zbek adabiyoti tarixida mazkur g'azalga ko'p ijodkorlar nazira bog'lashgan. Bu, ayniqsa, Qo'qon adabiy muhitida o'ziga xos an'anaga aylangan. "Unga Zokirjon Furkat nazira, Rojiy va Nodim muxammas, Nodim yana, o'z navbatida, Rojiyning tazminli muxammasiga musamman yozgan edi". Undan tashqari, Uvaysiy va Amiriylar ham unga o'ziga xos nazira yaratishgan.

Uvaysiy g'azalidan shoira ko'zlagan muddao boshqa shoirlarning mazkur radifli asarlaridan farqlanmaydi. Ammo, uslub, mahorat, poetika nuqtai nazaridan keskin farklanuvchi qirralar bisyor.

Avvalo, shoira asarida ayollarga xos teran mushohada yaqqol ko'zga tashlanadi. Shoira uslubiga xos chuqur ruhiy tahlil, hayot mohiyati, inson ruhiyatini anglashga intilish, so'zlar zamiridagi hayotni, dardlarni uyg'otib qo'llay olish san'ati yaqqol namoyon bo'ladi. Ayniqsa, qofiya tarzida tanlangan so'zlar bu borada alohida ahamiyatga molik.

Ma'lumki, sportda g'alaba ta'minoti vujuddagi butun quvvatni, zARBANI a'zolarning bir nukta-siga – qo'lga jamlay olish mahoratiga bog'liq. Nazarimda, she'rdagi qofiya xuddi shunday vazifani bajaradi. Unda ham she'rning butun quvvati jamlanadi va she'rxon qalbi mo'ljalga olinadi. Qofiya uchun muvaffaqiyat bilan tanlangan ana shunday o'tkir so'zlar she'r va shoira maqomini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Mazkur g'azaldagi qofiyalar xuddi ana shunday vazifani bajarishga bexato yo'naltirilgan so'zlardir.

Uvaysiy she'riyati ruhiy tahlilning nihoyatda chuqurligi bilan ajralib turadi. Uning devonida ham "Isi" radifli 7 baytdan iborat g'azal bor. U ham ramali musammani mahzuf vaznida yozilgan. Navoiy, Amiri, Furqat g'azallaridan farqli ravishda unda fikr bir-biriga zid holat vasl va hajr tuyg'usi haqida boradi.

Vasl-Haqdan boshqa hamma narsani unutmoqdir. Ammo, Amiri g'azali lirik qahramoni tabiatida bunday yuksak maqomdan chekinish holatlari ko'rinish turadi. Undagi oshiq ba'zan o'zini unutsa, ba'zan dunyoviy maqomi borasida ham faxr va kibr bilan eslaydi:

*Gulshani ayyom eli yuz shukr farmonimdadur,
Kelmagay, yorab, bulardin vardi nosarmon isi.
Yorga aydim: yuzu zulfung asirimen Amir,
Aydikim, keldi bu so'zdin kufr ila iymon isi.*

Shu sababli ham, Uvaysiy o'z g'azali matlasida, bizningcha, "vasldan hijron isi keladi" deya salaflari fikriga munosabat bildirib o'tadi. Chunki tasavvuf lug'atlarida "Hajr – Haqdan boshqaga zohiriy va botiniy iltifot", deya sharhlanadi.

Demak, shoira g'azalining 1-baytini Amiri g'azalidagi oshiq holatining, ma'lum ma'noda, tanqidga olinishi deya qabul qilishimiz mumkin. Chunki Amiriya vasl haqida so'zlashyapti. Ammo, dunyoviylikka iltifot unutilmayapti. Shu sababli, Uvaysiy o'zining chuqur ma'noli e'tirozini ifodalayapti:

*Keldi vaslingdin netaykim, bu kecha hijron isi,
Ul sabab erdi: tabassumdin kelur giryon isi.*

Ikkinci misra birinchi misraning biz keltirgan talqini bilan bog'liq. Hazrati Maxdumi A'zam Dahbediy o'zining "Ruboilar sharhi risolasi"da so'zlash va kulishni shunday izohlaydi: "Bilgilki,

so‘zlash va kulishdan maqsad ul zotning go‘zal ismlariyu sifatlarining solik qalbida tajalli qilishidur”.

Demakki, vaslga mukammal erishilmagan ekan, tajalli ham to‘liq bo‘lmaydi. Shu boisdan Uvaysiy har bir solik va oshiqqa saboq bo‘luchchi chuqur mazmunli fikrni bayon etadi.

Uvaysiy so‘zlarni nihoyatda donishmandlik bilan tanlaydi. Har bir so‘z lirik obraz holatini inkishof etadi. Jumladan, “Ul sabab erdi: tabassumdin kelur giryon isi” birinchi baytning ikkinchi misrasi. “Yig‘i aralash tabassum qilish”ning o‘zi she’rxonni lirik qahramon holatiga olib kiradi. Uning tuyg‘ularini anglashga yaqinlashtiradi.

Yig‘i ma’nosining, aynan, giryon so‘zi orqali ifodalanishining o‘zida ham, shoira nazarda tutgan chuqur mantiq borligini anglash qiyin emas. Bunday aniqlik bilan holat suratini chizib bera olish Uvaysiyning shoira sifatidagi o‘ziga xos mahorat qirralaridan biridir.

Amiriy g‘azalida vaslga erishganlik haqida masrurlik bilan kuylanadi. Ammo, Uvaysiyda bu holat butunlay farq qiladi. Uning lirik qahramoni o‘zi ko‘tarilgan maqomdan qanoatlanmaydi. Amiriy asarida masrurlik ruhi ustuvor bo‘lsa, Uvaysiyda mahzunlik ustuvor.

Mazkur g‘azal Navoiy tomonidan yaratilgan oshiqona yo‘nalishdagi asardan tasavvufiy va nihoyat ijtimoiy yo‘nalishdagi g‘oyalarni o‘zida mujassamlashtirgan, keng qamrovli asar maqomigacha bo‘lgan taraqqiyot bosqichlarini bosib o‘tganligini kuzatishimiz mumkin.

Demak, ko‘rinadiki, nazira va tatabbu’ she’rlar bitish o‘zbek adabiyotining ilg‘or vakillari ijodida dastlabki davrlardan boshlaboq, o‘zida yangilikka bo‘lgan intilishni ifodalovchi vosita sifatida qo‘llanilgan”. Tazmin usulida yaratilgan g‘azallarda an‘anaviylik bilan birga har bir shoirning o‘ziga xos qirralari, dunyoqarash va fikrlash tarzi ham namoyon bo‘lgan. Tazmin, nazira, taxmis usullari shunchaki taqlidchilik emas, balki ular har bir iste’dodli ijodkor uchun ulkan mahorat maktabi vazifasini bajargan.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. Uvaysiy. Devon-T: G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at n.1963.
2. Uvaysiy Nodira. O‘zbek shoiralari bayozi.-T: Fan,1993.
3. Uvaysiy she’riyatidan.. –T: 1980.

TA'LIM BOSQICHLARIDA ABDULLA QODIRIY HAYOTI VA "O'TKAN KUNLAR" ROMANINNG O'RGANILISHI

*Firuza Murodova
ChDPI akademik litseyi
Ona tili va adabiyoti fani oqituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada Abdulla Qodiriy hayoti va ijodini ta'lism bosqichlarida o'rganilishi bo'yicha mulohazalar hamda qisqa fursatda asarlarini tahlil qilishga doir ayrim interfaol metodlar yoritilgan.

Kalit so'zlar. Realistik adabiyot, individual qiyofa, estetik qarashlar, ta'lism bosqichlari, interfaol metodlar, "Teskari test" metodi, "Tarmoqlash" metodi

Ilm- ma'rifat, ta'lism –tarbiya hamma davrlar uchun ham dolzarb bo'lib kelgan. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 24-yanvarda 2019 –yilda mamlakatni rivojlantirishning eng muhin ustivor vazifalari to'g'risida parlamentga Murojaatnomasida ta'lism –tarbiya va o'qitish tizimi haqida gapirar ekan, ilm- ma'rifat va texnologiyalar rivojiga ham alohida ahamiyat qaratdi. "Sharq donishmandlari aytganidek, – Eng katta boylik– bu aql –zakovat va ilm, Eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, Eng katta qashshoqlik – bilimsizlikdir. Shu sababli, hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish, uzlusiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak¹", deb ta'kidladilar yurtboshimiz o'z ma'ruzalarida. Murojaatnomada yana ona tili va adabiyotni qaytadan isloh qilish, ona tili tizimini shakllantirish, adabiyotga alohida e'tibor berish masalalariga ham alohida to'xtalib o'tdilar. Jadid adabiyoti vakillari ijodini chuqur o'rganib, yoshlarni ularning asarlari, yashagan adabiy muhiti bilan yaqindan tanishtirish haqida so'z yuritdilar . Shu nuqtai nazardan qaraganda, ta'lism bosqichlarida jadid adabiyotiga kengroq o'rin ajratilsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Masalan, umumta'lism muktablarida Abdulla Qodiriy hayoti va ijodi 5–7–10 sinflarda soatdan o'tiladi. Xo'sh, bu sinflarda yozuvchi hayoti va ijodi bir xilda o'rganiladimi? Biz ushbu masalaga o'z imkoniyatimiz darajasida to'xtalmoqchimiz.

Shu o'rinda, metodist olim Q. Yo'ldoshev "Adabiyot o'qitishning ilmiy–nazariy asoslari" nomli qo'llanmasida, shu to'g'ridagi fikrlarni keltirishni lozim ko'rdik : "...adabiyot darslarida hamisha yozuvchilarning tarjimai hollariga oid ma'lumotlar beriladi. Bu ma'lumotlar, ko'pincha, bir necha sinflarda takror–takror keltiriladi va biri–biridan jiddiy farq qilmaydi. Yuqori sinflarda esa tarjimai holga juda katta o'rin ajratilib, adibning hayoti va ijod yo'liga ancha batafsil to'xtalinishadi. Shuning uchun ham o'quvchilarimiz adiblarni faqat ism-u sharifi va yozgan asarlaridangina farqlay olishardi, xolos,"² – deb yozgan va barchaning diqqatini yozuvchi hayoti va ijodini o'rgatishdagi asosiy kamchiliklarga tortgan. Adabiyotshunos olim B. To'xliyev esa, "Adabiyot o'qitish metodikasi" nomli o'quv qo'llanmasida ham yozuvchi tarjimai holini o'rgatish masalasiga tegishli quyidagi mulohazalarni bayon qilgan: "Badiiy asarlarni o'rganishda uning muallifi haqidagi ma'lumotlar ham ayricha ahamiyat kasb etadi. Bu ma'lumotlar ko'pincha, asarning g'oyaviy badiiy mazmunini teranroq anglashda, asarning ijtimoiy–estetik mohiyatini to'g'ri belgilashda yordam beradi. Mazkur ma'lumotlar qayerlardan olinadi? Ularni adiblarning o'zları yozib qoldirgan tarjimai hollaridan, adib haqida aytilan zamondoshlari, uning tengdoshlari, ustozlari yoki shogirdlari, tanish–bilishlari yoki yozma holida yetib kelgan manbalardan olinishi mumkin. Bu boradagi eng yaxshi omillardan yana biri adib va yozuvchilarning asarlarida saqlanib qolgan materiallardir"³.

Darhaqiqat, mustaqillik davri adabiy ta'liming yetakchi xususiyatlarini o'quvchi ma'naviyatini yuksaltirish, ijodkorning hayoti haqidagi ma'lumotlarni o'rgatish vositasida yoshlarda ham yaratuvchilik, buniyodkorlik xislatlarini tarkib toptirish, ularning mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantirish, ijodkor shaxsiga xos namunaviy sifatlar ta'sirida o'quvchilarning ilmga, san'at va adabiyotga mehrini, hurmatini o'stirish, muayyan ijodkor ruhiyatini his qilish vositasida

¹ Shavkat Mirziyoyev 2020 –yil 24-yanvarda 2019 –yilda mamlakatni rivojlantirishning eng muhin ustivor vazifalari to'g'risida parlamentga Murojaatnomasi.

² Yo'ldoshev Q. Adabiyoto'qitishning ilmiy–nazariyasolari. –T.: O'qituvchi, 1996. – 63-b.

³ To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. – T.: Yangi asr avlod, 2006. – 113-b.

o‘quvchilarni o‘zga odamlar qalbini anglashga o‘rgatish, o‘zgalar dardini anglashga yo‘llash kabilar tashkil etadi.

Shu tamoyildan kelib chiqib qarasak, Abdulla Qodiriy faqat asarlari bilan emas, balki bosib o‘tgan hayot yo‘li, o‘zining yaxshi fazilatlari bilan ham o‘quvchilarga katta ta’sir ko‘rsatadi.

O‘tgan 2019-yilning 26-dekabrida Abdulla Qodiriy tavalludining 125 yillik to‘yiga yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev tomonidan Rossiya kinofondida saqlanib kelinayotgan “O‘tkan kunlar” romanı asosida ishlangan kinofilmning asl rangli nusxasi xalqimizga to‘yona sifatida taqdim etildi. Bu ham asarning xalqimizning sevimli asari ekanligidan dalolat beradi.

“O‘tkan kunlar” ning ma’no – mundarijasi doirasi keng, unda xilma-xil ijtimoiy, ma’naviy muammolar aks ettirilgan. “O‘tkan kunlar” romanida xalqimizning muayyan tarixiy sharoit, vaziyatdagi turmushi, ahvol-ruhiyati, ma’naviy dunyosi, bo‘y-basti, qiyofasi keng ko‘lamda aniq-ravshan gavdalantirilgan, xalqning dunyoqarashi bor holicha ko‘rsatilgan. O‘zbekning urf-odatlari, oila qurish, uy-ro‘zg‘or tutish, mehmon kutish, er-xotin, ota-bola munosabatlari, to‘yyu aza, har xil majlislar, quvonchli, zavqli damlar, dramatik-fojiaviy voqealar, kechinmalar, hayot –mamot ahamiyatiga molik ulkan ijtimoiy-tarixiy hodisalar, o‘rda hayotidan tortib, oddiy miskin kimsalarning xilma-xiltabaqaga mansub kishilarning turmush tarzi, tashvish-quvonchlari mujassam. A.Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida pok muhabbat tarannum etilgan. Adib romanda yaxshi odamlar qalbidagi zakovat va saxovat, ular orasidagi mehr-ehtirom, bir – biriga muhabbat, samimiyat, sevgi – sadoqat, fidoiylik tuyg‘ularini topib tasvirlaydi.

“Bitta narsani hammamiz bilishimiz kerak. Adabiyotsiz iqtisodiyot ham, ma’naviyat ham bo‘lmaydi. O‘zini hurmat qilgan inson Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar”ini bir emas, bir necha marta o‘qigan bo‘ladi. Nimaga desangiz, uni o‘qigan odam hech qachon oilaga xiyonat qilmaydi, kerak bo‘lsa vatanga xiyonat qilmaydi, deb aytgan edi Muhtaram Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev Abdulla Qodiriy nomidagi ijod maktabiga tashrif buyurgan chog’ida¹. Haqiqat-dan ham, yurtimizda “O‘tkan kunlar” asari kirib bormagan biror bir xonodon bo‘lmasa kerak. “O‘tkan kunlar” romanı yaratuvchilikka, ezgulikka, go‘zallikka intiluvchan yoshlarni tarbiyalash, ular ko‘nglida yetuk insonlarga havas hissini uyg‘otish, el e’zoziga sazovor bo‘lgan so‘z san’at-korlari kabi qalbi uyg‘oq shaxslarni voyaga yetkazish mumkin.

Umumiyligi o‘rtalimning 10-sinfda va akademik litseylarning I bosqichida “O‘tkan kunlar” romanini ana shu maqsadlardan kelib chiqib o‘rganishdan avval kirish mashg‘uloti tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunday kirish mashg‘ulotida o‘quv dasturida belgilangan vazifalar qisman hal etiladi:

- Abdulla Qodiriy o‘zbek romanchiligining asoschisi ekanligi;
- o‘zbek nasrida realistik metodning qaror topishida Qodiriyning xizmatlari;
- XX asr millat ma’naviy hayotida “O‘tkan kunlar” romanining o‘rni.

Demak, romanning ijodiy tarixi va taqdiri kabi masalalar yoritilayotganda, o‘qituvchi adabiyotshunos olimlardan O. Sharafiddinov, U. Normatov, N. Karimovning “O‘tkan kunlar” haqidagi risola va maqolalaridan ayrim ko‘chirmalarni o‘qib bersa, dars yanada mazmunli o‘tadi. Shuningdek, Abdulla Qodiriyning o‘g‘li Habibullo Qodiriyning “Otam haqida”, shoir Shukrulloninng “Kafansiz ko‘milganlar” tarixiy hujjatli asarlaridan ham qiziqrarli ma’lumotlarni keltirib o‘tish foydalidir.

Xullas, dars jihozlari sifatida adibning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan adabiy albom, matbuot materiallari, adabiyotshunos olimlar asarlari tanlanadi. Ular sinfda yaxshigina ko‘rgazma holida qo‘yilib, o‘quvchilarga taqdim etiladi. Romanda turli ijtimoiy guruh vakillarining obrazlari mavjud. Hech kimga sir emaski, obraz yaratish murakkab jarayondir. Har bir obraz tarixiy, hayotiy voqeava badiiy to‘qima faktlarning tajassumidir. Otabek, Yusufbek hoji, Mirzakarim qutidor, Ziyo shohichi, Homidlar-davlamand va savdogarlar muhiti vakillari: Azizbek, Musulmonqul, Xudoyorxon, O‘tabboy qushbegilar-hukmdor sinf vakillari bo‘lib, adib bu obrazlarni yaratar ekan, real protiplarga va tarixiy xronikal matejalga tayangan; Usta Olim, Hasanali –fuqarolar sinfidan bo‘lishsa, xilma-xil xarakterdagi xotin-qizlar obrazi: Kumush, Oftoboyim, Xushro‘y, O‘zbek oyim timsolini yoritish yozuvchidan ancha mahorat talab qilgan va shuni e’tirof etmoq joizki, buni adib uddasidan chiqqan. Yozuvchining shu mahoratidan kelib chiqib, dars jarayoninda asarni tahlil qilishda “Teskari test” metodidan foydalanish ham asar qahramonlarining portretini chizishda juda qo‘l keladi.

¹ “O‘zbekiston adabiyot va san’ati” gazetasi. 2020 yil 5-yanvar №1

Bunda testning javobi belgilanadi va o‘quvchilar shu javobga muvofiq savol tuzadilar va bu metod javobga nisbatan qanday fikrlar borligini ko‘rsatadi.

TESKARI TEST METODI

1. ?

- A) Ziyo shohichi
- B) Raxmat
- C) Otabek
- D) Homid

(savol variantlari quyidagicha bo‘lishi mumkin.)

1. Kumushga g’oyibona oshiq bo‘lib yurgan, ammo unga erisholmagan qahramon kim?
2. Otabek va Mirzakarim qutidorga tuhmat qilib, ularni dor oldiga boshlab borishga harakat qilgan obraz?

3. Ayollarga past nazar bilan qaraydigan, ularni yaratganning xatosi deb biladigan qahramon nomi keltirilgan qatorni toping.

4. “Qamchingdan qon tomib tursa, yuzta xotin orasida ham rohatlanib tirklik qilasan” so‘zлари kim tomonidan aytilgan?

5. Otabek va Kumush orasiga nifoq solishga harakat qilib, o‘z umriga zomin bo‘lgan salbiy qahramon kim?)

Bu metod bir tushunchaga kengroq yondashishda, kam vaqt ichida katta natijaga erishishga yordam beradi.

Asar qahramonlari haqida to‘xtalar ekanmiz, ularga qo‘ylgan ismlar ham o‘ziga xos ramziylik kasb etganining guvohi bo‘lamiz. Mirzakarim qutidor oilasiga nazar tashlasak, Oftoboyim va Kumushbibi obrazlarida ham o‘ziga xoslik mavjud.

Darsni “Tarmoqlash” metodini qo‘llash orqali ham o‘quvchilar “O‘tkan kunlar” romani xususidagi tushunchalarini shakllantiradilar.

“Tarmoqlash” metodi asosida romandagi har bir obrazga tavsif berar ekanlar, o‘quvchilar erkin fikrlashga o‘rganish bilan birga, ularga xos xususiyatlardan kelib chiqib, milliylik – tashqi belgi emas, balki u ichki holat ekanligini ham tahlillar asosida ochib berishadi. “O‘tkan kunlar” romani milliy ruh juda bo‘rtiq aks etganligi bilan ajralib turadi. Bu xususan, Otabekning ota-onasi bilan Qutidor va Oftob oyimlarning qudalari hamda kuyovlari bilan munosobatlari tasvirlangan o‘rinlarda faqat o‘zbekkagina xos fikrlash va ta’sirlanish yo‘sini juda go‘zal ko‘rsatilgan.

Bir so‘z bilan aytganda, “O‘tkan kunlar” romanini ta’lim bosqichlarida o‘tish o‘qituvchidan mahorat, o‘quvchidan matonat talab qiladi. Hozirgi kunning o‘quvchisi oqni oq, qorani qora deydigan, kim nima desa ortidan ergashib ketaveradigan, o‘quvchi emas. Uning o‘z dunyoqarashi, zamonaviy olami, fikri va tasavvuri bor. U asarni to‘g‘ri va xolis baholaydigan, yangi ko‘rinishlarini ko‘ra oladigan, uni yangicha talqin qila oladigan iqtidorga ega.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Sh. Mirziyoyev. 2020 –yil 24- dekabrda parlamentga qilgan Murojaatnomasi. “Xalq so‘zi” gazetasi.
2. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. –T.: Yangi asr avlod, 2006. –
3. Abdulla Qodiriy. O‘tkan kunlar. “Sharq” nashriyoti. T: 2016 5-b
4. 10-sinf Adabiyot. Toshkent -2017. I qism

ASARLAR YUZASIDAN TUZILGAN SAVOL – TOPSHIRIQLAR USTIDA ISHLASH

*Ne'matova Nafisa Mamarasulovna
Andijon viloyati Andijon tumani
XTB tasarrufidagi 52-umumi o'rta ta'lim
maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Tel 978317871*

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot darslarida o'tiladigan har bir mavzu yuzasidan beriladigan savol hamda topshiriqlarning o'quvchi o'quv faoliyatidagi ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: didaktik ashyolar, aqliy zo'riqishlar

Darslikdagi materiallaming o'zlashtirilishini ta'minlovchi matndan tashqari materiallardan biri shu asar mazmun-mohiyati yuzasidan tuzilgan savol va topshiriqlardir. Professor A.Zunnunov darsliklardan o'rin olgan bu didaktik ashyolarni uch guruhga bo'ladi:

- bilimlami mustahkamlash vazifasini bajaruvchi;
- mantiqiy fikrlash usullarini egallashga imkoniyat beruvchi;
- o'zlashtirilgan bilimlami amalda qo'llash imkonini beruvchi

Savol-topshiriqlar evristik, suhbat, induktiv, deduktiv, aqliy hujum singari bir qator metodlaming asosiy vositasi hisoblanadi. Ular uy vazifalarini so'rashda ham yetakchilik qiladi. O'qituvchining har qanday savoli o'quvchilardan keng miqyosda javob talab qiladigan, ulaming aqliy faolligini oshirishga, mulohaza yuritishga, taqqoslashga yo'naltiradigan tarzda tuzilishi adabiy ta'lim maqsadiga muvofiqdir. Savollar ritorik tarzda qo'llanilganda ulaming ko'magida o'rganilayotgan o'quv materialining muhim jihatlariga urg'u beriladi. Ular mana shu muhimni yaxshiroq ko'rishga va hayolan avval o'rganilganlari bilan yangi o'zlashtirilayotgan bilimlar orasidagi aloqani tiklashga imkon beradi va shu tarzda keyingi ma'lumotlarni diqqat bilan chuqurroq o'zlashtirishga e'tibor qaratiladi.

Dars davomida o'qituvchi tomonidan o'quvchilar ishtirokini talab qiladigan savollar o'rtaga tashlanmasa, ulaming mavzuga ijodiy yondashishlariga erishib boimaydi. Agar o'qituvchi ritorik savollar bilan birga o'quvchilardan javob talab qiladigan savollami qoilasa, ritorik savol, o'quvchilarning aqlini zo'riqtirib, e'tiborini kuchaytira borib, ulami nisbatan kuchliroq aqliy faoliyat asosida umumlashmalar qilishga, xulosalar chiqarishga tayyorlaydi. Javob talab qilinadigan savollar esa o'quvchini zamriy faktlами aniqlab, isbotlab berish bilan birga o'z mulohazalarini mustaqil ravishda bayon etish ko'nikmasini ham tarbiyalab boradi.

O'quvchilar ulaming oldiga mustaqil ravishda mulohaza yuritish va baholash talab qilinadigan savollar qo'yilganda faollashadilar. Masalaning bunday yechimiga izchil va uncha murakkab bo'limgan muhokamalar bilan erishiladi. Demak, asosiy masala muhokamasida o'quvchiga ma'lum talablar qo'yadigan har qanday qo'shimcha savol ham ulaming aqliy faoliyatini tezlashtiradi. O'quvchilarni u yoki bu dalillami to'ldirishga yoki tuzatishga yo'naltiradigan savollar, albatta, ularning mustaqil fikrlashini ta'minlamaydi. Bu masala o'quvchi o'zlashtirayotgan yangi bilimlarning o'ziga xos jihatlarini ochishga yo'naltirilgan aqliy zo'riqishlar talab qilinadigan qo'shimcha savollar berish orqali hal etiladi.

Savollarga javob berishda o'quvchilar ko'pincha umumiy qonuniyatni to'g'ri topadilar, biroq buni o'zları asoslab berolmaydilar. Ulardan nega shundayligini tushuntirish yoki aytganlarini isbotlash talab qilinganda, mazkur holatga tegishli ko'pgina faktlarni bilsalar ham, o'zlarini yo'qotib qo'yadilar. O'quvchi o'zi bilgan dalillarni, bilimlarni yangi tizimga, o'qituvchining savoli talab qilayotgan yangi yo'nalishga solishi kerak bo'ladi. Dastlab, o'quvchini ayni shu narsa qiynaydi, keyinchalik, faktlar aniqlangach va berilgan topshiriq uning aqliy imkoniyatlari darajasidan uncha uzoq emasligi ma'lum bo'lgach, tafakkuri faollahashi, qiyinchiliklami o'zi bartaraf etib, masalaning yechimini mustaqil topadi.

O'quvchilarining ma'nан sog'lomlashuviga intilgan o'qituvchi savollarni mavzuga mos tarzda shakllantiradi. Shuning o'zi o'quvchining aqliy faoliyati uchun qulay sharoit yaratadi. o'qituvchi o'quvchini tayyor qoliplardan qochishga, materialni shunchaki qayta bayon qilmay, qarashlarini ma'lum tayanch fikr atrofiga umumlashtirishga, undan javob uchun zarurini ajratib olishga, fikrini qolipdagi siyqa iboralar orqali emas, o'z so'zları bilan bayon qilishga undaydi. Bunday faoliyat

o‘quvchilardan ma’lum hodisaning sabablarini tushuntirish, fikrlarini qat’iy ilmiy-mantiqiy asoslarga qurish, voqeа-hodisalami holis baholash, kuzatganlarini umumlashtirishni talab qiladi. Bunday vaziyatlarda qo‘srimcha savollar juda qo‘l keladi. Qo‘srimcha savollarning kuchi shundaki, ular avval o‘rganilgan bilimlarga tayanadi, o‘quvchilarning aqliy faoliyatini ma’lum darajada yengillashtiradi. Bu o‘rinda avval o‘zlashtirganlami takrorlash emas, balki o‘rganilgan bilimdan yangi yo‘nalishda foydalanish talab qilinadi. Bu ularni yangilik qidirishga, noma’lumni aniqlashga yo‘naltiradi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Q. Husanboyeva, R. Niyoz metova.: Adabiyot o‘qitish metodikasi [Mant] / o‘quv qo‘llanma: «Barkamol fayz media» nashriyoti, 2018-yil. - 352 bet.
2. Zunnunov A. O ‘zbek tili va adabiyoti darsliklari mezoni. - T.: O‘zPFITI, 1994. 13-b.

**ONA TILI VA ADABIYOT FANLARINI O'QITISHDA DARS JARAYONLARI
PEDAGOGIK MAHORATNING TA'LIM SAMARADORLIGIGA TA'SIRI
MASALALARI.**

*Buxoro shahar 41-umumiy o'rta ta'lism maktabi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi:
Rahmonova Mashxura Sanoqulovna
Buxoro shahar 9-umumiy o'rta ta'lism
maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi:
Nuriddinova Sultonovna
+998941215225*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'larning eng samarali metod, vosita va usullarini qo'llash orqali o'quvchida tezkorlik, sezgirlik, topqirlik, qat'iylik, o'quv qiyinchiliklarini mustaqil yengish, o'z fikr va mulohazalarini erkin bayon etib, o'z nuqtai nazarini himoya qilish hamda ona tili mashg'ulotlarining samaradorlik darajasi xususida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: O'quvchi e'tibori, ijodiy faoliyat, reproduktiv tafakkur, ijodiy tafakkur, qayta xotirlash.

Ma'lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Ammo biz yashayotgan bugungi kunda haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda. O'zbekiston Respublikasining Davlat ta'lum sitandartlarida barcha umumta'lum fanlarining o'qitilishini tubdan yaxshilash kuzda tutilgan. Ta'lum-tarbiya muassasalarining asosiy bo'g'ini hisoblangan umumta'lum maktablarida ona tili o'qitilishini tubdan yaxshilashni, ta'larning eng samarali metod, vosita va usullarini qo'llashni, muhumi o'quvchini ta'lum jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishni talab etadi. Ona tili mashg'ulotlari shunday olib borilmog'i lozimki, har bir o'rganiladigan til hodisisi o'quvchi e'tiborini o'ziga qaratsin, uni ijodiy faoliyat ko'rsatishga undasin, o'zligini namoish etish imkoniyatini yaratsin. Mashg'ulotlar o'quvchilarini ijodiy faoliyat ko'rsatishga, o'rganilayotgan til hodisalarining mohiyatlarini anglab, mustaqil fikrlashga va xulosalar chiqarishga, har bir o'quvchiga o'zligini namoyish etish, o'z fikr va mulohazalarini erkin bayon etib, o'z nuqtai nazarini himoya qilishga keng imkoniyat yaratsin. Tezkorlik, sezgirlik, topqirlik, qat'iylik, o'quv qiyinchiliklarini mustaqil yengish, boshlangan ishni nihoyasiga etkazish kabi fazilatlarni tarkib toptirish o'qituvchi zimmasidagi dolzarb masaladir. Bir soatlik dars mashg'ulotlarida o'qituvchi o'rni kelganda reproduktiv tafakkurga, o'rni kelganda ijodiy tafakkurga tayanib ish ko'rmog'i maqsadga muofiq bo'lar edi. Bu esa o'z o'mida umumta'lum maktablarida faoliyat olib borayotgan pedagoglarimizdan o'tilayotgan dars mavzusi qamrovini to'g'ri baholagan holda o'quvchilarining yosh xususiyati, bilim saviyasidan kelib chiqib ish ko'romoqlikni talab qiladi. O'quvchilarining mashg'ulot samarasini kuzatash, tekshirish jarayonida o'qituvchi, o'quvchi kamchiligi, izlanganligidan dalolat ekanligi, agar izlanmaganida mutlaqo bu mashg'ultni o'zlashtirolmasligi mumkiligini ta'kidlab, baholashi ham muhim masala, aslida. Chunki, aksariyat hollarda, mashaqqat bilan bajarilgan mashg'ulot, ko'ngildagidek samara bermasa, o'quvchi rag'batlantirilmasa fanga nisbatan qiziqish so'nishiga sabab bo'ladi. Sinf xonasidagi har bir o'quvchi nazoratdan chetda qolmasli kerak. Bu vaziyat o'qituvchidan katta pedagogik mahorati talab etadi. Har bir o'quvchining bilim samaradorligini nazorat qilishda ulgurishi, og'zaki «tezkor test», «tezkor savol-javob» yoki o'yin topshiriqlardan qaydarajada foydalanishiga bog'liq.

Ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilarining so'z boyligini oshirish, so'zdan nutqda to'g'ri va aniq foydalanish malakalarini shakllantirish va rivojlantirishga oid o'yin va topshiriqlardan keng foydalanilsa, kata mavzular va bo'limalar o'rganilgandan keyin takrorlash mashg'ulotlari «Topqirlar bellashuvi» asosida o'tkazilsa, ona tili darslarida qayta xotirlash xarakteridagi topshiriqlar bilan ijodiy va ijodiy xarakteridagi topshiriqlar o'rtasida mutanosiblik vujudga keltirilsa, tashkil etiladigan o'yin-topshiriqlarning biri ikkinchisini to'ldirishga qaratilsa, ona tili mashg'ulotlarining samaradorlik darajasi yuqori bo'ladi.

Foydalaniman adabiyotlar ro'yxati:

1. "Yuksak ma'naviyat –yengilmas kuch" asarini o'rganish bo'yicha qo'llanma. R.Q o'chqorov. M.Qarshiboyev.O.Toshboyev. T: 2015.
- 2.www.google.uz.
- 3.ziyonet.uz.

ULUG`BEK HAMDAM SHE`RLARIDA O`ZIGA XOSLIKLER

*Saparboyeva Quvonchoy
Urganch davlat universiteti Filologiya fakulteti
bosqich talabasi*

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy o`zbek adabiyoti zabardast vakillaridan biri Ulug`bek Hamdamning poetikasi va undagi o`ziga xosliklar haqida qisqacha fikr-mulohazalar va qarashlar o`z aksini topgan.

Kalit so`zlar: zamonaviy o`zbek poetikasi, modern adabiyot, metaforik o`xshatmalar, metonimiya, zamonaviy o`zbek poetikasidagi janrlar, zamonaviy o`zbek poetikasidagi shakllar.

Hozirgi o`zbek she`riyatida janrlar va shakllar, tamoyillar va xususiyatlar tobora takomillashib, boyib hamda uning yangi-yangi qirralari namoyon bo`lib bormoqda. Ayniqsa, o`zbek she`riyati nihoyatda ko`p qirrali, serjilo, turfa xil xislatlar, o`ziga xosliklar bilan to`yingan she`riyat bo`lib, bu uning butun “vujud”idagi unsurlarda aks etadi. Bu “unsur”larning tarkibiy qismlari sifatida, shubhasiz, birinchi navbatda shoirlarni aytish joiz. Ayniqsa, istiqlol davri shoirlari o`zlearning o`zgacha uslublari, hayotga, borliqqa yondashuvlari, tasvir va ijod ko`laming erkinligi, modern she`riyati bilan o`zbek poetikasini yangi pog`onaga olib chiqdi desak, xato bo`lmaydi.

Ana shu xususiyatlarni o`zida aks ettirgan, ham nasrda, ham nazmda birdek barakali ijod qilayotgan adabiyotimizning yana bir zabardast vakili Ulug`bek Hamdamdir. Ulug`bek Hamdam bir necha nasriy, nazmiy hamda adabiy-tanqidiy to`plamlar muallifi. Adib nasriy asarlarida ko`proq inson qalbining hamishalik bezovta, tahlikali qismini tasvirlashga urinadi. Asarlaridagi bosh qahramonlar hayoti davomida muayyan qiyinchiliklarga duch keladi, ko`ngil muvozanatiga erisha olmay iztirob chekadi, lekin ularni ruhiy-ma`naviy jihatdan yengib o`tadi. Biroq adibning poetikasini tahlil qilar ekanmiz, bunda mutlaqo boshqa olamni, boshqa his-tuyg`ularni boshdan kechirasiz.

Ulug`bek Hamdamning “Tangriga eltuvchi isyon”, “Atirgul”, “Seni kutdim” nomli she`riy to`plamlari chop etilgan. Bu to`plamlarga kirgan she`rlarida modern adabiyoti ta`siri ustuvorlik qiladi. Shoир she`rlarida ruh qichqirig`i, qolipsiz, jilosiz va hayajonli kechinmalar oqimini tuyish mumkin. Ularda kelish va ketish, nur va zulmat, oq va qora, do`st va dushman, hayot va o`lim kabi tushunchalar yonma-yon yashaydi hamda shoир iztirobi va mahorati bilan ziynatlanadi, sayqal topadi. Jumladan, shoirning “Gul ekardim”, “Xudoyimning qo`shig`i”, “Mangu ishq orzusi”, “Senga qaytguvchi”, “Inson”, “Iltijo”, “Men tikkan bayroq” nomli she`rlari ana shu xislatlarni o`zida mujassam qilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Yana she`r keladi yurakka oqib,
Yana keragingni anglayman, dilbar!
Yana men oltinsoch daraxtga boqib,
Mangu qo`shiq haqida suraman o`ylar.

Yana sen o`zingdan bermaysan darak,
Yana men urishmam tippa-tinch dunyoda.
Bo`g`ziga tig` kelgan jondek jonsarak,
Teshilar yo`lingda ko`zim behuda.

Yana sen bordaysan, lekin topmayman,
Yan men izlayman, yo`qdaysan biroq!
Mangu ikkilikning o`rtasi- Vatan,
Mangu iztirobdir men tikkan bayroq!

Shoirning yuqoridagi “Men tikkan bayroq” she`rini tahlil qilar ekanmiz, bu she`rda falsafiy-ijtimoiy yo`nalish, ya`ni badiiy-estetik umumlshmalarda fikriy teranlik, ijtimoiy mazmundorlik, intellektuallik, ma`naviy polik va yukasak insoniylik xususiyatlari ustuvor ekanligiga amin bo`lamiz. She`rni dastlab o`qiganimizda shoир aynan nimani ifodalayotgani mavhum bo`lib turadi. Birinchi navbatda bu satrlar go`zal yorga oshiqlikni, uning visoliga yeta olmayotgan oshiqning iztiroblarini ifoda etayotgandek go`yo. Ammo modern adabiyot vakili bo`lgan Ulug`bek Hamdam she`rda bunday soddalikni yoritishni maqsad qilgani biroz noo`rindek tuyuladi. She`rga

chuqqurroq yondoshadigan bo`lsak, bu satrlar shoirning o`zi bilan, ilhomni bilan olib borgan jang, ular o`rtasidagi munosabat ekanligi asta-sekin namoyon bo`la boshlaydi.

Yana sen o`zingdan bermaysan darak,
Yana men urishmam tippa-tinch dunyoda!
Yana sen bordaysan, lekin topmayman,
Yan sen yo`qdaysan, izlayman biroq.

Shoir qalbida bo`layotgan bezovtalikni, ruhiy iztiroblarini ana shu satrlarda teranroq anglash mumkin. She`rdagi so`nggi ikki misra esa yuksak metaforik jumlesi bilan e'tiborni jalb qiladi. Umuman olganda esa buni metonimik hodisa desak ham adashmagan bo`lamiz. Ya`ni:

Mangu ikkilikning o`rtasi- Vatan,
Mangu iztirobdir men tikkan bayroq.

“Mangu ikkilik” deya shoир o`zi va o`zi unchalik tushunib ulgurmagan hissiyotlarga, Vatan deya esa, mana shu ikkkilikdan paydo bo`lgan go`zal va betakror she`rlarga ishora qilayotgandek. So`nggi misra esa xuddi xulosa yanglig` jaranglaydi. Umri iztiroblarga, ruhiy evrilishlarga to`laligini bayon qilayotgan shoир, she`rlarini o`ziga yo`lchi yulduz, umr mazmuni, umriga qo`ylgan haykal, bayroq deya ifoda etayotgandek xulosaga ega bo`lamiz.

Yoki adibnig boshqa “Senga qaytguvchi” she`rini olib qarasak ham, aynan yana o`sha shoирга xos kechinmani, ruhiy iztirobni sezamiz:

Bir kuni baribir yorib qafasing,
Bot senga qaytguvchi huryora menman.

Ulug`bek Hadam she`riyati kitobxonlar qalbida yuksak tuyg`ularga bo`lgan cheksiz hurmat va ehtirom tuyg`usini shakkantirib, insonlarni o`z-o`zini anglashga, borliq sinoatlariga o`zini ochib berishga, qalblarni erkinlikka va pok saqlashga udaydi. Hayot, inson va uning qalbi, sof, samimiy hamda beqiyos tuyg`ular haqidagi teran mushohadalar, uslubidagi ravonlik, yangicha, o`ziga xos badiiy tafakkur, shakl va mzymun uyg`unligi Ulug`bek Hamdam she`riyatining bosh mezonidir, desak mubolag`a bo`lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Yakka va bir nechta mualliflar tomonidan yaratilgan manbalar ro`yxati:
2. Hamdamov U. Yangilanish ehtiyoji. –T.:Fan, 2007. 139-bet.
3. Yo`ldosheva M. Hozirgi o`zbek modern she`riyatining asosiy xususiyatlari. –T.: 2004, 11-bet.
4. Hamdamov U. Badiiy tafakkur tadriji. –T.: Yangi asr avlod. 2002, 7-bet.
5. Djumaniyozova N. Istiqlol davri o`zbek lirkasida uslub va mahorat. Monografiya. – Urganch, UrDU nashryoti, 2019, 20-23-betlar.
6. Davriy nashrlar, jurnal va gazetalardan foydalanilgan manbalar ro`yxati:
7. Hamdamov U. XX asr o`zbek she`riyatida poetik obraz va uning tadriji. –T.:O`zbek tili va adabiyoti ,4-son, 2008, 6-7-betlar.
8. Badiiy tafakkur va adabiy jarayon. Ilmiy-uslubiy to`plam.15-jild. –Urganch, 2019, 44-45-betlar.

ADABIYOT DARSLARIDA INSHO YOZISHNING AHAMIYATI

*Tursunova Matluba Musulmankulovna
Farg'ona viloyati Quvasoy shahar
21-maktab ona tili va adabiyot fani ñqituvchisi
Tel +998975554025*

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot darslarida insho yozish hamda inshoning o'quvchilarni fikrlesh qobilyatini o'stirishdagi ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Zamonaviy milliy ta'lif, «Asarni o'qishdan tuyganlarim»,

Zamonaviy milliy ta'lifda sog'lom ma'naviyatni tarbiyalash bosh maqsad qilib belgilangani holda amalga oshirilayotgan ishlar hozircha yetarli bo'lmayotir. Botish ta'lif tizimining xususiyatlарини ko'r-ko'rona ko'chirish emas, ular erishgan yutuqlaming o'quvchi milliy xususiyatlari, ruhiy o'ziga xosligi, real jihatlariga mos keladigan tomonlarini o'zlashtirishgina samara berishi mumkin. Aks holda, chet el tarbiyashunosligidagi tashqi jihatlargina o'zlashtirilib, qilingan harakatlar samarasiz ketadi. O'quvchining erkin va mustaqil mulohazasiga asoslanadigan mustaqil yozma ishlami o'quv yilining boshida, badiiy asar tahliliga bir oz o'rganilgandan keyin, o'quv yili o'rtalarida va oxirida olish bolalaming mustaqil fikrleshini o'stiradi. Shu bilan birga, ulardagi fikr mustaqilining o'sishini nazorat qilishga imkon beradi.

Sinfda asar mutolaasi davomida o'quvchilarga insho yozishda qo'l keladigan muhim so'z va iboralami belgilab borishni o'rgatish ham maqsadga muvofig bo'ladi. Bu narsa o'quvchilarni asami o'qish davomida insho yozishga ruhan tayyorlaydi. Asar matnidagi muhimni nomuhimdan farqlashga o'rgatadi. Masalan, «Qodiriyning ijodida men qadrlaydigan jihatlar» mavzusida insho yozdirish uchun, avvalo, Abdulla Qodiriyning asarini o'quvchi sevib qola oladigan darajada tahlil qilish kerak. Asardagi o'quvchi qalbini titratadigan o'rinlami kashf qildirish kerak. Mana shu kashfiyat, o'quvchiga lazzat bag'ishlagan topildiqlargina adibni kitobxonga sevdiradi. U yozuvchini asarlarining go'zal uslubi, ko'ngilga borib o'mashadigan tuyg'ular tasviri tufayli sevib qildi. Bu sevgi o'quvchining inshosida o'z aksini topadi. Bunday mavzularda ko'nglida o'yin, aytar gapi bor o'quvchilarga insho yozishlari mumkin. Bu insholar maktabda o'rganiladigan shoir yoki yozuvchi ijodiga o'quvchining chinakam muhabbatini ko'rsatadigan, muallifiuiing aqliy va ruhiy holatini kashf etishga bag'ishlangan, chinakam mustaqil, o'zgalardan ko'chirilmagan ish bo'ladi. Bunday insho yozishda o'quvchiga berilgan erkinlik va imkoniyat uni mustaqil fikrleshga, kechinmalarini so'z bilan ifodalashga odatlantiradi. Bu xil yozma ishlarda kitobiy so'z va iboralaming bo'lishi ko'p kitob o'qigan o'quvchilar uchun tabiiy hoi, albatta.

Shu tarzda o'quvchilar matnni qayta hikoyalashdan qutula boradilar, insholarida o'z munosabati, tintilishlari, fikr, tuyg'u va istaklarini ifodalay borishadi. Bevosita o'quvchi shaxsiga qaratilgan insholar uni ijod qilishga, o'ylashga o'rgatadi. O'qituvchining qarashlari, kitob va qo'llanmalardagi fikrlar o'quvchi ishida qo'llanishi, tabiiy. Faqat ulaming o'rinli bo'lishi, bolaning qarashlarini asoslashga xizmat qilishi sezilib turishi zarur. O'quvchiga bir emas bir nechta parchani taqdim etish kerak, toki unda o'ziga yoqqanini, o'zining darajasiga mos keladiganini tanlash imkon bo'lsin. Ana shunda har darsda chinakam ijod ruhi hukmron bo'ladi.

Adabiyot darslarida o'quvchini badiiy asarda nima aytiganiga emas, balki qanday aytiganiga ham diqqat qaratishga o'rgatish lozim. U tabiat tasviri go'zalligi, qahramonlar ichki kechinmalari ifodasi nozikligi, muallif tilining injaligini ham kuzatsin, sezsin. Adabiyot darslarida, asar tahlili mobaynida shunday narsalarga e'tiborli bo'lgan o'quvchi ijod jarayoni bo'lmish insho bitishda ham o'ylanadi, izlanadi, bilganlaridan foydalanadi. Bola shularni tuysa, ma'naviyati to'kisroq shakllanadi. Zero, o'quvchilarda dunyoqarash shakllanishi ayni shu yoshga to'g'ri keladi.

O'quvchi yozgan ishlarning mazmunli bo'lishida asaming qaysi o'rinlari muvaffaqiyatli chiqqanini bilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ularda bunday topqirlikni shakllantirish va rivojlantirish o'qituvchining burchi hisoblanadi. Bunga «Asarni o'qishdan tuyganlarim», «Asardagi menga eng yoqqan jihatlar» singari mavzularda insho yozdirishi bilan erishish mumkin. O'quvchilar inshoda kitobdan, o'qituvchi ma'ruzalaridan olgan bilimlarini mustaqil ravishda amaliyotda qo'llashi ham mumkin. Bu bilimlar o'quvchiga yo'nalish berib, fikrlarini tizimga solishga ko'maklashadi. Aks holda, bunday insho to'la mustaqil fikrlesh mahsuli bo'la olmaydi. O'zi kashf qilish boshqa, o'zgalaming yo'nalishi bilan fikr yuritish boshqa, albatta. Lekin o'zgalar

bergan yo‘nalish asosida bo‘lsa-da, fikrlay boshlagan o‘quvchi ma’lum vaqt o‘tgach, albatta, mustaqil fikrlashga o‘tadi. Mustaqil ish muallifi unda o‘z fikrini ifodalashi yoki o‘zgalaming aytganlariga qo‘shilish-qo‘shilmasligi sabablarini izohlashi kerak. Biror fikmi yoqlash yoki inkor etish ham mustaqil tafakkumi talab qiladi. O‘quvchi o‘z fikrlarini ifodalashni, ularga ishlov berishni bilishi, o‘qituvchi esa darslik yoki qo‘llanmalardan olingan qolipdagi ishni emas, aynan inshoni, ijod mahsulini tekshirishi kerak. Yomon baho bilan yoniq ruhlarni so‘ndirish emas, balki o‘quvchilami ijodga undash yo‘llarini topish lozim. O‘quvchilaming inshoda bildirgan fikrlarini hurmat qilish, yozma ishlardagi biror tasvimi e’tiborsiz qoldirish mumkin emas. Muvaffaqiyatli chiqqan fikr va xulosalarni ko‘rsatish, noto‘g‘ri ifodalar haqida jiddiy mulohazalar aytish, ulaming o‘rinsizligiga o‘quvchilami ishontirish zarur.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Q. Husanboyeva, R. Niyoz metova.: Adabiyot o‘qitish metodikasi [Mant] / o‘quv qo‘llanma: «Barkamol fayz media» nashriyoti, 2018-yil. - 352 bet.
2. Zunnunov A. O ‘zbek tili va adabiyoti darsliklari mezoni. - T.: O‘zPFITI, 1994. 13-b.

“QUTADG‘U BILIG” ASARINING INSON TARBIYASIGA TA’SIRI

*Usmanova Muqaddasxon Ergashevna
Andijon viloyati Andijon tumani
XTB tasarrufidagi 52-maktabninig
ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi
Tel +998 97 8317871*

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Qutadg‘u bilig” asarining inson tarbiyasiga ta’siri va uning qadimda tutgan o‘rni haqida fikr boradi.

Kalit so‘zlar: “Qutadg‘u bilig”, odob-axloq, o‘g‘il-qiz tarbiyasi, halollik

“Qutadg‘u bilig” o‘n uch ming misradan ortiq. Asar nasriy muqaddima bilan boshlangan. Unda tangriga hamd, yalavoch alayhis-salom va uning to‘rt eshiga na’t aytilib, so‘ng kitobga ot berilishi va uning xonga tortiq qilingani, asar xonga ma‘qul tushib, uning muallifini yuksak lavozimiga qo‘yanligi, asarda qatnashuvchi ramziy qahramonlar, ular o‘rtasida savol-javob, munozara borajagi to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

Nasriy muqaddimadan keyin 77 baytli she’riy muqaddima keladi. Unda ham nasriy muqaddimada aytilgan gaplar, lekin endi she’riy yo‘l bilan birma-bir bayon qilinadi. Mazmuni va bayon uslubiga qaraganda, nasriy va she’riy muqaddimalar, chamasi, asarga keyinchalik, boshqa kimsa tarafidan kiritilgan. Yana bir jihat, nasriy muqaddimada asarning muallifi, uning Koshg‘arda bitilib, Tavg‘ach Bug‘raxonga tortiq qilingani, kitob xonga ma‘qul tushgach, shoirga xos hojiblik lavozimi berilgani to‘g‘risidagi xabarlar shoirning emas, o‘zga kimsa tilidan berilib, gaplarning kesimi ham shunga bo‘ysungan: Tavg‘achxon uskinga kekurmish (Tavg‘achxon dargohiga keltiribdi), ati javi yazilmish (dovrug‘i yoyilibdi) singari. She’riy muqaddimaning bayon uslubi ham xuddi shunday.

«Qutadg‘u bilig»da, asosan, to‘rt nafar qahramon qatnashadi. Asarning boshida Oyto‘ldi shaharga yangi kelganida uni o‘rdaga olib borib xon xizmatiga kirishiga ko‘maklashgan Ko‘samish, ularga chin ko‘ngildan yordam qilgan Xos Hojib obrazlari ham bor. Lekin ular keyinchalik asarda qatnashmaydi.

Asarning bosq qahramonlari:

Kuntug‘di elig – ko‘ni to‘ru (chin adolat), adl timsoli – podshoh lavozimidadir.

Oyto‘ldi – qut (baxt), davlat timsoli – vazir lavozimidadir.

O‘gdulmish – uqush (zakovat), aql timsoli – vazirning o‘g‘lidir.

O‘zg‘urmish – afiyat, qana’at timsoli – O‘gdulmishning qarindoshidir.

Asarda ular o‘rtasida savol-javob, munozara kechadi.

Yusuf Xos Hojib ana shu qahramonlarning savol-javobi, suhbati orqali o‘zining ilg‘or falsafiy qarashlarini, jamiyatni adolat bilan boshqarish, kishini tugallikka yetaklovchi fikrlarini bayon etadi, kishilar orasidagi insoniy munosabatlar, axloq-odobdan saboq beradi.

«Qutadg‘u bilig» asarida ijodkorning odob-axloq, o‘g‘il-qiz tarbiyasi, halollik, chin insoniylik, kishilikning ulug‘ hislatlari, kishining ma‘naviy dunyosi, komil inson haqidagi teran falsafiy qarashlari badiiy shaklda bayon etilgan. Ulug‘ mutafakkir falsafasi o‘rta asrlar Sharq falsafiy qarashlarining cho‘qqisida turadi.

«Qutadg‘u bilig» – baxtu saodat kitobi. Asarni o‘qib, ibrat olgan, undagi ko‘rsatmalarga amal qilgan kishilarga saodat eshiklari ochiladi. Bu xususda adib shunday yozadi:

Kitab ati urdum «Qutadg‘u bilig»,

Qutadsu, o‘qig‘liqa tutsu elig.

(Kitobga «Qutadg‘u bilig» deb ot qo‘ydim,

Baxtga eltsin, o‘qigan kishining qo‘lidan tutsin).

Asarda jamiyat qurilishi va davlat boshqaruvi masalalari, barcha amaldorlarning burch va mas’uliyatlari, boshqaruv tizimida qonun va adolatning ustuvorligi, huquqiy masalalarga ham yetakchi urg‘u berilgan. Shuning uchun ushbu kitob qoraxoniyalar davlatining Nizomi darajasiga erishdi. Bularning emas, dostonda dunyoning yaralishi, koinotning tuzilishi to‘g‘risida ham fikr yuritiladi. Bu masalada Yusuf Xos Hojib Sharqdagina emas, dunyo astronomiya bilimida anchalig‘orlab ketgan faylasuflardan sanaladi.

Alohiba ta’kidlash joizki, qadimgi turklarda vatan tushunchasi shu vatanga mansub xalq bilan birga tasavvur etilgan. Ushbu tushuncha «el» so‘zi bilan ifodalananadi. Bu so‘z faqat xalqni emas,

balki mamlakat, o‘lka, davlat (saltanat), yurt tushunchalarini ham ifodalaydi. Uning «kun» so‘zi bilan birga kelishi «el-u xalq», «yurt», «mamlakat», «vatan» tushunchalariga teng keladi. Asarda to‘rtta yetakchi qahramon bor: Kuntug‘di – elig (hukmdor) – Adolat timsoli. Oyto‘ldi – vazir – Davlat timsoli. O‘gdulmish – vazirning o‘g‘li (otasining vafotidan keyin vazir) – Aql timsoli. O‘zg‘urmish – Oyto‘ldining uzoq qarindoshi, zohid – Qanoat (ofiyat) timsoli. Ularning har biri ramziy tarzdaadolat, davlat, aql va ofiyat (qanoat)ni aks ettiradi. Ayni paytda asarda ular muayyan lavozim egasi sifatida ko‘rinadi. Asar qahramonlarning o‘zaro suhbatasi asosiga qurilgan. Yusuf Xos Hojib tasvirida Kuntug‘di «qilmishlari to‘g‘ri, fe’l-u raftori rost, tili chin, yetuk, ko‘zi va ko‘ngli boy, bilimli, zakovatli, hushyor, yomonlarga misli bir olov edi». Oyto‘ldi – vazir, ayni paytda Davlat ramzi. Uning fe’l-atvorida barcha ezgu xislatlar mujassam. Shunga qaramay, davlat alohida e’tiborni ham talab qildi. Yusuf Xos Hojib bunday mulohazalarni o‘z qahramonlarini so‘zlatish orqali ko‘rsatib beradi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, “Qutadg‘u bilig” asarini o‘qitish o‘quvchilar uchun insoniylik, aqliy salohiyati va insonni komilllikka yetaklovchi vosita bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <http://uza.uz/uz/culture/qutadg-u-bilic-asarining-yaratilganiga-950-yil-to-ldi-15-10-2019>

“АХМАТОВОЙ РАСПАХНУТЫЕ ДВЕРИ”

Максутбекова Умида Артиковна
Г.Ташкент, Учтепинский район
Школа-193 учителя Русского языка
Телефон: +99890 344 80 95

Аннотация: В статье рассматривается ташкентский период лирики А.А.Ахматовой, основные мотивы и темы ташкентского цикла стихотворений, проводятся параллели между стихотворениями разного периода ее творчества, выявляются ключевые образы - реалии, присущие восточной луны, азиатского ветра, восточного народа.

Ключевые слова: ташкентская лирика А.А.Ахматовой, концепт “неба”, образы восточной луны, азиатские реалии, восточные мотивы.

Annotation: The article examines the Tashkent period of A.Ahmatova's lyrics, general motifs and themes of the Tashkent cycle of poems, draws parallels between poems of different periods of her creative work, determinates key images and realities, common for the oriental environment, such as the concept of “sky”, images of the oriental moon, Asian wind, oriental people.

Key words: Tashkent lyrics by A.Ahmatova, concept of “sky”, images of the oriental moon, Asian realities, oriental motifs.

С контурной картой частей света и с картой частей света и с картой звездного неба сравнивает историю литературы ташкентец Эдуард Бабаев, добавляя, что при ближайшем рассмотрении она зачастую оказывается свитком с иероглифами, не поддающимися расшифровке.

XXI век открывает неизвестные факты, знакомит с новыми публикациями, которые позволяют увидеть в прошлом незамеченное ранее и необходимое нам сегодня.

Взадуманной автобиографии “Мои полвека” А.Ахматова определила свои периоды жизни и творчества, присутствие которых мы находим и в ее стихах. Но обреченная на долгое молчание – с середины двадцатых до начала сороковых первый раз и “второй антракт с 1946 года по 1958” – она отмечала ушедшее время с большим опозданием, хотя точно называла число потерянных лет. Такая хронология, не всегда улавливаемая, приводила европейскую критику в замешательство, а на родине – к конфузам. Так, Иосиф Бродский, которому предложили познакомиться с А.Ахматовой, спросил: “Как? Она жива?”

Овступлении в литературное творчество, о 1912 году, она напишет через тридцать лет:

Мои молодые руки
Том договор подписали
Среди цветочных киосков
Играffонного треска ...
И старше была я века
Ровно на десять лет.

А переживая несправедливость обвинений в августе 1946 года, она напомнит: “Мне к лицу стало всюду отствовать вот уж скоро четырнадцать лет”. Под незавершенным наброском две даты – 2-6 сентября 1957 г. И 7 февраля 1958 г., значит, как во всех подобных случаях, поэту необходимо было отметить болезненную для себя связь времен, и она останется в написанных тогда же стихах:

Забудут? – вот чем удивили!
Меня забывали сто раз,
Сто раз я лежала в могиле.
Поэтическому взлету последних лет она также посвятит строки:
Вот она, плодоносная осень!
Поздновато ее привели.
А пятнадцать божественных весен
(вариант - блаженнейших)
Я подняться не смела с земли.

И вновь подчеркнуто время вынужденного молчания. Скорее всего, именно эта ситуация, так незабываемо означенная в “Реквиеме” – “если зажмут мой измученный рот” – скажется на особенности ее творческой самодостаточности.

Лирика, за исключением конкретного портрета, не предполагает описания одновременно нескольких персонажей. У А.Ахматовой есть прямое обращение к знакомым “рахмат, Айбек”, “И.М.Басалаеву на память”, упоминание яркой личности “Халимы соловыинное пение”. Но поэт, который, по ее убеждению, “все знает, видит, слышит”, отмечает рядовые явления ташкентской жизни – жителей на улицах города; в незавершенных строчках правдивые реалии и эмоциональные зарисовки:

А мат трусили по кривым дорогам
Большие старики на маленьких ослах.

В разных стихах повторяется образ “маленьких баранчиков у чернокосых матерей на молодых руках”. Возможно, это упоминание показывает, насколько А.Ахматова сжилась с новым образом. Может быть, он мог стать деталью поэмы, оставшейся “беглянкой, беженкой” или уничтоженной при очередном аресте сына.

Образ “безымянных” людей, т.е. образ народа, давшего приют, остался в программном стихотворении “Какая есть. Желаю вам другую”. Оно, хоть не завершенное, но сохранившееся с вариативными строками, принадлежит к тем автобиографическим “отчетам”, которые возникали у А.Ахматовой в перепомные моменты жизни. Каждая его строфа точно отвечает на вопросы – что было, что есть, что будет? Нас интересует третья строфа – о том, что есть:

Над Азией – весенние туманы,
И яркие до ужаса тюльпаны
Ковром заткали много сотен миль.
О, сто мне делать с этой чистотою
Природы, с неповинностью святою?
О, что мне делать с этими людьми?

Картина реальная: с точки зрения погодных сезонов – весна, географического места – Азия, флоры – тюльпаны, лополненные нехитрой метафорой “ковер бюльпанов”. Настроение – любование и восхищение красотой и чистотой природы – создается распространенной, почти разговорной словоформой “до ужаса”. После пушкинского описания Петра в “Полтаве” – “лик его ужасен, движенья быстры, он прекрасен” – это выражение чрезвычайного состояния, поражающего странностью или величиной, как объясняет В.И.Даль, понятно. Продолжение строк ахматовского стихотворения требует комментария. Доступные варианты свидетельствуют о раздумьях автора над проставлением смысловых акцентов через замену лексем (неповинность – невинность - неподкупность), изменением синтаксиса (запятые или вопросительный знак).

Если чистота природы закономерна и оправдана предшествующим текстом, то “святая неповинность” все же соотносится со следующей строчкой, т.е. “этими людьми”.

Для “странный лирике” А.Ахматовой, где “каждый шаг секрет”, требуется контекст, где прослеживается библейский аналог. В нем определяются корни новой для автора азийской земли.

Чтобы иметь право написать “я не была здесь лет семьсот, но ничего не изменилось”, надо увидеть источник этой милости. А.Ахматова не впрямую, тем более не цитатой, только одним словом указала направление своей мысли. Слово “неповинность”, признанное и раскрытое В.И.Далем, в толковом словаре под редакцией Д.Ушакова в тридцатые годы XX века признано “книжным и устаревшим”. Слово “неповинность” встречается в Послании к коринфянам и Послании к колоссянам. О первых говорится: “Вы не имеете недостаток ... Вам быть неповинными и врагами”. О вторых: “Вас, бывших некогда отчужденными и врагами, ...ныне примирил...”.

Итак, между народами приветствуется мир, прошлые разногласия забыты, закончены. Так утверждает чингизидка А.Ахматова, так она закрывает прошлые походы азийский полководцев на Русь, а в XIX веке присутствие царской России в азийской земле. Для нее самой Ташкент никогда не мог быть “злой чужбиной”.

Как в наши дни написал Александр Файнберг,
Дом в зелени. Приют любви и вере...
Ахматовой распахнутые двери...

Ее слово – распахнутые двери в мировую культуру – позволяет всем нам сделать очередной шаг в сокровищницу вечных человеческих ценностей.

Литература:

- 1.Ахматова А.А Собр.ноч. в 6 томах. – м.: Эллис Лак, 1999.
- 2.Ахматова А. Проза поэта. – Вагриус, 2000
- 3.Файнберг А. Прииск. – М.: Международные отношения, 2000.
- 4.Маньковская Н.Б. “Париж со змеями” Введение в эстетику постмодернизма.- М.: ИФ-РАН, 1995

ФИТРАТНИНГ “АБУЛФАЙЗХОН” ТРАГЕДИЯСИДА ОБРАЗЛАР СИСТЕМАСИ

Фархатова Базархан
Қораўзак тумани Ісонли мактаб
Ўзбек тили фани ўқитувчиси
Коракалпогистон Халк таълим аълочиси
+998945956705

Аннотация Абдурауф Фитратнинг “Абулфайзхон” трагедияси ўзбек тарихий фожеасининг илк намунаси булиб “Абулфайзхон”ни “Бухоро ўлкасининг тарихида беш пардали фожеа”, деб атайди.

Калит сузлар тарихий фожеаси, сулола, инқилобий жараён, аччиқ фожеа, империалистик кучлар, трагедия.

Абдурауф Фитратнинг “Абулфайзхон” трагедияси ўзбек тарихий фожеасининг илк намунасидир. Адибнинг ўзи “Абулфайзхон”ни “Бухоро ўлкасининг тарихида беш пардали фожеа”, деб атайди.

Бу трагедиянинг яратилиши XX аср ўзбек адабиётида муҳим воқеа бўлди. Трагедия тарихий тараққиётнинг жуда мураккаб, қалтис даврида яратилдики, халқимиз эски ёки янги тузумни ёқлаш учун ўз ўтмишига назар солмоғи лозим эди. Шунинг учун мавзууни узоқ ўтмишдан – аштархонийлар сулоласининг инқирозга юз тутиши ва манғитлар ҳокимиятининг бошланиш замонидан танлади.

Шу ўринда адабиётшунос Бегали Қосимовнинг қуидаги фикрларини келтириб ўтишни жоиз деб билдик. “Фитрат нега энди айнан Абулфайзхон даврига мурожаат қилди? XX асрнинг 20-йилларидағи шиддатли инқилобий жараён билан олис тарихдаги сулолалар курашининг бир-бирига қандай яқинлиги бор?”. Бу саволга олимнинг ўзи қуидагича жавоб беради: - Аввало, ҳар икки тарих ҳам халқимиз ҳаётидаги энг масъулияти, энг ҳаяжонли эди. Тўғри, бири янги турмуш байроғи остида, иккинчиси янги сулола ҳимояси йўлида кечди. Лекин бир-бирини инкор этувчи икки ҳолат – мамлакатнинг мустақиллиги ва ҳокимият учун кураш ҳар иккиси учун ҳам хос бўлиб, уларнинг бири бирлашишга ундаса, иккинчиси бўлинишни тақозо этарди. Ҳар иккиси ҳам жамиятнинг барча қатламларини ўзига жалб этган ва энг муҳими, иккиси ҳам кучга, зўравонликка сунгган эди”. Ўша даврда халқимизнинг илғор зиёли фарзандлари қаторида турувчи Абдурауф Фитрат 20-йиллардаги мусибатли ҳолатга, оғир турмушга ўзининг шу тариқа муносабатини билдиради ва уни тарихнинг аччиқ фожеаси билан муқояса қилган ҳолда ифодалайди. Дарҳакиқат, Фитрат айтмоқчи, ХВИ асрдан сўнгги Ўрга Осиёдаги сиёсий, иқтисодий, маданий хаёт ўт ағир эди. Ўзаро феодал жанглар, таҳт талашишлар, ҳокимият учун оға-ини бир-бирини аямаслик каби иллатлар бу даврда кўпайди. Бу каби ҳокимият талашиш воқеалари XX аср бошларига ҳам хос бўлаб, ўз даврига муносабат билдириш учун икки ўхшаш замонни муқояса қилиш драматургга кўл келди ва “Абулфайзхон” фожеасининг вужудга келишига асос бўлди. Абдулла Қодирий “Ўтган кунлар”да мавзууни узоқ ўтмиш, мозийнинг энг “қора кунлари”дан танлаган бўлса, Фитрат “Абулфайзхон” трагедиясига аштархонийлар сулоласининг (1597-1747) инқирози ва ҳокимият тепасига манғит амирларининг (1593-1920) қатли ом восита келиш фожеаларини танлади.

Шоир ва таржимон Жамол Камол қандай шароитда, қай мақсадлар билан ёзилганлигига тўхталиб шундай дейди: “Бухорода халқ жумхурияти эндиғина барпо этилган, лекин тарихдан ҳайдалган амир ҳаличегарада тиш қайраб турар, уни қуролли тўдалари империалистик кучлар билан тил бириктириб, ёш халқ ҳокимиятига қарши жон-жаҳди билан тўхтовсиз кураш олиб бораётган давр эди. Ана шундай шароитда кенг меҳнаткашлар оммаси кўзи ўнгидаги амирлик тартиботининг туб моҳиятининг баралла фош этиш қалам аҳли олдида турган муҳим вазифа эди... “Абулфайзхон” мураккаб шароитда, лекин чуқур ўйланиб, моҳирона битилган драма”. – Ағсуски, - деб таъкидлайди Илҳом Ғаниев – “Абулфайзхон”нинг яратилиш тарихига оид Фитратнинг ўз хотиралари, ёзишмаларига бугунгача эга эмасмиз. Шунинг учун гипотеза тарзида, трагедиянинг яратилишига сабаб бўлиши мумкин бўлган айрим бир мулоҳазалар қайд этилади”.

“Абулфайзхон”нинг дунёга келишига боис бўлган, ижобий рол ўйнаган сабабларидан

бири Фитратнинг рус, татар, озарбайжон драматурглари ижоди билан жуда яқин таниш бўлганлиги дейиш ҳам мумкин.

Фитрат бу тарихий воқеанинг иккинчи пардасида шундай тасвирлайди: (Улфат Абулфайзхондан Ҳакимбийга элчи бўлиб келган).

Ҳакимбий. Келтурунгиз! (Рахим тўқсабо югуриб чиқар, ҳакимбий юриб сўзлар). Яъни шуни юборди. Орамизни бузган одам улфат бўлғонини била туриб яна шундай қиласадир. Шу ақл билан хон бўлиб турмоқ истайдир. (Рахим тўқсабо, Улфатни келтирас, Улфат салом берар). Нечун келдингиз?

Улфат. Мени хон юбордилар. Буюрдиларки, бориб айтингиз, бу муборакнамо ёзиб, у кишини ёнимизга чақирдик, келмадилар. Ўзимиз уйларига бориб, кўришиш учун чиқдик, одамлари бизни милтиқ билан қарши олдилар. Бунинг сабаби нима? Эрон қўшини босиб кела турубдур, унга қарши нима қилмоқчи бўлсак, кенгашиб қиласадир. Оталиқ бизга кенгашиб берадиларми, йўқми?

Ҳакимбий. Биз бу ўлканинг яхшилигидан бошқа нарса истамаймиз. Нодиршоҳга қарши чиқиб урушмоқ учун кучимиз йўқдур. Хоннинг буйруқлари Арқдан Мирарабгача юрмайдур. Эрон қўшини билан қандай уришарлар?

Улфат. Бек, сўзингиз тўғри қўйингиз, хон келсинлар, мана шу сўзларингизни ўзларига айтингиз.

Ҳакимбий. Хон ҳам келмасинлар. Биз ҳам бормаймиз. Бориб айтинг, мен билан кенгашибмоқчи бўлсалар тўппа-тўғри Жуборга бориб, Хўжа Камолнинг уйларга қўнсинлар, элнинг катталарини чакирсингилар. Мен ҳам борарман. Шунда кенгашибадир.

Диологдан кўринадики, драматург тарихий далиллардан чекинмай тасвирлаётir. Аммо бу тасвир баёнчилик, воқеанавислик эмас, юксак драматизмга йўғилган. Ҳакимбий, Улфат, Раҳим Тўқсабо, Нодиршоҳ, Абулфайзхонларнинг башараларини турли бадиий усуслар, кочириклар, образли ўхшатишлар билан очмоқчи. Абулфайзхон даври ва унинг ҳокимиятининг бутунлай ич-ичидан чириганлиги Ҳакимбийнинг бир сўзи билан томошабин кўз ўнгидагидек намоён бўлади: “Хоннинг буйруқлари Арқдан Мирарабгача юрмайдур”. Демак, Абулфайзхон отигагина, қўғирчоқдек Бухоро таҳтида ўтирибди.

Умуман, трагедияда Ҳакимбий Улфатга қаратада шундай дейди: "...мен билан кенгашибмоқчи бўлсалар тўппа-тўғри Жуборга бориб, Хўжа Камолнинг уйларга қўнсинлар, элнинг катталарини чакирсингилар. Мен ҳам борарман. Шунда кенгашибадир". “Ҳакимбий ва Бухоро катталари билан Абулфайзхон тарихда, ҳакиқатдан ҳам Жуборда учрашиб, “маслаҳатлашиб” олишгани рост. Аммо Абулфайзхон ва Ҳакимбий Жубордаги учрашувлари трагедияга олиб кирилмаган. Ҳакимбий тилидан эслатилади, холос”. Бу трагедиянинг камчилиги эмас, аксинча ютуғидир. Чунки, Ҳакимбий билан Абулфайзхоннинг муносабатларилдан томошабиннинг кўз олдида уларнинг гаплашадиган гапларининг ўзи қолмаганлиги аён бўлиб қолади. Яна бу икки душманни бир-бири билан учраштиришга ҳожат йўқ. Иккинчидан, трагедия жанрининг ўзига хосликларининг биттаси, Аристотел айтмоқчи “яхлитлик масаласидир”. Яхлит бир нарса ибтидоси, ўртаси, интиҳоси бўлган нарсадир. Агар драматург барча тарихий воқеаларни асарга олиб кираман деса, хажман кенгайиши биробарида композитсияни, марказни бир жойга тайин қилиш қийинлашади. Ҳалокатли хотимага қараб бораётган фожеавий ҳаракатларнинг “боши, ўртаси, интиҳосини таъминлаш” табиийки, оғир кечади. Трагедиянинг иккинчи пардасида Нодиршоҳ билан Абулфайзхон, Ҳакимбий, Қози Низом, Улфатларнинг сулҳ учрашганлари тасвирланган.

Фойдаланилган адабиетлар

1. “Узбек тили стилистикаси” Тошкент Укитувчи 2003
2. “Маърифат” газетаси 2018-йил 15-сентябрь
3. Йулдошев К “Бадий асар тарихи”- Т: Камалак, 2016-Б.281
4. “Тил ва адабиет: илимий ва амалий изланишлар йулидаги илк одимлар” Тошкент 2018

“ТИРИК ХАЗИНА...”

Акбар Абиров
ЖизПИ 2-курс толиби
Тел: 936143847

Аннотация. Ушбу мақолада Эркин Воҳидовнинг “Тирик хазина... ёхуд жаҳонгашта сўз“ публицистик мақоласи таҳлили амалга оширилган.

Калит сўзлар. Адабиёт, сўз, адабий, адаб, рус, араб, форс, шоир, шеър.

Илоҳий китобларда айтилишича, сўз дунёдаги барча нарсаларнинг асосидир. Ривоят қиласидарки, Тангри ўзининг қурдати ва жамолига кўзгу бўладиган яратик, барпо этишни истайди-ю, кунларнинг бирида: “Ярал!” (арабчаси “Кун”) деган сўзни айтади. Яратган амрининг ифодаси бўлмиш ана шу биргина сўзниң кучи билан ўн саккиз минг олам ва ундан жамики нарсалар дунёга келди. Демак, сўз олам ва ундан нарсалардан олдин пайдо бўлган экан. Сўзниң чексиз қурдатини шундан ҳам билса бўлади.

Сўз санъатига “бутун ҳаёти ва ноёб истеъодини бағишлаб, адабиётимиз хазинасидан муносиб ўрин эгаллаган ўлмас асарлар яратган буюк сўз санъаткорлари-...-етишиб чиққани билан барчамиз ҳақли равишда фахрланамиз” [2.136]. Эл севган шоир, жамоатарбоби Эркин Воҳидов ана шундай инсонлардан биридир. Унинг “ТИРИК ХАЗИНА ёхуд жаҳонгашта сўз” публицистик мақоласини ўқир эканман, шоирнинг ҳар бир шеъри инсонларнинг юрагини нима учун тезда забт этганига яна бир бор амин бўламан. Шоир шеърларида сўзларни шу қадар чиройли терадиларки, ҳар бири ўз ўрнида, ҳеч бири кераксиз эмас. Мақолада ҳам сўзга алоҳида ургу бериб айтадиларки, “бизни бинокор деса фиштимиз, дехқон деса даламиз, гаввос деса уммонимиз, учувчи деса осмонимиз-СЎЗ” [3. 12].

Эркин Воҳидов инсон умри давомида неча қайта - болаликда бир, йигитликда ўзга, улуғ ёшга кирганда яна бир бошқа қиёфа касб этишини, дунё кезиб баъзан ўз юртига бошқа одам бўлиб қайтишини айтиб, сўз бамисоли тирик жондек ҳаёт кечирар экан, унда ҳам туғилиш, камол топиш, қарид заволга юз тутиш бор эканлигини таъкидлайди. “Болаликдаги шеърий машҳаримнинг бирида, деб ёзади шоир- шаббода, тўхта бир пас, деб ёзган эканман. Деворий газета мухаррири, ўзбек адабий тилида бир пас деган сўз йўқ, бир нафас дейиш керак, деб ўзи қизил қалам билан тўғрилаб қўйган”.

Кўп йиллар ўтиб Навоийнинг “Лайли ва Мажнун”ида шундай байтни кўрдим:

Бир пос чу тундин ўтди ул хайл,
Тушлуқ туши қилди уйқуға майл.

Луғатларни қарадим. Пос- туннинг саккиздан бири, деб шарҳланибди. Демак, тахминан бир соатга тенг тунгги муддат-пос, бир соатлик тунги соқчи – посбон, русча часовой маъносидағи атама бўлиб чиқди. Ажабки, ўз сўзимиз бўлган пос жаҳон кезиб, яна ўзимизга пост шаклида, қўриқланадиган жой, соқчининг ўрни ҳамда лавозим маъноларини олиб қайтибди. Пос- ўзимизнинг сўз, деб хато айтмадим. Аслида форсча ёки арабча ўзакка эга бўлган, асрлар давомида таркибида яшаб бизга хизмат қилаётган сўзлар ҳам, албатта, ўз сўзларимиздир.

Худди шундай, рус, можар, араб, тожик ва бошқа тилларда хизмат қилаётган ўзбек сўзлари ҳам ҳозирги эгаларига буюрсин. Биз бир пас деб ишлатадиган пос- жайдари сўзимизнинг жаҳон сахнида топган юксак мартабаси кечаги чопқиллаб юрган бўз боланинг аскар бўлиб, ҳарбий кийимда викор билан қайтганини эслатади” [3.15-16].

Эркин Воҳидов Алишер Навоий даври сўз бойлигига, кўркига, бўй- бастига қараб ҳавас қиласиди. “Қани эди, буюк шоир (Навоий)нинг сўз бойлиги шу кунда ҳам тўлиғича тасарруфимиизда истифода бўлса, дея орзулар қиласман.” -дейди шоир. Кўриниб турибдики, аввало ўз халқига содик фарзанд бўлмоқликни мақсад қилган, Рус халқининг Пушкиндеқ, инглизларнинг Байрондек улуғ шоирларини ҳам ўзига муаллим деб билган ижодкор, Навоийдек мутафаккирга меросхўр эканидан фаҳр этади:

Мен буюк юрт ўғлидурман,
Мен башар фарзандиман,
Лекин аввал сенга бўлсанам,
Содик ўғлон ўзбегим.

Менга Пушкин бир жаҳон-у,
Менга Байрон бир жаҳон,
Лек Навоийдек бобом бор,
Кўксим осмон , ўзбегим.

“Сўзни идрок этиш ўзликни англашнинг ўзвий қисми ҳисобланади. Олдингдан оқкан сувнинг қадри йўқ дегандай, биз баъзан ўз она тилимиз бойликлари, назокати, ҳусну тароватини теран ҳис этолмаймиз. Оғзимиздан чиққан сўзнинг тагзаминига етмаймиз. Гап кўп, кўмир оз, деб қўямиз-у, нега шундай дейишишимизни чуқур ўйлаб ўтирумаймиз. Шундай китоб ёзилишини орзу қиласман. Унинг номи “Сўзнинг қисмати” бўлса. Она тилимиздаги сўзларнинг узоқ босиб ўтган йўллари, бошдан кечиргандлари, зафар ва мағлубиятлари, гоҳ шуҳрат топиб, гоҳ унут бўлишлари , камолу заволлари тасвир этилса... Дунёда бундан қизик асар бўлмасди” [3.21].

Ҳулоса қилиб айтганда, Инсондаги исмсиз туйғулар, нозик кечинмалар, кўз билан кўриб, қулоқ билан эшишиб, қўл билан ушлаб, тил билан тотиниб, бурун билан ҳидлаб бўлмайдиган рухий ҳолат жилваларини ҳам фақат сўз ёрдамида ифода этиш мумкин. Асарларида ҳаётга, гўзалликка муҳаббат, ёвузликка, тубанликка нафрат яққол сезилиб турадиган, она халқимиз бизга берган оқ сут ва тузни оқлаган, унинг равнаки йўлида бутун куч- гайратини сарф этган, Ватандан шунчаки фахрланмай, ифтихор этган Эркин Воҳидов ҳаётини, умрини мазмунли ўтказди ва ўзининг шеърлари билан Сўзнинг чексиз қудратга эгалигини ҳамда тирик хазина эканлигини исботлади.

Адабиётлар рўйхати

- 1.Воҳидов Э. Сайланма. Биринчи жилд.Ишқ савдоси. Тошкент. Шарқ нашриёти, 2000й.
- 2.Каримов И. Юксак маънавият енгилмас куч. Тошкент. “Маънавият”, 2011й. 136-бет.
3. Озод Ватан саодати. 5 жилдли. 4-жилд. Тошкент. “Адиб” нашриёти 2013й. 12- 15-16- 1- 21-бетлар.

PASHTU TILI ADABIYOTINING DASTLABKI UCH MARKAZI

*Abduvaliyeva O'g'iljon Shuxrat qizi
TDSHU "Eron-afg'on filologiyasi" kafedrasi tadqiqotchisi
denlo1992@mail.ru +998946438182*

*Ilmiy rahbar: Mannonov Abdurahim Mutalovich
TDSHU «Eron-afg'on filologiyasi»
kafedrasi professori, fil.f.d.*

Annotatsiya. Maqolada pashtu tili adabiyoti ijodining ilk 3 markazi, ularning hududlari, o'sha davrdagi podshohlarning hukmronliklari yoritilgan. Bu hududlar pashtu tilidagi asarlar ijodi zamini bo'lganligi bilan ham ahamiyatlidir. Shuningdek, pashtu tilida dastlab yozilgan asar hozirgacha saqlanib kelingan va ushbu asar aynan o'sha markazlar joylashgan hududlarga to'g'ri keladi. Mavzuni shakllantirishda adabiyotshunos olim Zalmay Hevadmal tomonidan chop etilgan «Pashtu tili adabiyoti tarixi» hamda tarixshunos olim Mirg'ulom Muhammad G'uborning “Afg'oniston va tarixga nazar” asarları o'rganib chiqildi va tahvilga tortildi.

Tayanch so'zlar: bayt, hikoya, asar, rivoyat, o'troq xalq, pahlaviy tili, Oriylar tili, pashtu tili, G'o'r va Xel pashtunlari, pashtun qabilalar.

Inson mavjud pashtu tili adabiy asarlarining qadimiylarini mutolaq qilar ekan dastlabki asarlarning ba'zilari maxsus 3 ta markazda ijod qilinganligi namoyon bo'ladi. Unda pashtunlarning mahalliy hukumatlari va qabilalarning nizomlari bo'lgan va pashtunlar u yerda o'zlarining milliy shaxsini tasdiqlovchi hujjat va siyosiy kuch egalari bo'lishganligini ham ifodalashgan.

Ushbu markazlardan eng qadimiysi G'o'rdir (غور), ikkinchisi Kas tog' etaklari (لمنى) va uchinchisi Multondir. Ushbu pashtu tili ijodiy adabiyoti markazlarining habar berishicha ikkinchi hijriy asr atrofida G'aznada shoh oilasi mavjud bo'lib (أويكانو شاهيد), Gardizdan Zebulistonaga bo'lgan hududlar ularning mulki bo'lgan va mintaqaning boshqa hududlaridagi shoh oilalari bilan ham aloqaga ega bo'lishgan.

G'aznaning Joyir ismli yuqori mansabdori 120chi hijriy qamariy yilda hududlarda yashab o'tgan, uning kuch-qudrati Sobuktegin (365 hijriy qamariy yil) tomonidan tugatilgan.

Marhum ustoz olim Abduljo Habibi (عبدالجى حبىبى) oilasining kelib chiqishi G'ilji (Gilzay) pashtunlariga yaqin bo'lgan va bu G'ilji pashtunlari Zebulistonadan G'aznagacha bo'lgan yerlarda qadimdan o'troqlashgan va hozir ham shundaydir.

G'aznadagi bir mansabdorning pashtu tilidagi bayti bizgacha yetib kelgan. Ammo bayt muallifining ismi keltirilmagan, lekin aynan o'sha davrdagi xonlar va Kobulning muvaqqat shohi Xanchil (خانچل) 163chi hijriy qamariy yilda yashab o'tganligi ma'lum.

Ustoz olim Abdulhay Habibiy sulton Sahi Surning yordami bilan bir yozma kitob hikoyasida naql qilinganini hozirgi imloda ustoz quyidagicha yozadi:

“G'azna xonlarining kattalari Lo'yakning majburlashi ostida musulmon bo'lgnlari uchun boshqa bir mansabdar ushbu baytni unga yo'lladi: Eh afsus! G'aznaning katta buddasi yerga ko'mildi. Kattalar o'zlarining kattaligini qo'ldan berdi. Men senga lashkar jo'nataman lekin sen arablarga qo'shilib ketma”. Bu baytdan quyidagicha xulosa qilish mumkinki islomiy davrning dastlabki asrlarida pashtu tili sharqiy tomonlarda pahlaviy tiliga yaqin bo'lgan. G'azna mansabdorlari ushbu pashtu tilidagi baytdan so'ng o'zlarining asl maqsadlariga qaytishgan va pashtu adabiyoti ijodi o'sha ilk 3 markazdan ko'ringan. O'sha payt dastlabki islomiy asrlar davri bo'lgan. U yer pashtu tilidagi asarlar ijodi zamini bo'lgan va pashtu tilida dastlab yozilgan asar bizgacha yetib kelgan va ushbu 3ta hududda ijod qilingan.

G'o'r (غور) Afg'onistonning qadimiylarini tarixiy hududi bo'lib, u podshohlarga muqaddas islom dini uchun katta ahamiyat kasb etgan.

Pashtunlarning qadimiy joylaridan G'o'r hududi boshlanadi. Pashtunlarning qabilalari katta bo'lib, G'o'riylar pashtunlar bo'lishganligi taxmin qilinadi, joylashgan hududi jihatidan ham. Tarixiy asarlar, kitoblardagi rivoyatlarda Kandbun Xarshbunning o'g'li avlodlari orasida Go'riy nomi bilan bir odam eslatiladi. "Afg'onlar xazinasi" rivoyatida bu kishining asl ismi Shayx Ibrohim bo'lib, G'o'rda tug'ilgan shuning uchun G'o'r nomi mashxur bo'lib, uning avlodni hozirgacha G'o'riylar nomi bilan ataladi. G'o'r pashtunlari 4ta katta qabilalarga bo'linadi: Davlatyor, Xalil, Zironi va Tsamkani. Har bir qabilaga boshqa o'nlab pashtun qabilalari mansub bo'lishgan.

G'o'rning hozirgi markazi Chag'charonda (چغچران) hozirda ham Davlatyor nomli bir qishloq bo'lib, G'o'r pashtunlarining Davlatyor qabilasi nomi bilan aloqasi bo'lgan.

Ustoz olim Abdushukurshodning tadqiqotiga ko'ra bu G'o'r pashtunlari Chingizxon (624 hijriy qamariy yil) hujumidan so'ng G'o'rga ko'chib kelishgan va janub va sharq tomon yoyilishgan.

G'o'r yoki Xel pashtunlaridan tashqari boshqa ko'plab pashtun qabilalari ham G'o'rda bo'lishgan va ko'plab pashtun qabilalari bu hududdan boshqa hududlarga ketishgan. Tarixiy rivoyatlar va hujjatlardan ko'rindiki islomiy asrning boshida G'o'rning ko'plab yashovchilarini pashtunlar bo'lishgan va ularning tili pashtu tili bo'lgan.

Mashxur tarixshunos olim Mirg'ulom Muhammad G'ubor o'zining "Afg'oniston va tarixga nazar" asarida yozishicha G'o'rda qadimgi Oriylar tili vaqt o'tishi bilan o'z o'rnini mahalliy lahjalar va pashtu tliga qoldirdi va G'o'r hududida muhojirlar tufayli bu til ommabop bo'ldi. G'o'rda podshoh oilasiga mansub yana bir oila Suryon (سوریان) bo'lib, "Taboqoti nosirida" (طبقات ناصري) Qozi Manhoj al Siroj Juzjoniyning yozishicha Zahokning avlodida 2 aka-uka bo'lib, birining ismi So'r va boshqasining ismi Som bo'lgan. So'r katta aka va podshoh bo'lgan, Som esa lashkarlar boshlig'i. Islomiy asr boshlanmasidan oldin ular G'o'rda podshohlik qilganlar. Podshoh So'rning oilasi tarixda Shinasboniyalar (شنسپانیانو) nomi bilan ham mashxur bo'lgan, chunki ularning oilasidagi katta boboning ismi Shinasb (شن اسپ) (شنسپ) bo'lgan. Shinasb hazrat Alining zamonida musulmon bo'lgan va G'o'r podshohligini qabul qilgan.

Shinasbning o'g'li Amir Po'lad bo'lib, o'sha payt Abumuslim Marvaziy binni Umiya Amirkxon Hurosondan siqib chiqargan va u Binni Abbos tomonda to'xtadi, shunda Amir Po'lat G'o'r lashkarlarini Abu Muslim yordamida ko'chirdi va Al Abbas podshohligini mustahkamlash uchun juda ko'p harakat qildi. Amir Po'lat podshohligining markazi G'o'rning Mandishida edi. U vafot etgach podshohlik o'g'illariga qoldi.

Pashtu adabiy tarixining yana bir muhim manbasi bu "Yashirin xazina"dir. Bu kitobda muqaddas qadimiy kitoblar: Shayx Katamatizayning "qadimgi pashtunlar" va Muhammad bin Ali Albisotiyining "so'riylar tarixi" keltirilgan bo'lib, ularda Amir Po'lat So'riyning o'g'li Amir Kror bo'lib 139 hijriy qamariy yil G'o'rning Mindishida podshoh bo'lgan.

Amir Kror G'o'rning Boliston, Hisor, Tamron, Barko'shk va boshqa hududlarini qo'lga kiritgan. Uning podshohligida 2ta markaz bo'lgan biri Mandish, ikkinchisi Zamindovar. Amir Kror juda kuchli pahlavon bo'lib, bir joyni 100 lashkar bilan qo'lga kiritgan va muvaffaqiyat qozongan. Amir Kror odil podshoh bo'lgan va pashtu tilida she'r bitgan. Amir Kror 154 hijriy qamariy yil Po'shanj jangida vafot etgan va uning o'rniga o'g'li Amir Nosir podshoh bo'lgan.

Amir Krorning "yashirin xazina"da keltirilgan she'ridan na'muna:

"Men sherman, bu dunyoda mendan pahlavonlikda o'tadigani yo'q,

Na Hindistonda, na Sindda, na Tahorda va na Kobulda,

Zobilda ham mendan pahlavonrog'i yo'q,

Mening kamonimning o'qlari dushmanlar tomon uchib boradi,

Yaralanganlar ustiga va qochganlar ketidan bostirib boraman,

Mendan o'zadigan hech bir boshqa pahlavon yo'q".

Afg'on xalqi boy adabiy yodgorliklarga ega. O'tmishda yaratilgan mo'tabar og'zaki va yozma adabiyot namunalari, ularning kelib chiqish tarixini chuqur o'rganish va bilish hozirda aktual masalalardan biridir.

Pashtunlar adabiyoti qadimiy tarixga ega. Chunki adabiyot har bir jamiyat hayotining o‘ziga xos ifodasi. U jamiyat tarixidagi jiddiy o‘zgarishlarni xilma-xil obrazlar vositasida turli badiiy shakllarda aks ettiradi. Pashtu adabiyoti tarixi durdonalarga boydir. Ular hozirgi avlod ruhiyatida, qalbida ham hayajon uyg‘ota oladi, ularning ma’naviy boyishlariga tegishli hissa qo’sha oladi. Ular ma’naviy kamolotga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mannonov A. Afg‘oniston xalqlari folklori va mumtoz adabiyoti tarixi. - T., 2001.
2. فرهنگ زبان و ادبیات پشتو. زلمی هیوادمل. کابل. ۲۰۰۳ م کال.
3. د فولکلور پوهنی سیمپوزیم. د لیکوالو د مقالو مجموعه. پښتو تولنه. ۱۳۲۲ م کال.
4. <https://rohi.af/news/8322>
5. <https://pashtonwriters.webs.com/>
6. <https://www.ketabton.com/index.php/book/1257>
7. <https://www.nunn.asia/164704/>

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 19-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(8-қисм)

**Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусаҳҳих: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев**

Эълон қилиш муддати: 30.08.2020

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000